

Seneca en Cicero

Eindexamen 2026

versie 2 – november 2025

In dit document staan de eindexamenteksten voorzien van een vertaling en annotaties.
De hoofdstukken verschijnen in de loop van het schooljaar.

Inhoud

1	Inleiding	2
1.1	Nuttige links	3
1.2	Legenda	4
2	Vertaling en annotaties	5
2.1	Seneca	5
2.1.1	Epistula 3	5
2.1.2	Epistula 6	16
2.1.3	Epistula 9	26
2.1.4	Epistula 34	51
2.1.5	Epistula 35	56
2.1.6	Epistula 63 – nog niet beschikbaar	63
2.2	Cicero	64
2.2.1	Laelius De Amicitia	64
2.2.2	Epistulae ad Atticum Liber 12 Epistula 14 – nog niet beschikbaar	93
2.2.3	Epistulae ad familiares – 5.7 – nog niet beschikbaar	94
2.2.4	Epistulae ad familiares – 16.4 – nog niet beschikbaar	95
3	Bijlages	96
3.1	Soorten bijzinnen	96

1 Inleiding

In de volgende hoofdstukken vind je de examenteksten voorzien van een eigen vertaling en aantekeningen.

Hoe gebruik je deze aantekeningen?

- In de Latijnse tekst staan bij de woorden de volgende aantekeningen:
 - naamval, getal, geslacht, of, bij werkwoorden tijd, wijze en vorm
 - congruentie-tekens geven aan of twee of meer woorden congrueren
 - participia zijn benoemd als ppa, ppp, pfa, gerundivum of gerundium
 - zinsdelen zijn benoemd als persoonsvorm, onderwerp, lijdend voorwerp (direct object) en meewerkend voorwerp (indirect object)
 - constructies zijn benoemd als ablabs, ACI of NCI
- In de rechterkolom staat verdere uitleg.
- In de voetnoten vind je extra informatie, verdieping of een discussie over een vertaling of grammaticaal aspect.
- Omdat er bij deze schrijvers veel bijzinnen voorkomen is hier extra aandacht aan besteed.
 - De Latijnse tekst springt in om de geneste structuur van bijzinnen duidelijk te maken.
 - In een aparte kolom staat aangegeven of de zin een hoofdzin (onafhankelijke zin) is of een bijzin (afhankelijke zin).
 - Bij ingewikkelde structuren is die structuur uitgelegd in de rechterkolom.
 - Aan het eind van het document staat een overzicht van mogelijke soorten bijzinnen. Elke soort heeft een nummer. In de rechterkolom is voor een bijzin aangegeven welke soort het betreft. Dit is gedaan door het nummer te vermelden tussen vierkante haken. Zo verwijst “[37]” naar een bijwoordelijke bijzin met cum en een coniunctivus.

De vertaling is van eigen hand. Een paar opmerkingen:

- De vertaling is vergeleken met een aantal vertalingen die op het internet beschikbaar zijn. Deze zijn genoemd hieronder in de paragraaf “Nuttige links”.
- Ze zijn ook vergeleken met de werkvertalingen uit de tekstboeken van Eisma en Hermaion. In een paar gevallen was er een wezenlijk verschil tussen de vertalingen of interpretatie van de grammaticale constructies. Die zijn dan in de aantekeningen of de voetnoten besproken.
- Geprobeerd is steeds om correcte Nederlandse zinnen te maken. De vertaling is dus meer dan een werkvertaling, die een beetje krom mag zijn.
- Als een vertaling vanwege eisen aan het Nederlands veel afwijkt van de letterlijke Latijnse verwoording is de letterlijke vertaling in de aantekeningen gegeven.

1.1 Nuttige links

- Zoek je een verbogen of vervoegd woord? Of wil je controleren of je een naamval goed hebt bedacht, of een werkwoordvorm? Kijk dan in de [Latin Dictionary](#). Hier vind je van elk woord de rijtjes.

- Hier en daar annoteren we iets over hoe een grammaticaal onderwerp in het Nederlands heet. Dan verwijzen we soms naar de website van de [Algemene Nederlandse Spraakkunst](#). Hier vind je de grammatica van de Nederlandse taal, duidelijk uitgelegd en met veel voorbeelden.

- Kijk ook een op deze [Superlatijn](#) site.
- Ben Bijnsdorp heeft de brieven van Seneca vertaald en je vindt zijn vertaling op zijn site [hier](#).
- Een vertaling van de brieven van Seneca door Margeret Graver is in 2017 uitgegeven door The University of Chicago Press (ISBN 978-0-226-52843-4). Deze is niet op het internet verschenen.

- Een Latijnse tekst en een Engelse vertaling, door William Armistead Falconer, van Laelius de Amicitia van Cicero vind je in de Loeb Classical Library [hier](#) en [hier](#) op de Perseus site. Of als [pdf](#) hier. Het is een uitgave uit 1923.

LOEB CLASSICAL LIBRARY

Een vertaling van Freeman (2018) vind je [hier](#).

- Een Latijnse tekst van de brief aan Atticus (12.14 uit 45 v. Chr) en een Engelse vertaling van Evelyn Shuckburgh staat op de Perseus website, [hier](#). Je kunt op die pagina overschakelen tussen de Latijnse en Engelse tekst. En [hier](#) in het Gutenberg archief vind je een zij aan zij versie met links het Latijn en rechts de vertaling van E. O. Windstedt uit 1918.

1.2 Legenda

Hier is de uitleg van de afkortingen die in de annotaties zijn gebruikt.

naamwoorden

1, 2, 3, 4, 5	nominativus, genitivus, dativus, accusativus en ablativus
s, p	singularis (enkelvoud), pluralis (meervoud)
•, ••, •••	congruentie met een of meerdere andere woorden die hetzelfde aantal stippen hebben
f, m, n	femininum (vrouwelijk), masculinum (mannelijk), neutrum (onzijdig)

werkwoorden

indi, coni	indicativus, coniunctivus
pr, impf, fut	praesens, imperfectum, futurum
pf, pqpf, fex	perfectum, plusquamperfectum, futurum exactum
act, pas	actief, passief
ppa, ppp, pfa	participium praesentis activi (tegenwoordig deelwoord), participium perfecti passivi (verleden deelwoord), participium futuri activi
gdium, gdivum	gerundium, gerundivum
inf, imp	infinivus, imperativus

woordsoort en zinsbouw

BW, VW, VZ	bijwoord, voegwoord, voorzetsel
{ ... }	woordgroep
pv, ond, lijd, mew	persoonsvorm, onderwerp, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp
predn	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)

constructies

ACI, NCI	accusativus cum infinitivo, nominativus cum infinitivo
AA	ablativus absolutus ("ablabs")

2 Vertaling en annotaties

2.1 Seneca

2.1.1 Epistula 3

1	Epistulas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo;	Je hebt brieven gegeven die aan mij overhandigd moeten worden, zoals je schrijft, aan jouw vriend;
Epistulas ^{4pf} • lijd ad me ^{4s} perferendas ^{gdivum} • tradidisti ^{pf} pv,	HOOFDZIN	
ad me		ad hoort bij me, niet bij perferendas
me		bij perferendas (<i>om aan mij over te dragen</i>); niet bij tradidisti (<i>aan mij gegeven</i>)
perferendas		gerundivum bijvoeglijk gebruikt bij epistulas; dus geen gerundivum van verplichting
ut scribis ^{pr} pv,	BIJZIN	ut + indicativus; zo'n kort tussenzinnetje heet een parenthese [92]
amico ^{3s} • • mew tuo ^{••} ;	ut	zoals
	HOOFDZIN VERVOLG	
	amico	meewerkend voorwerp (indirect object): de brieven zijn dus aan de vriend gegeven die ze vervolgens aan Seneca moet brengen
deinde admones me, ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse quidem id facere;		vervolgens waarschuw je mij, om niet alles dat op jou betrekking heeft met hem te bespreken, omdat je zelf dat ook niet gewoon bent te doen;
deinde admones ^{indi} pr pv me ^{4s} lijd,	HOOFDZIN	
ne omnia ^{4p} • lijd cum eo ^{5s} ad te pertinentia ^{ppa} •	BIJZIN 1	finale bijwoordelijke bijzin met een coniunctivus, hier een verbod (ne) [54]
communicem ^{coni} pv,	pertinentia	< pertinens, ppa van pertinēo (pertinēre), <i>betrekking hebben</i> op;
	cum eo	onderbreekt de woordgroep "omnia ad te pertinentia"; daardoor komen eo en te dichtbij elkaar te staan: <i>met hem aan jou</i>
quia non soleas ^{coni} pv ne ipse ^{ond} quidem id ^{4s} facere ^{inf} ;	BIJZIN 2	bij bijzin 1;
	soleas	coniunctivus obliquus: de mening van een ander, in dit geval van Lucilius ¹
	facere	aanvullingsinfinitivus bij soleas
	id	object bij facere
	non ... ne quidem	een dubbele ontkenning; ne ... quidem heeft als eigenschap dat het de eerste ontkenning (non) niet "opheft". Dus maar één keer "niet"vertalen ² . Omdat er al ipse (<i>zelf</i>) staat, levert ne ... quidem (<i>zelfs niet</i>) in het Nederlands geen fraaie zin op; daarom met <i>ook</i> vertaald.
ita in eadem epistula illum et dixisti amicum et negasti.		zo heb je in een en dezelfde brief hem zowel een vriend genoemd als gezegd dat hij dat niet is;
ita in eadem • epistula ^{5s} • illum ^{4s} lijd et dixisti ^{pf} pv amicum ^{4s} et negasti ^{pf} pv.	2 hoofdzinnen	twee samengetrokken hoofdzinnen nevengeschild verbonden door et...et
	et ... et ...	nevenschikkend
	illum dixisti amicum	Je kunt deze woordgroep op twee manieren lezen: dixisti met een dubbele accusativus: <i>iets/iemand noemen als</i>; dico heeft dan twee objecten (illum, amicum); illum is het lijdend voorwerp (eerste object) en amicum het het

¹ In dit geval zou er ook een coniunctivus hebben gestaan als bijzin 1 een hoofdzin zou zijn geweest: "non omnia communicio [...], quia non soleas id facere" (*ik deel niet alles omdat jij dat (naar je eigen zeggen) niet gewoon bent te doen*). Er is nog een interpretatie mogelijk: attractie. Dan zie je zijn gewoonte (soleas) als inhoudelijke nauw verbonden met bespreken (communicem). Dan heeft soleas om die reden een coniunctivus en vertaal je die niet. Zie A&G § 593. Als bijzin 1 een hoofdzin was geweest, heb je geen coniunctivus in de bijzin en wordt die als feit gezien. Dat is hier niet vreemd, want Seneca kent Lucilius en kan best als feit presenteren dat hij niet alles met iedereen bespreekt: "non omnia communicio [...], quia non soles id facere" (*ik deel niet alles omdat jij dat niet gewoon bent te doen*).

² Zie A&G § 327.1

		tweede object; in het Nederlands noemen we dat een tweeplaatsig werkwoord: <i>hem een vriend noemen</i> - als een ACI³: [...] illum^{4s} ACI et dixisti^{pf} PV amicum^{4s} predn [esse^{ACI}] Je denkt er dan esse bij en illum esse is de ACI. Amicum is het naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) bij esse: <i>je zei dat hij een vriend was</i>. De vertaling hierboven kiest voor de eerste opvatting. = negavisti - Als je dixisti als tweeplaatsig werkwoord hebt vertaald (zie hierboven), kunnen we we negasti (<i>jij hebt ontkend</i>) in het Nederlands niet goed vertalen met vriend als lijdend voorwerp; we kunnen dus niet een vergelijkbare samentrekking verwoorden; dus we hebben wat meer woorden nodig: (<i>en</i>) <i>gezegd dat hij dat niet is</i> - Als je de woordgroep bij dixisti als ACI leest, gaat het iets anders in de vertaling van negasti, want dan kun je diezelfde ACI gebruiken: <i>én je ontkent dat [hij een vriend was]</i>.
Itaque si proprio illo verbo quasi publico usus es et sic illum amicum vocasti quomodo omnes candidatos "bonos viros" dicimus, quomodo obvius, si nomen non succurrit, "dominos" salutamus, hac abierit.		Dus als jij dit bijzondere woord gebruikt hebt in de algemene betekenis en hem op dezelfde manier een vriend hebt genoemd, zoals wij alle verkiezingskandidaten "goede mannen" noemen, zoals we mensen die we tegenkomen met "heren!" begroeten, wanneer ons hun naam niet te binnen schiet, laat dan maar zitten.
Itaque si (proprio ^{5s} illo ^{5s} verbo ^{5s}) quasi publico ^{5s} (usus es) ^{pf} PV	BIJZIN 1	De hele zin is een voorwaardelijke zin (als-danzin) [157]. - De conclusie ("dan") staat achteraan: hac abierit. - Er zijn twee voorwaarden (als-delen): bijzin 1 (itaque ...) en bijzin 2 (et sic ...). - De tweede voorwaarde heeft twee bijwoordelijke bijzinnen (beginnend met quomodo). - Dit zijn vergelijkende zinnen (quomodo = <i>zoals</i>) - De tweede vergelijking (bijzin 4) is, samen met bijzin 5, weer een voorwaardelijke zin. Bijzin 4 is de conclusie ("dan"-deel) en bijzin 5 de voorwaarde (als-deel). Eerste voorwaardelijke bijzin. De hoofdzin ("hac abierit") staat helemaal achteraan.
usus es		usus es < utur; utur + ablativus = <i>gebruiken</i>; met een dubbele ablativus betekent het <i>iets gebruiken als</i>, maar in deze reeks ablativi geen dubbele ablativus zien. Utor is een deponens, dus de vorm usus es is <i>jij hebt gebruikt</i> en niet "<i>jij bent gebruikt</i>".
quasi		vergelijkt proprio illo verbo, <i>dit bijzondere woord</i>, met publico, <i>een algemeen [woord]</i>
proprio		< proprius, <i>eigen</i> (= van jezelf), <i>bijzonder</i>; bedoeld is hier niet dat Lucilius een eigen opvatting had van het woord "vriend", maar dat het woord een bijzondere betekenis had bij de stoïcijnen.
publico		< publicus, <i>algemeen bekend, openbaar</i>; dus tegenover de bijzondere waarde die de stoïcijnen aan het woord vriend hechtten, staat het "gewone" woord vriend in z'n losse manier van gebruiken.
et sic illum amicum vocasti,	BIJZIN 2	Tweede voorwaardelijke bijzin, nevensgeschikt aan bijzin 1. Denk er weer "si" bij: et si sic
sic		luit het quomodo in van bijzinnen 3 en 4: <i>zo ... zoals ...</i>
vocasti		= vocavisti; < voco; hier met dubbele accusativus: <i>iemand iets noemen</i>
quomodo (omnes ^{4p} candidatos ^{4p}) ("bonos ^{4p} viros ^{4p} ") dicimus ^{indi} pr PV,	BIJZIN 3	Bijzin bij bijzin 2; bijwoordelijke vergelijkende bijzin (quomodo vertaald als <i>zoals</i>) [90]
quomodo		<i>zoals</i>; in het Nederlands een voegwoord
dicimus		met dubbele accusativus: <i>iemand iets noemen</i>
bonos viros		<i>goede mannen</i> = <i>eervolle mannen</i> Hier wordt bedoeld dat ze "goed" worden genoemd, of ze dat nu in werkelijkheid wel of niet zijn.

³ Eisma vat het op deze manier op.

quomodo obvios ^{4p} *	BIJZIN 4	Bijzin bij bijzin 2, nevensgeschikt aan bijzin 3 maar zonder voegwoord; bijwoordelijke vergelijkende bijzin (quomodo vertaald als <i>zoals</i>) [90]; Deze bijzin 4 is op zichzelf een voorwaardelijke zin, samen met bijzin 5. Bijzin 4 is dan de conclusie en bijzin 5 de voorwaarde. De twee zinnen vormen een realis van het heden [143]. Stijlfiguren: anafora , asyndeton
obvios		< obvius; <i>tegemoet komend</i> ; hier zelfstandig gebruikt <i>toegemoetkomenden</i> = <i>mensen die ons tegemoet komen</i> = <i>mensen die we tegenkomen</i>
si nomen ^{1s ond} non succurrit ^{pr pv} ,	BIJZIN 5	Bijzin van bijzin 4; voorwaardelijke bijzin: de voorwaarde van bijzin 4.
"dominos" ^{4p} * salutamus ^{pr pv} ,	BIJZIN 4 VERVOLG	< dominus; hier bedoeld als de aanspreektitel "meneer".
hac abierit ^{conl pv} .	dominos salutamus HOOFDZIN	< saluto, <i>groeten</i> ; hier met twee accusativi <i>begroeten als/met</i> Aan het einde dan de hoofdzin. Grammaticaal een voorwaardelijke zin (als-dan zin), een realis van het heden [157]. Dit is dan de conclusie (dan-gedeelte). De twee vooropgeplaatste bijzinnen 1 en 2 zijn de als-delen. <i>langs deze weg, op deze manier</i> ; bijwoord; < abeo (abire), <i>weggaan</i> ; hier in een uitdrukking; letterlijk " <i>laat het langs deze weg weggaan</i> ". Of andersom gezegd: <i>ik ga er verder niet op in = laat maar zitten</i> ; Je zou het ook met " <i>zo zij het</i> " kunnen verwoorden en dat is aardig omdat die vertaling ook een coniunctivus gebruikt (<i>zij</i>). Overigens kan abierit grammaticaal ook een futurum zijn.

2	Sed si aliquem amicum existimas cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras et non satis nosti vim verae amicitiae.	Maar als je iemand als vriend beoordeelt aan wie je niet zoveel vertrouwen schenkt als aan jezelf, vergis je je hevig en ken je onvoldoende de kracht van echte vriendschap.
Sed	HOOFDZIN 1	Voorwaardelijke zin; hier het begin van de conclusie; realis van het heden, met zowel in de conclusie als in de voorwaarde een indicativus praesentis [143]
si aliquem ^{4s lijd} amicum ^{4s} existimas ^{pr pv}	BIJZIN 1	de voorwaarde van de voorwaardelijke zin
cui ^{3s} non tantundem credis ^{pr pv} quantum tibi ^{3s} ,	amicum BIJZIN 2	2 ^e object bij existimas, <i>beschouwen als</i> betrekkelijke bijzin bij amicum ([1] variant [15])
vehementer erras ^{pr pv} et	HOOFDZIN 1 VERVOLG	credo (credere) + dat, <i>geloven, vertrouwen</i> (= vertrouwen schenken aan, niet: vertrouwen op), <i>toevertrouwen aan</i>
non satis nosti ^{pf pv} vim ^{4s lijd} verae ^{2s} * amicitiae*.	HOOFDZIN 2	tweede hoofdzin door et nevenschikkend verbonden aan de eerste
	nosti	= novisti < nosco (noscere), leren kennen; novisti = <i>jij hebt leren kennen = je kent</i>
Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius: post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum.		Je moet werkelijk alles met je vriend overleggen, maar eerst overleggen over hemzelf: na het aangaan van de vriendschap moet er vertrouwd worden, voor het aangaan beoordeeld.
Tu vero ^{BW} omnia ^{4p lijd} cum amico ^{5s} delibera ^{imp pv} ,	HOOFDZIN 1	< delibero (deliberare), <i>overleggen</i>
sed de ipso ^{5s} prius ^{BW} :	delibera	imperativus; in het Nederlands kunnen we geen imperativus (<i>overleg!</i>) combineren met een onderwerp (<i>jij</i>), dus dan kun je vertalen met moeten.
post amicitiam ^{4s f} credendum ^{gdivum n} est,	HOOFDZIN 2	nevensgeschikt aan de eerste door sed; verkort door het niet herhalen van delibera
ante amicitiam ^{4s f} iudicandum ^{gdivum n} .	prius HOOFDZIN 3	bijwoord: <i>[overleg] eerst [over hemzelf]</i>
	credendum est	gerundivum van verplichting; credendum is onzijdig (daarom zeker niet bij amicitiam proberen te trekken), dus onpersoonlijk gebruikt: <i>men moet ... of er moet ...</i>
	post/ante amicitiam	<i>na/voor de vriendschap = na/voor het afsluiten van een vriendschap</i>
	HOOFDZIN 4	verkort door het niet herhalen van est; geen voegwoord: asyndeton

Isti vero praepostero officia permiscunt qui, contra praecepta Theophrasti, cum amaverunt iudicant, et non amant cum iudicaverunt.	Zij die, tegen de voorschriften van Theophrastus in, iemand beoordelen wanneer ze hem zijn gaan mogen, en niet iemand mogen wanneer ze hem beoordeeld hebben, halen hun plichten werkelijk op een onjuiste manier door elkaar.	
Isti ^{1p ond} vero ^{BW} praepostero ^{BW} officia ^{4p lijd} permiscunt ^{pr pv} qui ^{1p ond} , contra praecepta ^{4s} Theophrasti ^{2s} , cum amaverunt ^{indi pf pv} iudicant ^{pr pv} , et non amant ^{pr pv} cum iudicaverunt ^{indi pf pv} .	HOOFDZIN praepostero BIJZIN 1 BIJZIN 2 BIJZIN 1 VERVOLG BIJZIN 3 BIJZIN 4	bijwoord; normaal is het praepostere, maar Seneca gebruikt praepostero betrekkelijke bijzin bij isti ([1] variant [13]) grammaticaal is het zinsdeel met contra geen aparte bijzin, ook al staat het tussen komma's temporele bijwoordelijke bijzin bij bijzin 1; cum heeft hier een indicativus bij zich en is dus temporeel (<i>wanneer</i>) [35] verkorte bijzin (qui is niet herhaald), nevengeschild aan bijzin 1 bij bijzin 3; net als bijzin 2 een temporele bijwoordelijke bijzin [35]
Diu cogita an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit.	Denk er lang over na of je met iemand vriendschap moet sluiten.	
Diu ^{BW} cogita ^{imp pv} an tibi ^{3s} in amicitiam ^{4s} aliquis ^{ond} recipiendus sit ^{coni pv} .	HOOFDZIN cogito BIJZIN recipiendus sit (an) tibi ... sit	is zowel intransitief (<i>denken</i>) als transitief (<i>iets overdenken</i>); met een afhankelijke vraag is het transitief gebruikt afhankelijk vraag ingeleid met an (<i>of</i>); niet weglaatbare bijzin die fungeert als lijdend voorwerp van de hoofdzin; gebruikt altijd een coniunctivus [110] gerundivum van verplichting letterlijk staat er: (<i>of</i>) door jou iemand in vriendschap moet worden ontvangen
Cum placuerit fieri, toto illum pectore admitte; tam audaciter cum illo loquere quam tecum.	Nadat je hebt besloten dat het gebeurt, laat hem toe met heel je hart; spreek zo vrijmoedig met hem als met jezelf.	
Cum placuerit ^{coni pf pv} fieri ^{ACI} , [cum] placuerit fieri toto [•] illum ^{4s lijd} pectore ^{5s •} admitte ^{imp pv} , tam audaciter ^{BW} cum illo ^{5s} loquere ^{imp} quam tecum.	BIJZIN [cum] placuerit fieri HOOFDZIN 1 pectore HOOFDZIN 2	bijwoordelijke bijzin van oorzaak [37]; maar er is ook een volgorde en dus temporeel verband ("eerst dit, dan dat") < placēo (placēre), <i>behagen</i> , als er mihi of tibi bij staat, wordt dat <i>mij/jou bevalt = ik/jij besluit</i> ; hier kun je tibi erbij denken Je kunt de vorm placuerit op twee manieren lezen: • als indicativus futuri exacti – <i>jij zult hebben besloten</i> ; dan is cum + indicativus <i>wanneer</i> ⁴ • als coniunctivus perfecti – <i>dat jij hebt besloten</i> ; dan is cum + coniunctivus <i>nadat</i> ⁵ In de vertaling hierboven is placuerit op de tweede manier gelezen ⁶ . Qua inhoud is het meer dan een pure temporele bijzin. Er is ook een causaal verband ⁷ . een infinitivus: <i>gebeuren, worden</i> ; is deel van een onvolledige ACI waar de "A" is weggelaten De bedoeling is natuurlijk dat besloten is dat iemand je vriend kan worden. Dus je kunt er eum ^{ACI} amicum ^{4s} fieri ^{ACI} van maken (<i>dat hij je vriend wordt</i>). Of je laat het ook open. Alleen moet je er in het Nederlands dan wel een paar extra woorden aan toevoegen: <i>dat dat gebeurt</i> . ablativus instrumenti (<i>met</i>)

⁴ Dit is hoe Eisma het opvat.

⁵ Dit is hoe Hermaion het opvat.

⁶ De vraag is of er nu veel verschil in betekenis zit tussen "wanneer je zult hebben besloten" en "nadat je hebt besloten". En net zo of een Romein bij het lezen zich dan afvroeg wat Seneca nu precies bedoelde. Gummere vertaalt er een beetje tussen in door het futurum weg te laten maar wel met "wanneer" te vertalen: "but when you have decided to admit him [, welcome him with all your heart and soul.]"

⁷ Zie Kroon, p. 111

tam ... quam ...	zo ... als ...
loquere	< loquor, <i>spreken</i> ; een deponens. Hier de imperativus (<i>spreek!</i>) die, omdat het een deponens is, een <i>passieve</i> imperativus is, maar wél actief vertaald wordt. Verwarrend is dat zo'n passieve imperativus dezelfde vorm heeft als een actieve infinitivus (wat het dus hier niet kan zijn omdat loquor een deponens is...).

3	Tu quidem ita vive ut nihil tibi committas nisi quod committere etiam inimico tuo possis;	Jij moet zo leven, dat je jezelf niets toevertrouwt behalve wat je ook aan je vijand kan toevertrouwen.
---	--	--

Tu quidem ita vive ^{imp}	HOOFDZIN	
quidem		na een persoonlijk voornaamwoord is quidem meestal benadrukkend; dan niet vertalen en "jij" benadrukken door een accent (<i>jij</i>) of iets als <i>zeker</i> toevoegen: <i>jij zeker</i>
ita		in combinatie met de ut-bijzin heeft ita hier een beperkende betekenis: "leef <i>alleen</i> maar zo, dat ..."
tu vive		In het Nederlands laat een gebiedende wijs zich lastig met "jij" verbinden; dan maar met <i>moeten</i> vertalen.
ut nihil ^{4s lijd} tibi ^{3s} committas ^{coni pv} nisi	BIJZIN 1	consecutieve bijzin [77]
	committas	< committo (committere), <i>toevertrouwen</i> ; de vertaling met <i>toevertrouwen</i> is naar mijn bescheiden mening onduidelijk. Zie voetnoot 8 voor een discussie. Een alternatieve vertaling zou zijn: "[...] <i>dat je jezelf niet inlaat met iets [behalve met iets wat je ook aan je vijand kunt toevertrouwen.]</i> "
	nisi	<i>behalve</i> ; • vergelijkt hier twee zaken: aan de ene kant nihil en aan de andere kant de hele bijzin "quod ..."; lees het als "niets behalve dit", waarbij de quod-zin in de plaats komt van "dit" • nisi is daarmee deel van de hoofdzin en leidt niet de bijzin in (nisi = <i>tenzij</i>)⁹
quod ^{lijd} committere ^{inf} etiam inimico ^{3s} tuo ^{3s}	BIJZIN 2 (BIJ 1)	Merk allereerst op dat er geen komma geplaatst is tussen nisi en quod. Quod leidt echter wel een bijzin in. Dat is een definiërende betrekkelijke bijzin met quod ([24], [3]); het antecedent is ingesloten, en quod definiëert en nuanceert een weggelaten "iets" nader: <i>niets behalve iets dat ...</i> ; in de bijzin is quod het lijdend voorwerp (variant [16])
possis ^{coni pr pv} ,		De bijzin functioneert als tweede lijdend voorwerp in de vergelijking met nisi. Je zou de bijzin kunnen vervangen door "dit": "niets behalve dit". [112]
	committere	aanvullingsinfinitivus
	possis	een coniunctivus • Hermaion verklaart deze coniunctivus als de indicatie dat het hier om een definiërende bijzin gaat (zoals we dat ook hierboven hebben beschreven). • Eisma ziet er een potentialis in¹⁰. Daarmee ziet Eisma de bijzin meer in de hoek van een voorwaarde ("alleen vertrouwen als ..."; zie voetnoot 9).

⁸ Het probleem zit 'm in de betekenis van "jezelf iets toevertrouwen". Bedoelt dat te zeggen dat je jezelf ook mogelijk niet vertrouwt met dat "iets"? Is dat iets dan die nieuwe vriend? Waarom zou je jezelf niet vertrouwen met die vriend? En is het wel ok als jij dat iets of die vriend toe kunt vertrouwen aan een vijand? Wat is dat, een vriend toevertrouwen aan je vijand? Mijn oplossing is om tibi committere niet als *jezelf toevertrouwen* te interpreteren, maar als *verbinden met* (zie woordenboek). "Nihil tibi committas" wordt dan "*niets met jezelf te verbinden*", of, andersom gezegd "*jezelf met niets in te laten*". Het tweede committere (na quod) kun je dan wel vertalen met *toevertrouwen*.

Bijnsdorp vertaalt het ook in deze trant: "*Werkelijk, jij moet zó leven, dat je je nergens mee inlaat wat je niet ook aan je vijand kunt blootgeven.*" En Graver vertaalt: "*Live in such a way that anything you would admit to yourself could be admitted even to an enemy.*" Graver verwoordt dan "*met jezelf verbinden*" als "*tot jezelf toelaten*".

⁹ Zo had nisi wel gebruikt kunnen worden, maar niet in combinatie met quod. Dan had er iets gestaan als "vertrouw niets als je het niet ook aan je vijand kan toevertrouwen". Of met "tenzij" in plaats van "als ... niet". En dan was de bijzin een bijwoordelijk bijzin geweest en de hele zin een voorwaardelijke zin met de bijzin als de voorwaarde (in een ontkennende vorm) ([145]).

¹⁰ Merk op dat een potentialis een mogelijkheid aangeeft en dat je dat met "kunnen" vertaalt. Maar het aspect "kunnen" zit al in het werkwoord possum (wat immers juist *kunnen* betekent) zelf.

sed quia interveniunt quaedam quae consuetudo fecit arcana, cum amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce.		Maar aangezien er sommige dingen zich voordoen die uit gewoonte in het verborgene gebeuren, moet je met je vriend alle zorgen, alle overdenkingen delen.	
sed		HOOFDZIN	
quia interveniunt ^{pr pv} quaedam ^{ond}		BIJZIN 1	bijwoordelijke bijzin met een indicativus; wordt dus als feit geponeerd [61]
	interveniunt		< intervenio (intervenire), ertussen komen, tussen beide komen, en, zoals hier, overdrachtelijk, opduiken
	quaedam		< quidam, iets, een of ander, onbepaald vnw
quae ^{4p n lijd} consuetudo ^{ond} fecit ^{pf pv} arcana ^{4p n} ,		BIJZIN 2 BIJ 1	bijzin met een perfectum; de regel is hier dat als de hoofdzin een algemene waarheid aangeeft, de bijzin vaak een perfectum gebruikt om een soort volgordelijkheid in de tijd ("voortijdigheid") te suggereren ¹¹ ;
	consuetudo		is het onderwerp; letterlijk: de gewoonte heeft die geheim gemaakt; wij zeggen dat natuurlijk niet zo; je kunt het onpersoonlijk maken en van consuetudo een bijwoord maken: die gewoonlijk in de verborgenheid gebeuren
	fecit		de vraag of je het echt als verleden tijd moet vertalen; in het Nederlands zeggen we dat denk ik niet zo
	arcana		tweede object bij fecit; facio + dubbele accusativus = iets maken als; let op: is meervoud en congrueert dus met quae: geheime dingen
cum amico ^{3s} (omnes curas, omnes cogitationes tuas) ^{4p lijd} misce ^{imp pv} .		HOOFDZIN VERVOLG	
	omnes, omnes		anafora
	misce		imperativus; hier ook weer beter met moeten te vertalen
Fidelem si putaveris, facies; nam quidam fallere docuerunt dum timent falli, et illi ius peccandi suspicando fecerunt.		Als jij hem voor een betrouwbaar iemand zult hebben gehouden, zal je hem zo maken; want sommigen hebben anderen geleerd te bedriegen, omdat ze bang zijn bedrogen te worden, en die geven door hun wantrouwen hen het recht om te zondigen.	
Fidelem ^{4s} si putaveris ^{lex pv} ,		BIJZIN	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin als voorwaarde van een voorwaardelijke zin; de voorwaarde gebruikt een futurum exactum en dat geeft aan dat deze voortijdig is (aan de voorwaarde moet geheel voldaan zijn, voordat de conclusie optreedt)
	fidelem		< fidelis, betrouwbaar; bijv. nw., zelfstandig: een betrouwbaar persoon
	putaveris		futurum exactum; jij zult hebben gehouden voor; om dat ook zo te vertalen komt wat geforceerd over in het Nederlands. Wij zijn in het Nederlands niet zo precies met de tijden. Putaveris kan wat de vorm betreft ook een coniunctivus perfecti zijn, maar dat past niet in een voorwaardelijke zin.
facies ^{fut pv} ;		HOOFDZIN	samen met de bijzin een voorwaardelijke zin; hier de conclusie; realis van de toekomst met indicativi in voorwaarde en conclusie [150]
	facies		jij zult maken; het idee is "dan zul je hem ook tot een betrouwbaar persoon maken"
nam ^{VW} quidam ^{1p ond} fallere ^{inf} docuerunt ^{of pv}		HOOFDZIN A	door nam aan de vorige zin gekoppeld
	docuerunt		< doceo (docere), leren (=onderwijzen), tonen, uitzetten
			Er mist een lijdend voorwerp in deze, en de volgende zin. Dat kunt je het beste in de vertaling aanvullen. Als je het weglaat ("hebben geleerd te bedriegen"), krijg je in het Nederlands namelijk het probleem dat er waarschijnlijk gelezen wordt dat ze zélf hebben geleerd te bedriegen. Als je het aanvult kun je dat algemeen doen ("anderen") of specifiek ("hun vrienden"). onb. vnw.
	quidam		
	fallere		aanvullingsinfinitivus
dum ^{VW} timent ^{indi pr pv} falli ^{inf pas} ,		BIJZIN	temporele bijzin; dum is met een indicativus temporeel (terwijl, zolang) of verklarend omdat; hier past dat laatste beter ¹² [67]
	falli		aanvullingsinfinitivus; passief: bedrogen te worden

¹¹ Zie A&G, § 473a

¹² Hermaion vat het temporeel op (terwijl), Eisma causaal (omdat).

et illi^{1p ond} ius^{4s n lijd} peccandi^{2s gdium} suspicando^{gdium}
fecerunt^{pf pv}.

HOOFDZIN B
ius fecerunt
ius peccandi

suspicando

nevengeschiedt door et
< ius facere, *het recht geven*
het recht om te zondigen; zondigen = gerundium (zelfstandig gebruikt werkwoord) in de genitivus (*van = om te*)
door te wantrouwen; gerundium in de ablativus

Quid est, quare ego ulla verba coram amico meo
retraham? Quid est, quare me coram illo non putem
solum?

Waarom zou ik enig woord achterhouden in het bijzijn van
mijn vriend? Waarom zou ik bij hem niet denken dat ik in
mijn eentje ben?

Quid^{1s n ond} est^{pv}

HOOFDZIN 1
quid est quare ...
quid

Vragende hoofdzin; directe vraag
wat is, waarom ... ? = waarom ... ?
vrag. vnv.

quare^{BW} ego^{ond} ulla[•] verba^{4p • lijd} coram amico^{5s ••}
meo^{••} retraham^{coni pv?}

BIJZIN 1

Afhankelijke vraag als bijzin van de directe vraag; zo'n
afhankelijke vraag gebruikt altijd een coniunctivus¹³; de bijzin
fungeert als het naamwoordelijk deel van het gezegde van de
hoofdzin [130]

verba

meervoud (*woorden*), maar wij zeggen zoiets in het
Nederlands, zeker in combinatie met *enig*, in het enkelvoud
waarom; adverbium correlativum

quare

heeft een ablativus bij zich

coram

Vragende hoofdzin; directe vraag

Quid^{1s n ond} est^{pv}

quare^{BW} me^{ACI} coram illo^{5s} non putem^{coni pv} solum^{4s?}

HOOFDZIN 2

zie hierboven bij bijzin 1

putem

Je kunt er op twee manieren naar kijken:

- puto = *denken*; en dan me^{ACI} solum (esse^{ACI}) als ACI:
denken dat ik (alleen) ben
Als je het zo ziet, is solum naamwoordelijk deel van het
gezegde.
- puto + dubbele accusativus = *iets/iemand beschouwen*
als: mijzelf beschouwen als alleen

4

Quidam quae tantum amicis committenda sunt obviis
narrant, et in quaslibet aures quidquid illos urit
exonerant; quidam rursus etiam carissimorum
conscientiam reformidant et, si possent, ne sibi quidem
credituri interius premunt omne secretum.

Sommigen vertellen aan iedereen die ze tegen komen wat
alleen aan vrienden toevertrouwd moet worden, en dumpen
in welk oor dan ook alles wat hen dwars zit; anderen weer
deinzen terug voor het medeweten van hun meest dierbaren
en zijn, als het mogelijk zou zijn, niet eens van plan zichzelf te
vertrouwen en verbergen elk geheim te diep.

Quidam^{1p ond}

HOOFDZIN A

quae^{1p ond} tantum^{BW} amicis^{3p mew} committenda^{1p gdium}
sunt^{pv}

BIJZIN

betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin; ingesloten
antecedent: (*sommigen vertellen*) *die dingen, die ...* =
(*sommigen vertellen*) *wat* [112]
gerundium van verplichting

obviis^{3p mew} narrant^{pr pv},

committenda

HOOFDZIN VERVOLG

< obviis, *tegemoet komend*; bijvoeglijk naamwoord zelfstandig
gebruikt: *mensen die ze tegenkomen*; iets vrijer vertaald (en
zoals we dat in het Nederlands zeggen): *iedereen die ze*
tegenkomen

obviis

nevengeschiedt aan het eerste deel

et in quas[•]libet aures^{4p f •}

HOOFDZIN B

quidquid^{4s ond} illos^{4p lijd} urit^{pr pv}

BIJZIN

betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin [11]

quidquid

quidquid = *al(les) wat*

In het Nederlands behoort "*al(les)*" bij de hoofdzin (exonerant)
en "*wat*" is het betrekkelijk voornaamwoord van de bijzin.

exonerant^{pr pv};

HOOFDZIN VERVOLG

exonerant

< exonero (exonerare), *ontlasten*; in combinatie met *oren* is
dumpen wel een aardige vertaling; als je per se Nederlands wil
schrijven, is het erg zoeken naar woorden; letterlijk staat er: *zij*
ontlasten/lossen alles [wat ...] in welke oren dan ook

quidam^{1p ond} rursus^{BW} etiam^{BW} carissimorum^{2p}

HOOFDZIN A

conscientiam^{4s lijd} reformidant^{pr pv} et,

quidam

sommigen; een tweede "*sommigen*" verwoorden we in het
Nederlands met "*anderen*"

carissimorum

< carissimus, superlativus; bijvoeglijk naamwoord zelfstandig
gebruikt: *zij die zeer dierbaar zijn*

¹³ In de directe rede ("Waarom zou ik enig woord ...") zou er ook een coniunctivus gebruikt zijn: een coniunctivus dubitativus (twijfel).

si possent ^{coni impf pv} ,	conscientiam BIJZIN	<i>medeweten</i> ; letterlijk dus: dat je iets weet van een ander; in dit geval dat je zeer dierbaren iets van jou weten
(ne sibi ^{3s} quidem credituri ^{1p pfa} , interius ^{BW} premunt ^{or pv} omne* secretum ^{4s n lijd} .	HOOFDZIN B credituri	korte bijzin; samen met de hoofdzin die volgt een voorwaardelijke zin (<i>als ... dan ...</i>); hier meer een tussenzinnetje dan een volwaardige voorwaardelijke zin. De coniunctivus duidt op een irrealis (“tegen-feitelijk”). Het imperfectum duidt op een irrealis in het heden. nevensgeschikt
	ne ... credituri	< crediturus, pfa van credo (credere), <i>vertrouwen</i> : zullende <i>vertrouwen</i> , of: van plan zijnde te <i>vertrouwen</i> ; congrueert als nominativus meervoud met het onderwerp (zij) van het werkwoord;
	interius	credo (credere) heeft een dativus bij zich (hier: sibi) <i>zichzelf niet eens van plan zijnde te vertrouwen</i> = <i>die niet eens van plan zijn zichzelf te vertrouwen</i> = <i>die zichzelf niet eens zouden vertrouwen</i> ; het gebruik van zouden is een puur Nederlands ding bijwoord, comparativus: “nogal van binnen”, <i>inniger</i> , “te innig”
Neutrum faciendum est; utrumque enim vitium est, et omnibus credere et nulli, sed alterum honestius dixerim vitium, alterum tutius.		Geen van tweeën moet gedaan worden; elk van beide immers is een fout, zowel iedereen geloven als niemand, maar ik zou kunnen zeggen dat de ene een eerzamer fout is en de andere een veiliger.
Neutrum ^{4s n ond} faciendum ^{gdivum} est ^{pv} ;	HOOFDZIN A faciendum est	korte hoofdzin gerundivum van verplichting; merk op dat het een onzijdige vorm heeft vanwege neutrum
utrumque ^{1s n ond} enim ^{BW} vitium ^{1s predn} est ^{pv} ,	HOOFDZIN B utrumque	< utrumque, <i>elk van twee, beide</i> ; -que is hier dus niet “en”
et omnibus ^{3p} credere ^{inf} et nulli ^{3s} ,	BIJSTELLING vitium	naamw. deel van het gezegde bij utrumque
sed alterum ^{ACI} honestius ^{4s n •} dixerim ^{coni pf pv} vitium ^{4s n • predn} , alterum ^{ACI} tutius ^{4s n •} .	HOOFDZIN C credere	infinitivus; het werkwoord is hier als zelfs. nw. gebruikt (“nominaal”) en als onderwerp (“ <i>iedereen geloven is een fout</i> ”); credo regeert een dativus
	vitium honestius, tutius	Hoofdzin met twee ACI’s waarvan esse is weggelaten: <i>laat ik zeggen, dat de ene ... is en de ander ... is</i> naamwoordelijk deel van het gezegde (esse); bij beide ACI’s beide comparativi onzijdig, van de bijv. nw. honestus en tutus; congruerend met vitium, dus ook deel van het naamwoordelijk deel van het gezegde
	honestius dixerim	< honestus, <i>eerzaam</i> , niet: <i>eerlijk</i> perfectum coniunctivus in een hoofdzin: coniunctivus potentialis van het heden ¹⁴ : <i>ik zou kunnen zeggen</i>
5 Sic utrosque reprehendas, et eos qui semper inquieti sunt, et eos qui semper quiescunt.		Zo moet je beide soorten mensen afkeuren, zowel hen die altijd onrustig zijn, als hen die altijd rustig zijn,
Sic utrosque ^{4p lijd} reprehendas ^{coni pv} ,	HOOFDZIN utrosque	met een coniunctivus adhortativus en een dubbele, nevensgeschikte (et ... et ...) bijstelling (bij utrosque) < utrumque, <i>beide (van twee)</i> ; loopt vooruit of de twee keer eos; pas als je bijzinnen leest die bij eos staan, weet je dat het over mensen gaat, meer specifiek: groepen mensen; als utrosque over groepen mensen gaat, vertaal je <i>beide</i> en niet <i>beiden</i> ;
et eos ^{4p}	BIJSTELLING	utrosque is een meervoud omdat het zich richt naar eos ¹⁵ bijstelling ¹⁶ bij utrosque

¹⁴ Zie A&G § 447, Kr. p. 97

¹⁵ In het Latijn kan uterque zowel in het enkelvoud voorkomen (uterque consul = *beide consuls*) als in het meervoud (utraque castra = *beide legerkampen*). In het Nederlands is “beide” een telwoord en kent geen enkelvoud of meervoud.

¹⁶ Een Nederlandse vertaling zoals “*Zo moet je beide afkeuren [...]*” wringt. En een vertaling als “*Zo moet je beiden afkeuren [...]*” is geen correcte vertaling. “Beiden” (met een “n”) kan alleen over twee personen gaan. Dat is hier niet de strekking: het gaat niet over twee personen, maar over twee soorten mensen. Voor zaken, dus ook voor twee soorten, gebruik je “beide” (zonder “n”). Hier in het Latijn is eos meervoud, net als de persoonsvorm van de bijzin, en uterque richt zich daarna. Eos slaat op de mensen in de ene, en verderop, in de andere groep. Terwijl “*beide*” niet op de mensen in de groep maar op de groep slaat. Dus voor een nette bijstelling in het Nederlands moet je de bedoeling hier eigenlijk verwoorden met iets als “*Zo moet je de mensen in beide*”

qui ^{ond} semper inquieti ^{predn} sunt ^{pv} ,	BIJZIN 1	betrekkelijke bijzin met uitgedrukt antecedent bij de eerste eos; qui is het onderwerp van de bijzin ([1] variant [13])
et eos ^{4p}	BIJSTELLING VERVOLG	
qui ^{ond} semper quiescunt ^{pv} .	BIJZIN 2	betrekkelijke bijzin bij de tweede eos ([1] variant [13])
Nam illa tumultu gaudens non est industria sed exagitatae mentis concursatio, et haec non est quies quae motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio et languor.		Want die eerstgenoemde soort, die van gekrakeel houdt, dat is geen ijverige inspanning maar het rondrennen van een opgejaagde geest, en die laatstgenoemde soort, die elke beweging als moeite kwalificeert, dat is geen rust maar slapheid en luiheid.
Nam illa ^{1s f •} tumultu ^{5s m} gaudens ^{ppa •} non est ^{pv} industria ^{1s f •} sed exagitatae ^{ppp ••} mentis ^{2s ••} concursatio ^{1s f predn} ,	HOOFDZIN	met twee nevenschikte delen (... et ...) Deze zin beschrijft abstracte zaken met eigenschappen van personen (personificatie). In het Nederlands ben je misschien geneigd, vanwege gaudens, om de zin echt persoonlijk te maken: "Iemand die houdt van gekrakeel is niet ijverig maar heeft een onrustige geest ...". Maar dat staat er niet: de qualificaties (industria, concursatio, quies, ...) zijn zelfstandige naamwoorden, geen bijvoeglijke naamwoorden. En ze zijn het onderwerp van de zin.
	gaudens	ppa van gaudeo, <i>zich verheugen</i> ; gaudeo + ablativus = <i>zich verheugen over</i> ; bij niet levende zaken kun je <i>houden van</i> gebruiken, zoals in "een boom houdt van licht"
	illa, haec (verderop)	< ille en hic ille = <i>dat</i> , en hic = <i>dit</i> ; "dat" is " <i>ver weg</i> " en "dit" is " <i>dichtbij</i> "; vandaar dat ille staat voor " <i>het eerstgenoemde</i> " en hic voor " <i>het laatstgenoemde</i> ".
	illa	het grammaticaal onderwerp: illa est = <i>het eerstgenoemde is</i> Illa verwijst inhoudelijk terug naar de eerste eos, een mannelijk meervoud. In het Latijn richt illa zich, zoals je ziet, echter naar industria, een vrouwelijk woord in het enkelvoud. In het Nederlands kan dat niet en moet je het meervoud overnemen van eos. En dat vereist dan een andere vertaling van industria en concursatio. Letterlijk, met een enkelvoud en zich richtend naar industria en concursatio: " <i>Want dat eerstgenoemde dat zich verheugt over gekrakeel, is geen ijverige inspanning maar [...].</i> " Hierboven is de letterlijke vertaling opgeschreven. Beter aansluitend in het Nederlands bij eos (hen): " <i>Want die eerste groep, die van gekrakeel houdt, is niet ijverig bezig, maar rent rond met een opgejaagde geest.</i> "
	industria, concursatio	naamwoordelijk deel van het gezegde
et haec ^{1s f • ond} non est ^{pv} quies ^{• predn}	HOOFDZIN	tweede deel van de hoofdzin
	haec	Zie de uitleg hierboven bij illa. Letterlijk: " <i>en het laatstgenoemde, dat elke beweging als moeite kwalificeert, is geen rust maar slapheid en luiheid</i> ". Beter aansluitend bij het tweede eos: " <i>en die tweede groep, die elke beweging als moeite kwalificeert, laat geen rust zien, maar slapheid en luiheid.</i> "
	quies	naamwoordelijk deel van het gezegde
quae ^{1s f ond} motum ^{4s • lijd} omnem [•] molestiam ^{4s} iudicat ^{pr pv} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met antecedent haec ([1] variant [13])
	iudicat	indicativus, dus de uitspraak wordt als een algemene waarheid geponeerd; met een dubbele accusativus: <i>iets beoordelen als</i>
sed dissolutio ^{1s f} et languor ^{1s m} .	dissolutio, languor languor	naamwoordelijk deel van het gezegde merk op dat haec (vrouwelijk) zich richt naar het eerste woord van de twee, dissolutio (ook vrouwelijk) en niet naar het tweede, languor (mannelijk)
6 Itaque hoc quod apud Pomponium legi animo mandabitur: 'quidam adeo in latebras refugerunt ut putent in turbido esse quidquid in luce est'.		Dus houd dit in gedachten, wat ik bij Pomponius heb gelezen: "Sommigen zijn zozeer in hun schuilplaatsen gevluht, dat ze denken dat alles, wat in het licht is, in onrust is.

groepen afkeuren, zowel hen die [...] als hen die [...]"'. Of andersom gladstrijken met "Zo moet je beide soorten mensen afkeuren, zowel die met mensen die [...] als die met mensen die [...]"'.

Itaque ^{BW} hoc ^{4s n ond}	HOOFDZIN	
quod ^{4s n lijd} apud Pomponium ^{4s} legi ^{pf indi pv}	hoc	verwijst vooruit naar het citaat van Pompenius
	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met uitgedrukt antecedent (hoc, quod = “dit, dat ...”); quod is lijdend voorwerp in de bijzin ([1] variant [16])
animo ^{3s} mandabitur ^{indi fut pas pv}	HOOFDZIN VERVOLG	
	mandabitur	een indicativus, futurum en passief: <i>zal toevertrouwd worden [aan de geest]</i> In het Nederlands klinkt dat vreemd, een toekomstige tijd op deze plek. Wij willen een gebiedende wijs zien, of iets met moeten. In het Latijn had je hier misschien wel een coniunctivus adhortativus verwacht.
	animo mandabitur	animo mando = <i>aan de geest toevertrouwen</i> = <i>inprenten</i> Als je toch iets met <i>geest</i> (animus) wilt vertalen, kun je <i>in gedachten houden</i> gebruiken
'quidam ^{1p ond} adeo ^{BW} in latebras ^{4p} refugerunt ^{pf pv}	HOOFDZIN VERVOLG	Dit deel van de hoofdzin is in de directe rede en is een bijstelling bij het eerdere hoc. Je zou kunnen vertalen: “ <i>Hou dit in gedachten, namelijk 'sommigen vluchtten in hun schuilplaatsen ...'.</i> ” Maar houd wel de directe rede in stand. Dus zeg niet: “ <i>Hou dit in gedachten, namelijk dat sommigen in hun schuilplaatsen vluchtten ...</i> ”.
	adeo ... ut ...	zozeer ... dat ...
ut putent ^{coni pv} in turbido ^{5s} esse ^{ACI}	BIJZIN 1	bijwoordelijke, consecutieve bijzin (van gevolg, <i>zodat</i>)
	turbido	< turbidum, <i>onrust</i> ; turbido is hier een zelfstandig naamwoord, niet een vorm van het bijvoeglijke naamwoord turbidus. • Hermaion ¹⁷ interpreteert esse als koppelwerkwoord; dan betekent de zin dat die dingen die je in het licht ziet onrustig zijn; in turbido is naamwoordelijk deel van het gezegde; de vertaling hierboven volgt deze interpretatie • Eisma interpreteert esse als zelfstandig werkwoord (zijn = bestaan) en vertaalt in turbido als “ <i>in het donker</i> ” ¹⁸ ; dan vertaalt je “ <i>dat in het donker is (=bestaat) alles wat in het licht is (=bestaat)</i> ”.
	esse	de “I” van een ACI; geen aanvullingsinfinitivus bij putent; de “A” wordt gevormd wordt door de bijzin met quidquid ¹⁹ .
quidquid ^{ond} in luce ^{5s} est ^{pv} .	BIJZIN 2	bij bijzin 1; de zin is de subjectsaccusativus van die ACI [140]
	quidquid	... <i>al, wat ...</i> ; in het Nederlands hoort “al” bij de hoofdzin (hier bij bijzin 1) en “wat” leidt de bijzin in (hier bijzin 2).

Inter se ista miscenda sunt: et quiescenti agendum et agenti quiescendum est.	Deze zaken moeten gecombineerd worden: er moet zowel door een rustige mensen gehandeld worden als door bezige mensen gerust worden.
---	---

Inter se* ista ^{4p n • ond} miscenda* sunt ^{pv} :	HOOFDZIN	hoofdzin met een gerundivum van verplichting
	inter se miscenda	<i>moeten onderling gemengd worden</i> = <i>moeten gecombineerd worden</i>
	illa	verwijst terug naar het voorgaande, maar in het voorgaande staat geen duidelijk grammaticaal antecedent
et quiescenti ^{3s ppa} agendum ^{gdivum} et agenti ^{3s ppa} quiescendum ^{gdivum} est ^{pv} .	HOOFDZIN	met twee nevenschiktelijke delen
	quiescenti	< quiescens, “ <i>de rustende</i> ”; dativus auctoris (zie hieronder) Het is een kwestie van interpretatie of je het werkwoord met <i>rusten</i> of met <i>zich rustig gedragen</i> vertaalt. De vrijheid is in de bovenstaande vertaling genomen om de bedoeling met een meervoud te verwoorden.
	agenti	< agens, “ <i>de handelende</i> ”; dativus auctoris (zie ook hieronder) De vrijheid is in de bovenstaande vertaling genomen om de bedoeling met een meervoud te verwoorden.
	agendum, quiescendum	-um: onpersoonlijk: <i>er moet gehandeld/gerust worden</i> ; door wie staat in de dativus auctoris. Gerundivum van verplichting.

¹⁷ Graver interpreteert het ook zo.

¹⁸ Zo vertaalt Gummere in turbido ook, maar hij geeft toch een andere wending aan de zin: “Some men shrink into dark corners, to such a degree that they see darkly by day.” Oftewel: “*dat ze alles overdag donker inzien*”.

¹⁹ Je zou de bijzin kunnen vervangen door een zelfstandig naamwoord, bijvoorbeeld “een zichtbare zaak”, dat dan de subjectsaccusativus (“A”) van esse (“I”) wordt: “... *zodat zij denken dat een zichtbare zaak in onrust is*” (ut putent (rem^{4s} spectabilem^{4s}) in turbido esse^{ACI}).

Je kunt passief vertalen ("er moet gehandeld worden door diegene die zich rustig gedraagt"), of actief ("hij die zich rustig gedraagt moet handelen").

Cum rerum natura delibera: illa dicet tibi et diem fecisse se et noctem. Vale.	Ga bij de natuur te rade: zij zal je zeggen dat zij zowel de dag als de nacht heeft gemaakt. Gegroet.
Cum^{VZ} rerum^{2p} natura^{5s f} delibera^{imp pv}: illa^{1s f ond} dicet^{fut pv} tibi^{3s mew} et diem^{4s} fecisse^{ACI} se^{ACI} et noctem^{4s}.	HOOFDZIN cum natura cum ... delibera natura rerum HOOFDZIN diem, noctem met een imperativus cum is hier het voorzetsel: <i>met de natuur</i>. Dus natura is geen nominativus of onderwerp. delibero cum = overleggen met; dus er staat letterlijk: <i>overleg met de natuur</i>; dat kun je zo vertalen, dan respecteer je de stijlfiguur (personificatie); of je vertaalt het iets minder expliciet: <i>raadpleeg de natuur</i>; of, als variant waar je toch een voorzetsel gebruikt: <i>ga bij de natuur te rade de natuur der dingen</i> = <i>de natuur</i> met een ACI objecten bij fecisse

2.1.2 Epistula 6

6.1	Intellego, Lucili, non emendari me tantum sed transfigurari; nec hoc promitto iam aut spero, nihil in me superesse quod mutandum sit.		Ik begrijp, Lucilius, dat ik niet alleen beter word, maar zelfs anders; en toch beloof ik je het volgende niet langer, of verwacht ik, dat er niets in mij over is dat veranderd moet worden.
1	Intellego ^{pv} , Lucili ⁱ , non emendari ^{ACI} me ^{ACI} tantum sed transfigurari ^{ACI} ;	HOOFDZIN 1	Hoofdzin met twee ACI's met passieve infinitivi
	Lucilli		Van een woord op -us is de vocativus normaal gesproken -ë: dominus, dominë. Maar bij woorden op -ius is de vocativus -ī. niet alleen ... maar; in het Nederlandse moeten we er "ook" er aan vastplakken
	non tantum ... sed		passieve infinitivus, <i>verbeterd worden</i> , (moreel) <i>beter worden</i> ; hier dat laatste
	emendari		passieve infinitivus, <i>veranderd worden</i> ; een beetje losser vertaald: <i>anders worden</i> , <i>een ander mens worden</i>
	transfigurari	HOOFDZIN 2/3	Twee hoofdzinnen want twee persoonsvormen (promitto, spero). Maar ze delen de eropvolgende ACI (nihil superesse). De ACI wordt als indirecte rede beschouwd.
	nec hoc ^{4s n lijd} promitto ^{pv} iam aut spero ^{pv} , nihil ^{ACI} in me ^{4s superesse^{ACI}} .		<i>en niet</i> ; na een bevestigende zin zoals hier: <i>maar niet, toch niet</i>
	nec		verwijst vooruit naar de ACI (nihil ... superesse); je kan het als voorlopig lijdend voorwerp zien
	hoc		met een ontkenning (hier: nec): <i>niet langer, niet meer</i>
	iam		er staat er een komma voor nihil maar er begint geen bijzin; de ACI is deel van de hoofdzin, al vertalen wij de ACI natuurlijk wel als een bijzin; de ACI is in appositie met hoc
	nihil ...		In het Latijn een zelfst. nw. (onzijdig; niet verbuigbaar; alleen nominativus en accusativus). In het Nederlands wordt "niets" als onbepaald voornaamwoord beschouwd.
	quod ^{1s n} mutandum ^{gdivum} sit ^{pv}	BIJZIN	definiërende betrekkelijke bijzin bij de ACI; zo'n bijzin gebruikt een coniunctivus die dan als indicativus wordt vertaald [24]
			Maar het is ook een bijzin van een ACI en een ACI wordt als indirecte rede beschouwd. Bijzinnen in de indirecte rede gebruiken altijd in een coniunctivus, die ook niet vertaald wordt [12]
	quod		betrekkelijk vnw met nihil als antecedent; dus niet vragend om een indirecte vraag in te leiden (direct: "Wat moet veranderd worden?")
	[quod mutandum] sit		(<i>wat veranderd</i>) moet worden; "moet" volgt uit het gerundivum, niet omdat sit een coniunctivus is.
	Quidni multa habeam quae debeant colligi, quae extenuari, quae attolli?		Waarom kan ik niet veel eigenschappen hebben die bijeengebracht moeten worden, die afgezwakt, die versterkt moeten worden?
	Quidni multa ^{4p n lijd} habeam ^{coni pv}	HOOFDZIN	directe vraag met een coniunctivus potentialis (<i>kunnen</i>)
	quidni multa		<i>waarom niet</i> ; regeert een coniunctivus potentialis
	quae ^{ond} debeant ^{coni pv} colligi ^{inf} ,	BIJZIN (3x)	< multus, veel; verzelfstandigd: <i>veel dingen/zaken</i>
	quae ^{ond} extenuari ^{inf} ,		drie specificerende betrekkelijke bijzinnen [24]
	quae ^{ond} attolli ^{inf} ?		Daarom al zouden de bijzinnen een coniunctivus gebruiken. Maar het zijn ook bijzinnen bij een hoofdzin die zelf een coniunctivus gebruikt (attractie). En dan gebruikt de bijzin ook een coniunctivus.
		debeant quae ... (3x)	wordt in de volgende bijzinnen niet herhaald
			tricolon, anafora, asyndeton
	Et hoc ipsum argumentum est in melius translati animi, quod vitia sua quae adhuc ignorabat videt; quibusdam aegris gratulatio fit cum ipsi aegros se esse senserunt.		En het volgende is juist het bewijs van een geest die in iets beters veranderd is, namelijk dat die zijn eigen gebreken ziet die hij tot dan toe niet kende; een gelukwens komt

		sommige zieken toe, wanneer zij zelf gemerkt hebben dat zij ziek waren.
Et hoc ^{1s n} • ^{ond} ipsum [*] argumentum ^{1s predn} est ^{pv} in melius ^{4s n} translati ^{2s ppp} • animi ^{2s} •,	HOOFDZIN in melius	in melius, <i>in iets beters</i> ; melius = comparativus van bonus, accusativus onzijdig en dan zelfstandig gebruikt; voorzetselbepaling bij translati
	translati animi	< translatus, ppp van transfero (transferre) bij argumentum
quod ^{VW} vitia ^{4p n} • lijd sua [*]	BIJZIN 1 quod	bijzin als onderwerpszin in appositie bij hoc [135]; de bijzin kun je als “vervanging” gebruiken voor hoc verklarend: <i>namelijk dat, gezien het feit dat</i> Je kunt de zin ook vertalen met “[En] het feit dat een geest zijn eigen gebreken ziet, is een bewijs van ...” Merk op dat quod geen onderwerp of lijdend voorwerp is van de bijzin. De bijzin is geen betrekkelijke bijzin.
quae ^{4p n lijd} adhuc ignorabat ^{pv}	BIJZIN 2 quae	betrekkelijke bijzin bij vitia; met indicativus ([1] variant [16]) antecedit is vitia
videt ^{indi pv} ;	BIJZIN 1 VERVOLG videt	onderwerp slaat terug op animi
quibusdam [*] aegris ^{3p} • gratulatio ^{ond} fit ^{indi pv}	HOOFDZIN fit	< facio (facere), <i>maken, doen</i> ; de passieve vorm: <i>het/hij/zij wordt gedaan/gemaakt</i>
	gratulatio fit	letterlijk: <i>dankzegging wordt gedaan</i> = <i>dank komt toe</i>
cum ipsi ^{ond} aegros ^{4p predn} se ^{ACI} esse ^{ACI} senserunt ^{indi pf pv} .	BIJZIN cum	temporele bijwoordelijke bijzin met cum en indicativus [35] het voegwoord; met een indicativus: temporeel (<i>wanneer</i>) of iteratief (<i>telkens wanneer</i>)
	se esse	ACI bij een werkwoord van zintuigelijke waarneming (senserunt)
	aegros	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij se esse; het richt zich dan naar het onderwerp (se); dat staat in een ACI in de accusativus, dus vandaar dat aegros ook accusativus is.

6.2	Cuperem itaque tecum communicare tam subitam mutationem mei; tunc amicitiae nostrae certioorem fiduciam habere coepissem, illius verae quam non spes, non timor, non utilitatis suae cura divellit, illius cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur.	Ik had dus met jou willen spreken over mijn zo plotselinge verandering; dan zou ik een zekerder vertrouwen in onze vriendschap hebben kunnen krijgen, in zo’n echte die noch door hoop, nog door vrees, noch door eigenbelang verscheurd wordt, in zo een met welke mensen sterven, waarvóór ze sterven.
-----	--	---

Cuperem ^{coni impf pv} itaque te ^{5s} cum communicare ^{inf} tam ^{BW} subitam ^{4s} • mutationem ^{4s f} • mei ^{2s} ;	HOOFDZIN communicare mutationem mei	coniunctivus met een imperfectum in de hoofdzin: irrealis in het heden (<i>zou, had</i>) aanvullingsinfinitivus object bij communicare (<i>de verandering bespreken</i>) genitivus van het bezittelijk voornaamwoord meus, <i>mijn</i> ; genitivus obiectivus (net als in amor patris ^{2s} = <i>de liefde voor de vader</i>): <i>de verandering “voor” mij</i> = <i>de verandering die mij overkomt</i> ; we vertalen het simpelweg wel gewoon met <i>mijn verandering</i>
tunc amicitiae ^{2s} • nostrae [*] certioorem ^{**} fiduciam ^{4s} • • habere ^{inf} coepissem ^{coni pppf pv} , illius [*] verae [*]	tam HOOFDZIN coepissem [fiduciam] habere coepissem amicitiae, illius verae illius verae	bij subitam gekoppeld met tunc aan de vorige hoofdzin; <i>dan</i> zou ik ...; coepissem: irrealis van het heden < coepisse (infinitivus van het perfectum), <i>begonnen te zijn</i> ; [tunc] coepissem = <i>[dan] zou ik begonnen zijn</i> ; coepisse is “beginnen maar nog niet eindigen” <i>ik zou begonnen te zijn vertrouwen te hebben</i> ; dus hij heeft geen vertrouwen, want hij zou alleen maar <i>beginnen</i> vertrouwen te krijgen; maar hij is zelfs nog niet begonnen (coniunctivus irrealis); en dat laatste komt in de vertaling tot uitdrukking in “ <i>hebben kunnen krijgen</i> ” amicitiae is een genitivus vanwege fiducia (<i>vertrouwen in</i>); dat geldt ook voor illius verae: [<i>vertrouwen in</i>] zo’n echte bijstelling bij amicitiae

	fiduciam	object bij habere: <i>vertrouwen te hebben</i> ; dus fiduciam habere is geen ACI, fiduciam is niet het onderwerp van habere.
quam ^{4s f lijd} non spes ^{ond} , non timor ^{ond} , non utilitatis ^{2s ••} suae ^{••} cura ^{ond} divellit ^{pr pv} ,	BIJZIN quam	betrekkelijke bijzin bij illius slaat terug op amicitiae, dus niet op fiduciam Niet in verwarring raken omdat fiduciam en quam allebei een accusativus vrouwelijk zijn. Quam is in de bijzin een accusativus omdat het lijdend voorwerp is, maar dat wil niet zeggen dat het “congrueert” met fiduciam als “lijdend voorwerp” (object is het juiste woord) bij habere. drie onderwerpen in een opsomming; tricolon
... spes, ... timor, ... cura non, non, non utilitatis suae cura		anafora, asyndeton <i>bezorgheid om zijn eigen voordeel = eigenbelang</i> ; genitivus obiectivus <i>die de hoop [niet] verscheurt</i> In het Nederlands is het in zo’n formulering niet duidelijk wat het onderwerp en wat het lijdend voorwerp is (wat verscheurt wat?). Dat los je op door de zin in het Nederlands passief te maken.
quam [non] spes devellit		een tweede bijstelling bij amicitiae
illius ^{2s •}	HOOFDZIN VERVOLG illius ..., illius ...	asyndeton betrekkelijke bijzin bij het tweede illius [17]
cum ^{vz} qua ^{5s f} homines ^{ond} moriuntur ^{pr pv} ,	BIJZIN 2 cum qua	cum is voorzetsel, qua is het betrekkelijk vnw van de bijzin: <i>met dewelke = waarmee</i> ; qua slaat via illius terug op amicitiae, vandaar de vrouwelijke vorm
pro qua ^{5s f} moriuntur ^{ond} .	BIJZIN 3 pro qua	tweede betrekkelijke bijzin bij het tweede illius [17] qua is weer het betrekkelijk vnw van de bijzin: voor <i>dewelke = waarvoor</i> ; qua slaat ook weer via illius terug op amicitiae

6.3	Multos tibi dabo qui non amico sed amicitia caruerint: hoc non potest accidere cum animos in societatem honesta cupiendi par voluntas trahit. Quidni non possit? sciunt enim ipsos omnia habere communia, et quidem magis adversa.	ik kan je velen noemen die geen vriend hebben ontbeerd maar vriendschap; dat kan niet gebeuren wanneer een gelijke intentie mensen samenbrengt om eerbare dingen te wensen. Waarom kan dat niet? Ze weten immers dat juist zij alles gemeenschappelijk hebben, ook zeker de meer ongunstige zaken.
-----	---	---

Multos ^{4p m lijd} tibi ^{3s mew} dabo ^{fut pv}	HOOFDZIN multos	< multi (<i>velen</i>) < multus, <i>veel</i> ; multos dabo = <i>ik zal veel mensen geven</i> = <i>ik zal veel namen van mensen geven</i> = <i>ik zal velen noemen</i> ; metonymia (concretum pro abstracto) futurum: <i>ik zal [je] geven</i> ; maar om het echt met “zullen” te vertalen, klinkt niet goed; met “kunnen” klinkt beter; misschien is de strekking zoiets als “ik zal je nog wel eens bij gelegenheid de namen noemen van hen die ...”.
qui ^{ond} non amico ^{5s} sed amicitia ^{5s} caruerint ^{coni pf pv} :	BIJZIN	betrekkelijke definiërende bijzin; daarom een coniunctivus [25] Zo’n definiërende bijzin herken je omdat het antecedent “ongedefinieerd” is. Multos, velen: ja, wie dan? Er zijn zoveel mensen... Nee, mensen die ...
hoc ^{4s n ond} non potest ^{pr pv} accidere ^{inf}	amico, amicitia HOOFDZIN accidere	ablativus vanwege careo, <i>missen</i> aansluiting met de vorige hoofdzin door hoc, <i>dat</i> aanvullingsinfinities
cum ^{vw} animos ^{4p lijd} in societatem ^{4s} honesta ^{4p n} cupiendi ^{2s gdium} par [•] voluntas ^{ond} trahit ^{pr pv} .	BIJZIN voluntas par cupiendi	voegwoord cum met indicativus ²⁰ [38] <i>wil, verlangen</i> , maar ook <i>bedoeling, intentie</i> ; is een nominativus en het onderwerp is een bijvoeglijk naamwoord; congrueert met voluntas gerundium constructie: [in societatem honesta] cupiendi = [in een verbond] van [eervolle zaken] te wensen = [...] om[...] te wensen ²¹

²⁰ Cum is temporeel (wanneer), maar duidt geen specifiek moment in de tijd aan die de actie in de hoofdzin ergens op de tijdlijn plaatst, maar een algemeen geldende voorwaarde: “(Telkens) als (op een moment) dit of dat gebeurt, dan ...” In het Nederlands heeft *wanneer* dan ook een voorwaardelijke betekenis (*als*). Zie ook A&G § 542.

²¹ Een gerundium (cupiendi; een als zelfstandig naamwoord gebruikt werkwoord) met een object (honesta) komt minder vaak voor. Gebruikelijker is dan een gerundivum (een als bijvoeglijk naamwoord gebruikt werkwoord) met een object: in societatem honesta cupiendum

	honesta letterlijk	Cupiendi hoort bij societatem (een verbond “met het doel” iets eervols te doen), niet bij animos (“mensen die iets eervols willen doen”). object bij cupiendi Letterlijk staat er: “wanneer een gelijke wil geesten trekt in een verbond om ...” Dat moeten we in het Nederlands natuurlijk anders zeggen, bijvoorbeeld: “wanneer een gelijke intentie (=voluntas) mensen (=animos) samenbrengt (samen = societatem) om ...” En dan: honesta cupiendi is letterlijk: “om eerbare zaken te willen”. Dat kun je vlotter zeggen met bijvoorbeeld: “het moreel goede na te streven” ²² met een coniunctivus deliberativus of potentialis ²³ ; de vertaling : <i>waarom kan dit niet ...?</i> met een ACI (zij weten dat ...)
Quidni non possit ^{coni pv} ?	HOOFDZIN	met een coniunctivus deliberativus of potentialis ²³ ; de vertaling : <i>waarom kan dit niet ...?</i> met een ACI (zij weten dat ...)
sciunt ^{pr pv} enim ipsos ^{ACI} omnia ^{4p n} • habere ^{ACI} communia*, et ^{BW} quidem ^{BW} magis ^{BW} adversa*.	HOOFDZIN omnia communia quidem magis adversa	object bij habere predicatief vertalen: dus niet “dat zij alle gemeenschappelijke zaken hebben”, maar dat zij alle zaken gemeenschappelijk hebben verklarend: <i>namelijk</i> net als et en quidem is magis ook een bijwoord; Je kunt magis op twee manieren verbinden • alleen bij adversa ²⁴ : <i>en zeker de meer ongunstige zaken</i> In dit geval lees je adversa als het bijvoeglijk naamwoord (adversus, <i>ongunstig</i>) is, en niet het zelfstandig naamwoord (adversum, <i>tegenslag</i>) ²⁵ ; als je het zo leest, moet je omnia weer bij adversa lezen. Je mag adversa natuurlijk wel met het zelfstandig naamwoord vertalen (<i>ongunstige zaken = tegenslag</i>), want dat loopt wat beter. • bij de hele zin: <i>en wel het meest tegenspoed</i> Dan betrek je magis op habere communia ²⁶ . bijstelling bij omnia ²⁷
	et ... adversa	

Concipere animo non potes quantum momenti afferre mihi singulos dies videam.

Je kunt niet begrijpen hoeveel vooruitgang ik iedere dag mij zie brengen.

Concipere ^{inf} animo ^{5s} non potes ^{indi pr pv}	HOOFDZIN	met je verstand begrijpen = begrijpen
(quantum momenti ^{2s}) afferre ^{ACI} mihi ^{3s} singulos ^{4p} • dies ^{4p} • ACI videam ^{coni pv} .	BIJZIN	Betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent (quantum momenti) dat object is van een ACI (adferre dies). Hieronder staat de structuur uitgelegd. Je hoeft dat niet per se te begrijpen om de zin te kunnen vertalen omdat de Nederlandse volgorde, afgezien van de ACI, de Latijnse redelijk volgt. Structuur • De kern van de bijzin is videam adferre ^{ACI} dies ^{ACI} : “ik zie dat de dagen [...] brengen”. • Quantum hoort niet bij videam, maar is object bij de ACI. • Je ziet dus niet “hoeveel”, je ziet “de dagen”. En de dagen brengen “quantum momenti”: “hoeveel vooruitgang ik zie de dagen brengen” • Quantum is het relativum dat de bijzin aan de hoofdzin koppelt. Maar er staat geen antecedent in de hoofdzin; het is een bijzin met ingesloten antecedent. • Je kan het antecedent naar de hoofdzin brengen en dan wordt het iets als: “Je kunt de mate van voortgang niet begrijpen <u>die</u> ik iedere dag mij zie brengen.”

²² Graver verwoordt het als volgt: “[where] equal willingness draws minds into a companionship of honorable intentions.”

²³ De deliberativus ligt dicht bij de potentialis. Bij de eerste vraag je jezelf iets af en verwacht je niet echt een antwoord. Hier ook: het zinnetje verwacht geen antwoord van iemand anders dan van de schrijver zelf. Het is dus meer een overweging, vandaar de naam. Bij een potentialis is het een echte vraag en kan er gewoon ja of nee als antwoord gegevens worden. Zie ook A&G § 443/4.

²⁴ Zo doet Hermaion het.

²⁵ Als adversum, *tegenslag*, was bedoeld, had er iets als maiores adversa, *grotere tegenslagen*, gestaan. Met maiores de comparativus van het bijvoeglijke naamwoord magnus. Magis is het bijwoord van magnus.

²⁶ Eisma doet het zo.

²⁷ Zie A&G § 282.a: de Engelse term is “partitive apposition”. Zie ook ANS 14.5.3.2 [hier](#).

		- De kern van de zin is overigens geen vraag²⁸ maar een mededeling of, dat past beter in de context, een uitroep: <i>Hoeveel vooruitgang brengt elke dag mij!</i> Iets vlotter geformuleerd in het Nederlands: <i>Wat een vooruitgang brengt elke dag mij!</i> - In een ACI geformuleerd, met video, maar nog wel als een zelfstandige zin, wordt het dan: “Video tantum momenti [...] dies”: <i>Ik zie dat elke dag mij zoveel vooruitgang brengt.</i> - Nu is deze zin vervolgens afhankelijk gemaakt van concipere non potes (<i>je kunt niet begrijpen, hoeveel ...</i>). hier een zelfstandig naamwoord (<i>hoe groot, hoeveel</i>), hier als relativum gebruikt <i>de dagen brengen mij</i>
	quantum	coniuunctivus obliquus vanwege de indirecte rede (die een gevolg is van de ACI).
	dies adferre mihi	
	videam	

6.4	'Mitte' inquis 'et nobis ista quae tam efficacia expertus es.'	"Stuur ons", zeg je, "die zaken ook die jij als zo effectief ervaren hebt."
	'Mitte^{imp1} inquis^{pv} 'et^{8W} nobis^{3p} mew ista^{4p} n lijd quae^{4p} n lijd tam efficacia^{4p} n expertus es^{pv}.'	HOOFDZIN BIJZIN expertus es efficacia directe rede betrekkelijke bijzin met indicativus bij ista aangezien experior een deponens is, actief vertalen: <i>jij hebt ervaren</i>, en niet passief ("<i>jij bent/was ervaren</i>") < efficax, efficaxis, <i>effectief</i>; niet van efficacia, -ae, <i>effectiviteit</i>; predicatief vertalen
	Ego vero omnia in te cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam; nec me ulla res delectabit, licet sit eximia et salutaris, quam mihi uni sciturus sum.	Ik wil echt al die zaken op jou overdragen, en hierin vind ik vreugde om (zelf) iets te leren, namelijk om (het weer een ander) te leren; en geen enkel ding, dat ik voor mij alleen te weten ga komen, zal mij boeien, ook al is het buitengewoon heilzaam.
	Ego^{ond} vero omnia^{4p} n lijd in te^{4s} cupio^{pv} transfundere^{inf}, et in hoc^{5s} n aliquid^{4s} n gaudeo^{pv} discere^{inf}, ut doceam^{con1} pv, nec me^{4s} lijd ulla[•] res^{1s} f • ond delectabit^{fut} pv, licet sit^{con1} pv eximia[•] et salutaris[•], quam^{4s} f lijd mihi^{3s} • mew uni[•] sciturus^{pfa} sum^{pv}.	HOOFDZIN 1 transfundere HOOFDZIN 2 in hoc aliquid discere BIJZIN HOOFDZIN BIJZIN 1 eximia et salutaris BIJZIN 2 uni sciturus sum aanvullingsinfinitivus in dit = om deze reden object bij discere aanvullingsinfinitivus bijwoordelijke bijzin van doel met in de hoofdzin een correlatief (in hoc)²⁹ [52] bijwoordelijke bijzin van toegeving (concessief) met coniuunctivus [80] letterlijk te vertalen als twee losstaande eigenschappen: <i>buitengewoon en heilzaam</i>; maar op basis van de context en de betekenis van de woorden kun je ze ook interpreteren als één eigenschap: <i>buitengewoon heilzaam</i> betrekkelijke bijzin bij res [1, variant 16] de dativus van unus, <i>alleen</i>; mihi uni = <i>voor mij alleen</i> pfa; een pfa vertaal je vaak met <i>van plan zijn om</i>; dat kan hier, maar de letterlijk betekenis is <i>ik ben zullende te weten</i>, en dat kan hier ook prima.
	Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, reiciam: nullius boni sine socio iucunda possessio est.	Als wijsheid (mij) gegeven zou worden met dit voorbehoud, namelijk dat ik die (in mijzelf) opgesloten houd en niet

²⁸ Om te kijken of er nu echt sprake is van een indirecte vraag, kun je de zin wat aanpassen. Maak er eens van: "Ik zie hoeveel brood de bakker bakt." De bijzin is geen vraag. Je kunt de vorm van de zin aanpassen, zonder de betekenis te veranderen, naar "Ik zie de hoeveelheid brood, die de bakker bakt." Als het een indirecte vraag was geweest, had je die direct kunnen maken. Maar "Ik zie: 'Hoeveel brood bakt de bakker?'" slaat nergens op. Het zou wél een indirecte vraag geweest zijn als de zin de volgende was geweest: "Ik vraag hoeveel brood de bakker bakt." Dan is de directe vorm: "Ik vraag: 'Hoeveel brood bakt de bakker?'"

²⁹ A&G § 531.1 noot 1

uitspraak, zou ik die weigeren: het bezit van iets goeds is niet aangenaam zonder een maatje.		
Si cum ^{VZ} hac [*] exceptione ^{5s f *} detur ^{coni pr pas pv} sapientia ^{1s f ond} ,	BIJZIN 1 “ALS”	voorwaardelijke zin van algemene aard met een potentialis van het heden met praesens coniunctivus [145] Dit is de voorwaarde van de zin; werkwoord in de coniunctivus; coniunctivus in zowel hoofdzin als bijzin; vertalen met “zou”
	cum exceptione	Door de woorden “met <u>dit</u> voorbehoud [...] <u>dat</u> ” wordt de inhoud van de voorwaarde van deze si-zin doorgeschoven naar de ut-bijzin.
ut illam ^{4s f lijd} inclusam ^{ppp 4s f} teneam ^{coni pr pv} nec enuntiem ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 2	bij de voorwaarde (bijzin 1) – finale bijwoordelijke bijzin: de wijsheid wordt gegeven <u>om</u> voor zichzelf gehouden te worden
	illam	vrouwelijk vanwege exceptione
	inclusam	< inclusus, ppp van includo (includere), <i>opsluiten</i> ; niet bijvoeglijk, want waarbij dan? niet bij illam want dat is een voornaamwoord en geen zelfstandig naamwoord; hier predicatief gebruikt: “ik houd die (als) opgesloten”; vrouwelijk vanwege exceptione
	nec	en niet; er staat niet nec ... nec (<i>noch ... noch</i>), en je kan ook niet <i>noch</i> vertalen
reiciam ^{coni pr pv} :	HOOFDZIN – “DAN”	de conclusie van de voorwaardelijke zin
	reiciam	grammaticaal kan dit zowel een futurum als een coniunctivus zijn; maar de gebruikte constructie in deze voorwaardelijke zin (“algemeen minder levendig”) is met zowel een coniunctivus in de hoofd- als bijzin.
nullius [*] boni ^{2s *} sine socio ^{5s} iucunda ^{** predn} possessio ^{ond **} est ^{pv} .	HOOFDZIN	
	nullius boni [...]	niets goeds [is aangenaam]; het Nederlands loopt wat vlotter als je de ontkenning naar iucunda verplaatst: iets goed [...] is niet aangenaam
	iucunda	predicatief: <i>het bezit is [niet] aangenaam</i> ; de niet “het aangename bezit”
6.5	Mittam itaque ipsos tibi libros, et ne multum operae impendas dum passim profutura sectaris, imponam notas, ut ad ipsa protinus quae probo et miror accedas.	Ik zal je dus de boeken zelf sturen, en opdat je niet veel moeite besteedt terwijl je overal jaagt op de nuttige zaken, zal ik aantekeningen plaatsen, zodat je meteen tot die zaken toegang hebt die ik goed vind en bewonder.
Mittam ^{fut pv} itaque ipsos [*] tibi ^{3s mew} libros ^{4p lijd} , et	HOOFDZIN A	Hoofdzin met twee nevengeschikte delen verbonden door et. kan een futurum of een coniunctivus zijn; met een ik-vorm ontlopen de betekenissen “ik zal” (futurum) en “laat ik” (coniunctivus adhortativus) elkaar nauwelijks. Gezien de context – Lucilius moet met de boeken aan de slag – is kennelijk het futurum bedoeld: Seneca zal de boeken echt sturen.
	mittam	
ne multum ^{4s n lijd} operae ^{2s} impendas ^{coni pv}	BIJZIN 1	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin, ontkennend en finaal, bij het tweede gedeelte van de zin (imponam ...) [54]
	operae	< opera; genitivus partitivus: multum operae = “veel van werk” = veel werk
	impendas	coniunctivus; een futurum zou impendes zijn
dum passim profutura ^{4p n lijd} sectaris ^{indi pr pas pv} ,	BIJZIN 2	bij bijzin 1; zuiver temporele bijzin in de indicativus met dum (<i>zolang</i>) [48]
	profutura sectaris	Seneca bedoelt “terwijl je in de boeken zelf op zoek moet gaan naar de nuttige passages”
	sectaris	< sector (sectari), een deponens
imponam ^{fut pv} notas ^{4p lijd} ,	HOOFDZIN B	
ut ad ipsa ^{4p n} protinus ^{BW} accedas ^{coni pv}	BIJZIN	consecutieve bijwoordelijke bijzin met ut (<i>zodat</i>) [70]
	ipsa	slaat terug op profutura en daarom onzijdig meervoud
quae ^{4p n lijd} probo ^{indi pr pv} et miror ^{indi pr pv} .	BIJZIN	betrekkelijke bijzin bij ipsa [1, variant 16] Eigenlijk twee bijzinnen: “quae probo et quae miror”. De tweede is verkort door het betrekkelijk voornaamwoord weg te laten.
	mirror	een deponens

Plus tamen tibi et viva vox et convictus quam oratio proderit; in rem praesentem venias oportet, primum quia homines amplius oculis quam auribus credunt, deinde quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla.	Meer toch zal voor jou een echt gesprek en een hapje eten nuttig zijn dan deze redevoering; je moet naar de plek waar het gebeurt komen, allereerst omdat mensen meer hun ogen geloven dan hun oren, en dan ook omdat de weg via de regels een lange is, (maar) kort en doelmatig via voorbeelden.
--	--

Plus ^{BW} tamen tibi ^{3s mew} et (viva [•] vox ^{1s f • ond}) et convictus ^{1s ond} quam ^{BW} oratio ^{1s} proderit ^{fut pv} ;	HOOFDZIN	plus	kan de comparativus zijn van het zelfstandig naamwoord multum of de comparativus van het bijwoord multum; hier het laatste
		viva vox	“een levend woord/gesprek” = een gesprek met een levend mens = een persoonlijk/echt gesprek; personificatie
		quam	quam + comparativus = dan; quam is hier een bijwoord, geen betrekkelijk voornaamwoord
		proderit	= prod-erit; van prodsum (prodesse), <i>nuttig zijn</i> ; niet van prodeo (=prod-eo, <i>tevoorschijn komen</i> , vervoegd als eo, <i>gaan</i>); en ook niet van prodo (prodere), <i>tevoorschijn halen, verraden</i>
in rem ^{4s •} praesentem [•] venias ^{coni pv}	BIJZIN		vooropgeplaatste onderwerpszin [...] venias opertet is strikt genomen een combinatie van hoofdzin (opertet) en bijzin ([...] venias); er zijn immers twee persoonsvormen; - in het Nederlands maken we van “<i>het behoort dat je komt</i>” één hoofdzin van met een aanvullingsinfinities: <i>je behoort te komen = je moet komen</i> - de vorm van de bijzin is een onderwerpszin; de hele bijzin fungeert als het onderwerp van opertet “dat-jij komt behoort”. [121]
oportet ^{indi pr pv} ,	HOOFDZIN	in rem praesentem	een uitdrukking: <i>naar de plek (=rem) die “huidig” (=praesentem) is = naar de plek waar het gebeurt</i> praesentem < praesens = bijv. nw.
primum ^{BW} quia homines ^{1p ond} amplius oculis ^{3p} quam auribus ^{3p} credunt ^{indi pv} ,	BIJZIN 1	oportet	vertalen we in het Nederlands onpersoonlijk: <i>het behoort [dat]</i> ;
deinde quia longum ^{1s n} iter ^{1s n ond} est ^{pv} per praecepta ^{4p n} ,	oculis, auribus		causale bijwoordelijke bijzin bij oportet met een indicativus (een feit, althans volgens de schrijver) [121]
	BIJZIN 2A		de dativi worden geregeerd door credunt
	longum		tweede causale bijzin die uit twee delen bestaat; hier het eerste deel
	praecepta		het lijkt misschien een accusativus en lijdend voorwerp, maar het is een predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) en daarom, net als iter, een nominativus accusativus vanwege per
breve ^{1s n} et efficax ^{1s n} per exempla ^{4p n} .	BIJZIN 2B		verkorte bijzin door weglating van de persoonsvorm
	longum, breve, efficax		Hier zie je mooi de verschillende mogelijkheden om een bijvoeglijk naamwoord te verbuigen; het ijn alle drie nominativi enkelvoud congruerend met iter (nominativus enkelvoud onzijdig): - longum < longus/-a/-um: groep 1-2 - breve < brevis: groep 3 met 2 uitgangen - efficax: groep 3 met 1 uitgang

6.6 Zenonem Cleanthes non expressisset, si tantummodo audisset: vitae eius interfuit, secreta perspexit, observavit illum, an ex formula sua viveret.	Cleanthes zou geen tweede Zeno hebben kunnen zijn als hij slechts naar hem geluisterd had: hij nam deel aan zijn leven, doorgrondde zijn innigste gedachten, nam hem waar, of hij volgens zijn eigen voorschrift leefde.
---	--

Zenonem ^{4s lijd} Cleanthes ^{1s ond} non expressisset ^{coni papf pv} ,	HOOFDZIN “DAN”	Voorwaardelijke zin en dit is de conclusie. Het is een irrealis in het verleden omdat een plusquamperfectum is gebruikt. Vertalen met <i>zou hebben kunnen</i> . [147]
si tantummodo audisset ^{coni papf pv} :	BIJZIN “ALS”	< expremo, <i>uitdrukken, weergeven, imiteren</i> ; gewoon “weergeven” of “imiteren” is te plat; “in Zeno’s voetstappen treden” of “een tweede Zeno zijn” geeft het beter weer.
vitae ^{3s} eius interfuit ^{pf pv} ,	HOOFDZIN A	Voorwaardelijke zin en dit is de voorwaarde; ook met een plusquamperfectum.
	eius	een opsomming van drie korte zinnen; in het Nederlands zouden ze één hoofdzin vormen met 3 nevengeslikte delen; <i>zijn</i> = Zeno

secreta^{4p n} perspexit^{pf pv},
observavit^{pf pv} illum^{4s lijd},

an ex formula^{5s} • sua[•] viveret^{coni impf pv}.

interfuit
HOOFDZIN B
HOOFDZIN C
illum
BIJZIN

onderwerp (*hij*) is Cleanthes; intersum regeert een dativus

hem = Zeno

bij het derde deel; een indirecte vraag in de indirecte rede³⁰; de bijzin is in appositie met illum [114]; als illum niet in de hoofdzin had gestaan, had de bijzin als lijdend voorwerp gefungeerd omdat je 'm door een (verzonnen) lijdend voorwerp kan vervangen: "hij observeerde zijn levenswijze".

- Het werkwoord observo (observare), *waarnemen*, is een verbum sentiendi en wat er waargenomen wordt, is dan in het Latijn (niet in het Nederlands!) indirecte rede.
- Dat het een vraag is, volgt meer uit de interpretatie van de woorden dan uit de woorden zelf³¹. Observeren is immers niet vragen. Ook in het Nederlands moet je eigenlijk wat toevoegen om de vraag in te leiden, bijvoorbeeld: "Hij observeerde hem en vroeg zich af, of hij volgens zijn eigen regels leefde."

an

in een enkelvoudige afhankelijke vraag: *of niet*; er wordt dan een bevestigend antwoord verwacht (haud scio, an erres = *ik weet niet of je je niet vergist* = *ik denk dat je je vergist*); maar in deze zin klinkt "niet" vreemd: "(hij vroeg zich af) of hij niet volgens zijn eigen regels leefde". We zullen in het Nederlands het woord "niet" weg moet laten, of juist "wel" gebruiken: an viveret [...] = *of hij wel leefde* [...]

Platon et Aristoteles et omnis in diversum itura
sapientium turba plus ex moribus quam ex verbis
Socratis traxit;

Plato en Aristoteles en elke groep filosofen die in
verschillende richtingen zouden gaan, ontleenden meer uit
de gedragingen dan uit de woorden van Socrates.

Platon^{ond} et Aristoteles^{ond} et omnis[•] in diversum^{4s} itura^{pfa •}
sapientium^{2p} turba^{1s f • ond} plus ex moribus^{5p} quam ex
verbis^{5p} Socratis^{2s} traxit^{pf pv};

HOOFDZIN
omnis
sapientium turba
itura

in diversum

een hoofdzin met drie onderwerpen gescheiden door et (**polysyndeton**)
bij turba: *elke groep*
een groep van filosofen = *een groep filosofen*
< iturus, pfa van eo (ire), gaan = *te zullen gaan*; attributief bij turba: *een groep die is te zullen gaan*; omdat een pfa qua tijd relatief maar natijdig is aan de persoonsvorm, is het wel een toekomstige tijd maar, door het perfectum van traxit, in het verleden: *een groep die was te zullen gaan* = *een groep die zou gaan*
bepaling bij itura

Metrodorum et Hermarchum et Polyaenum magnos
viros non schola Epicuri sed contubernium fecit.

Methrodorus en Hermarchus en Polyaenum werden niet
tot grote mannen gemaakt door het onderwijs van Epicurus
maar door (met hem) samen te leven.

Metrodorum^{lijd} et Hermarchum^{lijd} et Polyaenum^{lijd}
magnos[•] viros^{4p m •} non (schola^{1s ond} Epicuri^{2s} sed
contubernium^{1s ond}), fecit^{pf pv}.

HOOFDZIN

fecit

een hoofdzin met drie lijdend voorwerpen gescheiden door et (**polysyndeton**) en één onderwerp (non schola ... contubernium)
actief; de zin loopt wat beter in het Nederlands en je respecteert dan ook de Latijnse vorm met de opsomming aan het begin, als je 'm omzet naar passief

Nec in hoc te accerso tantum, ut proficias, sed ut prosis;
plurimum enim alter alteri conferemus.

Ik haal je hiernaartoe niet alleen zodat jij je kan verbeteren, maar (ook) om (zelf) nuttig te zijn: wij zullen elkaar immers veel te bieden hebben.

Nec in hoc^{4s n} te^{4s lijd} accerso^{pr pv} tantum^{BW},

HOOFDZIN

De zinsconstructie hier is "niet alleen (= nec tantum) om ..., maar (= sed) (ook) om ...".

³⁰ Als het geen vraag in de indirecte rede was geweest, maar een mededeling, was een ACI gebruikt. Bijvoorbeeld: "Cleanthes observavit illum ex formula sua vivere" ("Cleanthes nam waar dat hij volgens zijn eigen regels leefde.")

³¹ A&G § 580.a

	in hoc	hoc op zich kan <i>hierheen</i> betekenen en dan is het een bijwoord; met “in” ervoor is het weer gewoon een aanwijzend voornaamwoord en moet je bijvoorbeeld “locum” erbij denken: <i>naar deze plek = naar hier = hierheen</i> = <i>accesso, ontbieden</i>
ut proficias ^{coni pv} ,	accerso BIJZIN 1	finale bijwoordelijke bijzin: ut = <i>opdat, om te</i> [52] De zin loopt iets beter als je <i>zodat</i> vertaalt; maar het blijft wel een bijzin van doel en daarom is <i>kan</i> toegevoegd
sed ut prosis ^{coni pv} ;	BIJZIN 2 prosis	finale bijwoordelijke bijzin [52] < prosum (proesse), <i>nuttig zijn</i>
plurimum ^{4s n lijd} enim alter ^{ond} alteri ^{3s} conferemus ^{fut pr.} .	HOOFDZIN plurimum alteri feremus alter alteri	<i>zeer veel</i> ; in het Latijn een zelfstandig naamwoord, in het Nederlands een onbepaald hoofdtelwoord confero heeft een dativus = <i>aanbieden aan, besteden aan</i> let op: futurum; het praesens is ferimus de een aan de ander; als combinatie “ <i>elkaar</i> ” wordt het kennelijk als meervoud opgevat gezien de 1 ^e persoon meervoud (wij) van conferemus; “alter alteri conferet” had ook gekund: <i>de een zal bijdragen aan de ander</i> ; voor de vertaling maakt dat verder niets uit

6.7 Interim quoniam diurnam tibi mercedulam debeo, quid me hodie apud Hecatonem delectaverit dicam. Aangezien ik je intussen je dagelijkse bijdrage verschuldigd ben, zal ik je vertellen wat mij vandaag bij Hecaton plezierde.

Interim quoniam diurnam* tibi ^{3s mew} mercedulam ^{4s • lijd} debeo ^{pr pv} ,	BIJZIN 1	voorgestelde causale bijzin met quoniam [66] De hoofdzin is het enkele woordje dicam aan het einde van de zin.
quid ^{1s n ond} me ^{4s lijd} hodie apud Hecatonem ^{4s} delectaverit ^{coni pf pv}	BIJZIN 2	Tweede bijzin. Lijdend voorwerpzin met een indirecte vraag bij dicam: “ <i>ik zal je zeggen wat ...</i> ” [110] - Ook deze bijzin is voorgesteld. - Deze wat-zin vormt het lijdend voorwerp voor dicam. - De directe vraag zou zijn: “Wat heeft mij vandaag vermaakt?” - Een indirecte vraag is altijd ook meteen indirecte rede.
dicam ^{fut.pv} .	HOOFDZIN	hele korte hoofdzin

'Quaeris' inquit 'quid profecerim? amicus esse mihi coepi.' Multum profecit: numquam erit solus. Scito esse hunc amicum omnibus. Vale. “Je vraagt”, zegt hij, “welke voortgang ik heb gemaakt. Ik ben begonnen om een vriend voor mijzelf te zijn.” Veel voortgang heeft hij gemaakt: nooit zal hij alleen zijn. Weet dat hij een vriend is voor iedereen. Vaarwel.

'[...] inquit ^{pf pv} [...]' Quaeris ^{pr pv} [...] quid ^{4s n lijd} profecerim ^{pf coni pv?}	HOOFDZIN KERN DR: HOOFDZIN 1 DR: BIJZIN	hoofdzin met directe rede (DR): <i>hij zegt: [...]</i> deel van de hoofdzin met de directe rede lijdend voorwerpzin met een indirecte vraag [110] De coniunctivus wordt gebruikt vanwege de indirecte vraag. Direct: “Wat heb ik tot stand gebracht?” lijdend voorwerp van profecerim; als je proficio met “ <i>vorderingen maken</i> ” vertaalt, kan daar in het Nederlands geen lijdend voorwerp bij; dan moet je quid attributief vertalen; als je met “ <i>tot stand brengen</i> ” vertaalt, kan je quid wel als lijdend voorwerp vertalen: <i>wat ik tot stand gebracht heb</i>
amicus ^{1s} esse ^{inf} mihi ^{3s mew} coepi ^{pf pv?} .	DR: HOOFDZIN 2 amicus esse esse amicus	geen ACI (amicus is nominativus) of NCI (amicus esse is geen onderwerp van coepi) aanvullingsinfinitivus bij coepi predicatief bij esse en fungeert ook als onderwerp/bijstelling bij coepi: “ <i>ik ben begonnen als een vriend [voor mezelf] te zijn</i> ” ³²
Multum ^{4s n lijd} profecit ^{pf pv} .	HOOFDZIN	Terug naar de woorden van Seneca zelf. Hij = Hecaton

³² Zie ook A&G § 458

numquam erit^{+fut pv} solus^{1s predn}.

Scito^{imp} esse^{ACI} hunc^{ACI} amicum^{4s} omnibus^{3p mew}.

Vale.

multum

HOOFDZIN

solus

HOOFDZIN

scito

esse hunc

amicum

HOOFDZIN

lijdend voorwerp; in het Nederlands wordt het een
bijvoeglijk naamwoord³³ bij voortgang

bijvoeglijk naamwoord als predicaatsnomen

gebiedende wijs meervoud

een ACI: *weet dat hij is*; wat is hij? antwoord: *een vriend*

predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)

³³ Preciezer: een bijvoeglijk gebruikt onbepaald hoofdtelwoord

2.1.3 Epistula 9

9.3	Hoc inter nos et illos interest: noster sapiens vincit quidem incommodum omne sed sentit, illorum ne sentit quidem.		Dit is het verschil tussen ons en hen: onze wijze overwint weliswaar elk ongemak, maar hij voelt het (wel); een van hen voelt het zelfs niet.
	Hoc ^{1s n ond} inter nos ^{4p} et illos ^{4p} interest ^{pv} : noster [•] sapiens ^{1s • ond} vincit ^{pr pv} quidem incommodum ^{4s n ••} omne ^{••} sed sentit ^{pr pv} , illorum ne sentit ^{pv} quidem.	HOOFDZIN HOOFDZIN illorum ne ... quidem	bestaat uit twee nevengeschikte delen met twee persoonsvormen (vincit, sentit) in het eerste deel, en één persoonsvorm (sentit) in het tweede deel; opsomming zonder voegwoorden: asyndeton bedoeld is sapiens illorum, <i>een wijze van hen</i> , in tegenstelling tot noster sapiens, <i>onze wijze zelfs niet, helemaal niet</i> ; als je in het Nederlands de versterking <i>zelfs</i> of <i>helemaal</i> toevoegt, klopt de logica van de zin niet meer
	Illud nobis et illis commune est, sapientem se ipso esse contentum.		Het volgende delen wij en die anderen, dat de wijze aan zichzelf genoeg heeft.
	Illud ^{1s n ond} nobis ^{5p} et illis ^{5p} commune ^{1s n} est ^{pv} , sapientem ^{ACI} se ^{5s} ipso ^{5s} esse ^{ACI} contentum ^{4s} .	HOOFDZIN sapientem ... contentum contentum	Eenvoudige structuur van de hoofdzin ("Dit is <i>gemeenschappelijk</i> ."), maar wel met een appositie er aan toegevoegd in de vorm van een ACI (sapientem ... contentum). • Een ACI is geen bijzin, maar er had in het Latijn best een bijzin kunnen staan, bijvoorbeeld: "illud .. est, quod sapiens se ipso contentus est" • De komma voor sapientem betekent dus niet, zoals zo vaak, dat er een bijzin begint. Een bijstelling bij illud < contentus, <i>tevreden</i> ; bijvoeglijk naamwoord; +ablativus = <i>met</i> • contentus kan ook " <i>genoeg hebben aan</i> " betekenen, en dat is hier de filosofische betekenis; in het Nederlands hebben we voor " <i>genoeg hebben aan jezelf</i> " het woord <i>zelfgenoegzaam</i> • contentum is predicatief: <i>de wijze is zelfgenoegzaam (aan zichzelf)</i> • contentum is hier niet het ppp van het deponens continueor (<i>zich beperken tot</i>); dan zou esse contentum (los van de woordvolgorde) <i>te hebben beperkt (tot zichzelf)</i> betekenen en een verleden tijd past niet in de context
	Sed tamen et amicum habere vult et vicinum et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat.		Maar toch wil hij en een vriend hebben, en een buurman en een maatje, ook al heeft hij genoeg aan zichzelf.
	Sed tamen et amicum ^{4s lijd} habere ^{inf} vult ^{pr pv} et vicinum ^{4s lijd} et contubernalem ^{4s lijd} , quamvis ^{VW} sibi ^{3s mew} ipse ^{1s ond} sufficiat ^{coni pv} .	HOOFDZIN et ... et ... et ... BIJZIN	polysyndeton concessieve bijwoordelijke bijzin met quamvis (<i>ofschoon</i>) [79]
9.4	Vide quam sit se contentus: aliquando sui parte contentus est.		Kijk hoezeer hij aan zichzelf genoeg heeft: soms heeft hij genoeg aan een deel van hemzelf.
	Vide ^{imp} quam ^{BW} sit ^{coni} se ^{5s} contentus ^{1s predn} : aliquando sui ^{2s} parte ^{5s} contentus ^{1s predn} est ^{pv} .	HOOFDZIN BIJZIN quam HOOFDZIN	met een imperativus een indirecte vraag in de vorm van een uitroep: quam = <i>hoezeer</i> [110]; direct zou het zijn: " <i>Hoezeer heeft hij genoeg aan zichzelf!</i> " = <i>Wat is hij zelfgenoegzaam!</i> De bijzin fungeert als lijdend voorwerp voor de hoofdzin. een bijwoord, en niet het vrouwelijk betrekkelijk voornaamwoord in een accusativus (<i>die, dat</i>)

sui	< suus, <i>zijn</i> , een bezittelijk voornaamwoord; het bezittelijk voornaamwoord wordt in de genitivus gebruikt als persoonlijk voornaamwoord: “ <i>zijn (eigen) [deel]</i> ” betekent dan “ <i>[een deel] van hem(zelf)</i> ”.
Si illi manum aut morbus aut hostis exciderit, si quis oculum vel oculos casus excusserit, reliquiae illi suae satisfaciunt et erit immينو corpore et amputato tam laetus quam integro fuit;	Als ofwel een ziekte ofwel een vijand hem een hand afhakt, als een of ander ongeval een oog, of (beide) ogen uitrukt, zal voor hem wat hij overhoudt voldoende zijn en zal hij met zijn aangetaste en verminkte lichaam zo blij zijn als hij met zijn ongeschonden lichaam was.
Si illi ^{3s} mew manum ^{4s} lijd aut morbus ^{1s} ond aut hostis ^{1s} ond exciderit ^{flex} ,	BIJZIN 1 - “ALS” Vooropgeplaatste voorwaarde van een voorwaardelijke zin. Er komt in de volgende bijzin nog een voorwaarde (excusserit) en dan de conclusie die ook uit twee delen bestaat (satisfaciunt, fuit). <i>Je kunt de “als-dan”-structuur van de zin waarschijnlijk vertalen zonder die structuur helemaal te analyseren, zoals dat hieronder gebeurt, omdat in het Nederlands de structuur precies hetzelfde is als in het Latijn.</i> - Beide delen, de voorwaarde en de conclusie, gebruiken een indicativus, in de voorwaarde een futurum exactum en in de conclusie een gewoon futurum. [150] - In de voorwaarde zouden de werkwoordsvormen grammaticaal ook een coniunctivus kunnen zijn. In de conclusie zijn het futuri. Maar de combinatie coniunctivus in de voorwaarde en futurum in de conclusie komt niet voor. - In het Nederlands gebruiken we de toekomstige tijd alleen in de conclusie: “<i>als een vijand hem een hand afgehakt zal hebben</i>” > <i>als een vijand hem een hand afhakt</i>
si quis ^{ond} oculum ^{4s} lijd vel oculos ^{4s} lijd casus ^{1s} m • excusserit ^{flex} ,	BIJZIN 2 - “ALS” tweede voorwaarde
reliquiae ^{1p} f • ond illi ^{3s} suae • satisfaciunt ^{indi fut pv}	si ... si ... quid HOOFDZIN – “DAN” reliquae suae
et erit ^{indi fut} immينو • corpore ^{5s} • et amputato • tam laetus	satisfaciunt HOOFDZIN – “DAN” tweede conclusie - Hier heeft deze conclusie twee nevengeschiedte delen (et ... et ...) waarbij in het tweede deel de persoonsvorm (erit) niet herhaald is. - Dat tweede deel heeft een bijzin van vergelijking (quam ...). De tam- en quam-delen vormen een vergelijking (zo ... als ...) ³⁴.
quam ^{BW} integro ^{5s} fuit ^{pf} ;	BIJZIN tam ... quam ... bijwoordelijke bijzin van vergelijking (beperkend; met een indicativus); bij het tweede deel (tam laetus) van de vorige hoofdzin [90] zo ... als ... ; (tam)quam is hier een bijwoord; gebruikt in een vergelijking (zoals; hier gesplitst: zo ... als ...)
sed quae sibi desunt non desiderat, non deesse mavult.	maar hij mist (de ledematen) die hem ontbreken niet, hij wil (toch) liever dat ze niet ontbreken.
sed	HOOFDZIN 1 eerste van twee hoofdzinnen; sed, <i>maar</i> , koppelt deze, eerste hoofdzin aan de vorige zin

³⁴ Tamquam kan aan elkaar (... tamquam ...) of los (tam ... quam ...) gebruikt worden. In het Nederlands kun je dat overnemen (zo ... als ... of ... zoals ...). Als tamquam gebruikt wordt als voegwoord van vergelijking (zoals), is dat in combinatie met een indicativus (zie A&G § 323.a). Het “tam”-gedeelte is de hoofdzin; het “quam”-gedeelte is de bijzin.

Tamquam kan ook *alsof* betekenen. Dan wordt het gebruikt met een coniunctivus (zie A&G § 524). In dat geval hebben we formeel een voorwaardelijke zin. Daarbij kan ook weer tamquam aan elkaar geschreven staan of los. In “Hij stampte op de vloer alsof hij een olifant was.” is het eerste deel de hoofdzin met de “conclusie” en leidt alsof de bijzin in met de “hypothetische voorwaarde”.

quae ^{ond} sibi ^{3s mew} desunt ^{pr pv}	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met weggelaten antecedent (quae = ea, quae = <i>die dingen, die</i>) [1, variant 16]
non desiderat ^{pr pv} ,	HOOFDZIN 1 VERVOLG	
non deesse ^{ACI} mavult ^{pr pv} .	HOOFDZIN 2	hoofdzin met verkorte ACI (de “A” ontbreekt) Het is geen aanvullingsinfinitivus want het onderwerp van mavult (“ <i>de wijze</i> ”) is niet de handelende persoon van deesse. De <i>wijze</i> wil niet ontbreken, de wijze wil liever niet dat er <i>ledematen</i> ontbreken.

9.5 **Ita sapiens se contentus est, non ut velit esse sine amico sed ut possit;** **De wijze is op die manier zelfgenoegzaam, dat hij niet zonder vriend wil zijn, maar dat wel kan zijn;**

Ita sapiens ^{ond} se ^{5s} contentus ^{1s} est ^{pv} , non	HOOFDZIN non ... sed ...	een hoofdzin met twee nevengeschikte bijzinnen Bedenk dat non niet bij de bijzin hoort, maar, samen met sed, bij de hoofdzin. • Een ontkennende bijzin – die heel wat anders betekent dan wat er nu staat - zou ne in plaats van non hebben gebruikt: “ <i>met het doel niet zonder vrienden te kunnen zijn</i> ”.
ut velit ^{coni pv} esse ^{inf} sine amico ^{5s}	BIJZIN 1 esse	finale bijwoordelijke bijzin; ut = <i>opdat</i> = <i>met het doel</i> [51] aanvullingsinfinitief
sed	HOOFDZIN VERVOLG	
ut possit ^{coni pv} ,	BIJZIN 2	verkorte bijzin: “esse sine amico” is niet herhaald [51]

et hoc quod dico 'possit' tale est: amissum aequo animo fert. **en dat, wat ik “hij kan” noem, is van deze aard: het verlies (van een vriend) accepteert hij met een kalm gemoed.**

et hoc ^{1s n ond}	HOOFDZIN	betrekkelijke bijzin met antecedent [1, variant 16]
quod dico ^{pr pv} 'possit' ^{4s n lijd}	BIJZIN possit	is hier niet een werkwoordsvorm, maar fungeert als zelfstandig naamwoord en lijdend voorwerp.
tale ^{1s n} est ^{pv} :	HOOFDZIN VERVOLG tale	< talis, een bijvoeglijk naamwoord in het Latijn ³⁵ , <i>zodanig</i> ;
amissum ^{ppp 4s} aequo* animo ^{5s} fert ^{pv} .	HOOFDZIN amissum	= (amicum) amissum = <i>de verloren vriend</i> Amisum dominant vertalen. Je draagt <i>het verlies</i> van een verloren vriend kalm, niet de <i>verloren vriend</i> zelf.
	aequo animo ferre	<i>met een kalm gemoed dragen</i> = <i>rustig opnemen</i>

Sine amico quidem numquam erit: in sua potestate habet quam cito reparaet. **Zonder vriend zal hij echter nooit zijn: het heeft het in eigen hand, hoe snel hij (er weer een) vindt.**

Sine amico ^{5s} quidem numquam erit ^{fut pv} :	HOOFDZIN	
in sua* potestate ^{5s} habet ^{pr pv}	HOOFDZIN	
quam ^{BW} cito ^{BW} reparaet ^{coni pr pv} .	BIJZIN	lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag [110] De directe vraag zou zijn “Quam cito [novum amicum] reparo?” (“Hoe snel vind ik [een nieuwe vriend]?”)

Quomodo si perdiderit Phidias statuam protinus alteram faciet, sic hic faciendarum amicitiarum artifex substituet alium in locum amissi. **Zoals, als Phidias een beeld stuk maakt, hij onmiddellijk een ander zal maken, zo stelt deze “kunstenaar van het vrienden maken” een ander in de plaats van de verloren vriend.**

Quomodo	BIJZIN 1	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin van vergelijking (beperkend) [90] • De hoofdzin heeft een begeleidend sic: quomodo ... sic ... = <i>op welke manier</i> ..., zo (= <i>op die manier</i>) ... • Deze bijzin vorm samen met bijzin 2 een voorwaardelijke zin. Dit is de conclusie en bijzin 2 (si ...) is de voorwaarde.
---------	----------	--

³⁵ In het Nederlands wordt “zodanig” als een aanwijzend voornaamwoord beschouwd.

si perdidit ^{fex} Phidias ^{ond} statuam ^{4s} • lijd	quomodo BIJZIN 2	Er wordt in deze voorwaardelijke zin een futurum exactum gebruikt in de voorwaarde (perdiderit) en een futurum in de conclusie (faciet). [150] bijwoord gebruikt als betrekkelijk voornaamwoord binnen bijzin 1 De bijzinnen 1 en 2 vormen samen een voorwaardelijk zin, met als conclusie bijzin 1 (quomodo) en als voorwaarde bijzin 2 (si). In het Nederlands verwacht je ook een komma achter statuam om de quomodo- van de si-zin te scheiden.
protinus ^{BW} alteram [•] faciet ^{fut pv} ,	komma's BIJZIN 1 VERVOLG	
sic (hic ^{••} faciendarum ^{gdivum} • amicitiarum ^{2p} • artifex ^{1s} ••) ^{ond} substituēt ^{fut pv} alium ^{4s m lijd} in locum ^{4s} amissi ^{ppp 2s} .	alteram HOOFDZIN	= alteram statuam De hoofdzin waar bijzin 1 deel van uitmaakt.
	faciendarum amicitiarum	gerundivumconstructie; het gerundivum is bijvoeglijk bij amicorum: “van gemaakt moeiende worden vrienden” = van het maken van vrienden
	amissi	Zie ook hierboven bij amissum. Hier kan het inhoudelijk wel een zelfstandig gebruikt ppp zijn: van de verlorene = van de verloren vriend

9.6	Quaeris quomodo amicum cito facturus sit?	Jij vraagt hoe men snel een vriend zal (kunnen) maken?
Quaeris ^{pr pv} quomodo amicum ^{4s} cito ^{BW} facturus ^{pfa} sit ^{coni pv} ?	HOOFDZIN BIJZIN quomodo amicum facturus sit	hoofdzin met een indirecte vraag lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag [110] hoe; bijwoord gebruikt als relativum in indirecte vraag object bij facturus Waarom een coniunctivus hier? - Misschien zou in de directe rede geen coniunctivus zijn gebruikt: “Quomodo amicum cito faciet?” (“Hoe zal men snel een vriend maken?”). In de bijzin hier wordt dan toch een coniunctivus gebruikt omdat het een afhankelijke vraag is³⁶. - Als de directe rede wel een coniunctivus zou hebben gebruikt, zou dat een coniunctivus potentialis zijn geweest: “Quomodo amicum cito facturus sit?” (“Hoe zal men snel een vriend kunnen maken?”)
Dicam, si illud mihi tecum convenerit, ut statim tibi solvam quod debeo et quantum ad hanc epistulam paria faciamus.		Ik zal (het je) zeggen, als ik het volgende met je afspreek, namelijk dat ik (daarmee) meteen jou betaal wat ik verschuldigd ben en we wat betreft deze brief de schuld vereffenen.
Dicam ^{fut pv} , si illud ^{4s ond} mihi ^{3s mew} te ^{5s} cum convenerit ^{fex pv} ,	HOOFDZIN “DAN” BIJZIN 1 “ALS” illud [...] mihi tecum convenerit [...]	Specifieke voorwaardelijke zin met hier als hoofdzin de conclusie. Een realis van de toekomst. [150]: futurum in de hoofdzin en futurum exacti in de bijzin. Voorwaarde van de voorwaardelijke zin. De verleden tijd kun je gewoon vertalen: “als ik het volgende met je <u>afgesproken heb</u> , ...” Maar in het Nederlands klinkt dat niet vlot en we zijn in het Nederlands niet zo precies in de tijden. Dus beter is dan: “als ik het volgende met je afspreek...” wordt uitgewerkt in de ut-zin (bijzin 2) convenerit < convenio; vertaal convenio als tot stand komen; dan past er in het Nederlands een meewerkend voorwerp, onderwerp (illud) én een bepaling (tecum) bij: [als dit] voor mij met jou tot standgekomen is [namelijk dat ...]
ut statim tibi ^{3s} solvam ^{coni pr pv}	BIJZIN 2 statim	consecutieve bijzin als onderwerpszin in appositie bij illud in bijzin 1; dat betekent dat “ut ... solvam ...” een bijstelling (appositie) is bij illud; illud is onderwerp, dus de hele bijzin fungeert ook als onderwerp [73] als onmiddellijk gevolg = meteen

³⁶ De constructie “futurus sit” heet een perifrastisch futurum (een “omschreven futurum”) en wordt gebruikt omdat de coniunctivus als werkwoordsvorm geen futurum heeft. De bedoeling van facturus is hier dus een gewone toekomstige tijd en niet een bedoeling (“van plan zijn te ...”). Zie Kroon, p. 91, 92: het perifrastisch futurum wordt gebruikt als de afhankelijke bijzin natijdig is (consecutio temporum). En zie A&G § 575

quod debeo ^{indi pv}	BIJZIN 3	feitelijke betrekkelijke bijzin bij bijzin 2 [3 variant 16] en lijdendvoorwerpzin van bijzin 2 [112]; het antecedent is weggelaten, maar je kunt in bijzin 2 “dat” erbij denken; “dat” zou dan het lijdend voorwerp zijn; alleen, het woordje “dat” staat er niet en daarmee fungeert de bijzin als het lijdend voorwerp; quod vertaal je met <i>wat</i> nevenschikt tweede deel van bijzin 2 (ut... solvam et ... faciamus)
et quantum ^{sw} ad hanc* epistulam ^{ds *} paria ^{dp n} faciamus ^{coni pr pv} .	BIJZIN 2 VERVOLG	paria faciamus paria facio, letterlijk: “ <i>gelijke zaken maken</i> ”; <i>de rekening vereffenen</i> quantum ad ... voor zover het ... betreft
Hecaton ait, 'ego tibi monstrabo amatorium sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine: si vis amari, ama'.		Hecaton zegt: “Ik zal je een liefdesmiddeltje laten zien zonder medicijn, zonder kruid, zonder een spreuk van enige tovenares: ‘Bemin, als je bemind wil worden.’”
Hecaton ^{ond} ait ^{pv} , 'ego ^{1s ond} tibi ^{3s mew} monstrabo ^{fut} amatorium ^{4s lijd} sine medicamento ^{5s} , sine herba ^{5s} , sine ullius* veneficae ^{2s} carmine ^{5s} :	HOOFDZIN HOOFDZIN 1 DR “DAN”	hoofdzin met daarin de directe rede (DR): ‘ego ... ama’ een hoofdzin met zowel een onderwerp (subject), lijdend voorwerp (object) en meewerkend voorwerp (indirect object)
si vis ^{indi pv} amari ^{inf pas} ,	sine, sine, sine veneficae BIJZIN DR “ALS”	anafora, polysyndeton Het derde deel is uitgebreider en sterker: climax < venefica, tovenares de voorwaarde van de voorwaardelijke zin “si ..., ama” Je kunt amo het best met <i>beminnen</i> vertalen, in plaats van <i>houden van</i> .
ama ^{imp†} .	HOOFDZIN 2 DR	tweede hoofdzin; een generieke voorwaardelijke bijzin met een imperatvus in de hoofdzin (een variant op een indicativus in de hoofdzin), en een indicativus in de als-bijzin. Het is een voorwaardelijke zin met geen bijzondere aanname over de voorwaarde, een “algemene waarheid” (in de ogen van de schrijver uiteraard).
Habet autem non tantum usus amicitiae veteris et certae magnam voluptatem sed etiam initium et comparatio novae.		Verder leidt niet alleen de beoefening van een oude en betrouwbare vriendschap, maar ook het begin en het krijgen van een nieuwe (vriendschap) tot een groot genoeg.
Habet ^{indi pr pv} autem non tantum usus ^{1s ond} amicitiae ^{2s f *} veteris* et certae* magnam** voluptatem ^{4s ** lijd} sed etiam initium ^{1s ond} et comparatio ^{1s ond} novae ^{2s *} .	HOOFDZIN habet usus habet initium et comparatio	De persoonsvorm en het onderwerp staan op bijzondere plekken: de persoonsvorm aan het begin en het onderwerp halverwege ³⁷ . Het is in het Nederlands even zoeken naar een vertaling van habeo die zowel bij de vertaling van voluptatem als bij die van initium past. let op: het woordenboek geeft “usum ^{4s} habeo” als <i>ervaring hebben</i> . Maar die combinatie wordt niet in deze zin gebruikt. Er staat immers usus ^{1s} . Hier wordt onderscheid gemaakt tussen het aangaan (“beginnen”) van een nieuwe vriendschap en het daadwerkelijk verkrijgen (comparatio) van een nieuwe vriend. Dat blijkt uit de volgende zin.
9.7	Quod interest inter metentem agricolam et serentem, hoc inter eum qui amicum paravit et qui parat.	Wat het verschil is tussen de boer die oogst en de boer die zaait, dat is het verschil tussen diegene die vriend heeft gesloten en diegene die vriendschap sluit.
	Quod ^{1s n ond} interest ^{pv} inter metentem ^{ppa *} agricolam ^{4s m *} et serentem ^{ppa *} ,	BIJZIN metentem, serentem

³⁷ In het Nederlands kun je precies dezelfde volgorde aanhouden: “Leidt echter niet alleen de beoefening van een vriendschap, oud en betrouwbaar, tot een groot genoeg, het leidt ook tot het begin en het krijgen van een nieuwe.

hoc ^{1s n ond} inter eum ^{4s}	HOOFDZIN	In deze hoofdzin is de persoonsvorm (interest) die al in de bijzin stond, niet herhaald.
qui ^{ond} amicum ^{lijd} paravit ^{pf pv} et qui ^{ond} parat ^{indi pv} .	BIJZIN (2x)	twee nevengeschikte betrekkelijke bijzinnen (qui ... et qui ...) bij het antecedent eum in de hoofdzin [1]
	amicum paravit	<i>een vriend heeft gemaakt = vriendschap heeft gesloten</i>
Attalus philosophus dicere solebat iucundius esse amicum facere quam habere, 'quomodo artificii iucundius pingere est quam pinxisse'.		De filosoof Attalus was gewoon te zeggen dat het maken van een vriend aangenamer is dan het hebben (van een vriend), "zoals het schildereb voor een kunstenaar aangenamer is dan het hebben geschilderd".
Attalus ^{ond} philosophus ^{dicere inf} solebat ^{pv} iucundius ^{4s n} esse ^{ACI} (amicum ^{4s} facere quam habere) ^{ACI}	HOOFDZIN	Een hoofdzin met een vlechtwerk van werkwoordconstructies. - Dicere is een aanvullingsinfinitivus bij solebat. - Iucundius esse facere/habere is een ACI van de indirecte rede bij dicere. Zie ook de voetnoot voor een uitleg³⁸. - Het zinsdeel quomodo ... pinxisse" is een bijzin bij facere/habere.
	philosophus	bijstelling bij Attalus
	dicere	aanvullingsinfinitivus bij solebat: <i>hij was gewoon te zeggen</i> ³⁹
	iucundius	<i>aangenamer</i> ; bijvoeglijk naamwoord; comparativus accusativus onzijdig van iucundus, <i>aangenaam</i> ; naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) bij esse
	amicum	object bij facere/habere
'quomodo artificii ^{3s mew} iucundius ^{1s n} pingere ^{inf} est ^{pv} quam pinxisse ^{inf} .	BIJZIN	bijwoordelijke bijzin van vergelijking met een indicativus (<i>zoals</i>) [90]
	quomodo	Voor een opmerking over het gebruik van de aanhalingstekens, zie de voetnoot 40.
	pingere/pinxisse	De infinitivi zijn hier als zelfstandige naamwoorden gebruikt ⁴¹ .
	[...] quam [...]	[aangenamer te schilderen] dan [geschilderd te hebben] Dit is een vergelijking maar er is geen sprake van een bijzin. Quam (dan) is een bijwoord van vergelijking en als nevenschikkend voegwoord gebruikt.
Illa in opere suo occupata sollicitudo ingens oblectamentum habet in ipsa occupatione: non aequae delectatur qui ab opere perfecto removet manum.		Die toewijding die gelegd wordt in iemands eigen werk, geeft juist door dat bezig zijn zelf een enorm genoegen: hij die zijn hand afneemt van het voltooide werk, geniet niet op dezelfde manier.
(Illa ^{ond} in opere ^{5s} suo ^{ond} occupata ^{ond} sollicitudo ^{1s f ond}) ingens ^{4s n} oblectamentum ^{4s n} habet ^{pf pv} in ipsa ^{ond} occupatione ^{5s f} :	HOOFDZIN	
	sollicitudo	<i>zorg</i> (=het zorgen voor), <i>bezorgdheid</i> (voor iets) en ook <i>zorgzaamheid</i> ; dat laatste is het hier.
	occupata [in]	< occupatus [in], <i>bezig zijn met</i> ; een bijvoeglijk naamwoord, afgeleid van het ppp van occupo (occupare, <i>bezetten</i>)

³⁸ Begin voor een goed begrip met de volgende zin: Attalus dicit^{pv} virem^{ACI} bonum esse^{ACI}. Dat is: *Attalus zegt dat de man goed is*. Die zin heeft een ACI van de indirecte rede. Bonum is predicaatsnomen en vanwege de ACI ook in de accusativus. Virem is subjectsaccusativus, dus onderwerp van esse. In de directe rede zou het zijn: Attalus dicit: "Vir bonus est." Aan de woorden in dit voorbeeld met de indirecte rede kun je zien dat virem zowel als bonum accusativi zijn. In de zin van Seneca is de woordgroep facere/habere het onderwerp van de ACI (de subjectaccusativus). Dat zijn werkwoorden die als zelfstandig naamwoord worden gebruikt (zie A&G § 452). Die worden niet verbogen, dus ze hebben geen "accusativus vorm". In de zin van Seneca heeft iucundius de functie van bonum in het voorbeeld. Iucundius lijkt misschien een nominativus maar het is een onzijdige accusativus, die congrueert met facere/habere. En het lijkt misschien een "gewoon" bijvoeglijk naamwoord (dat volgens bonus verbogen wordt), maar het is een comparativus (dus niet *aangenaam*, maar *aangenamer*) en wordt verbogen volgens lex en corpus van de 3^e groep. Een werkwoord gebruikt als zelfstandig naamwoord wordt als onzijdig beschouwd. Iucundius congrueert met die werkwoorden en is de onzijdige vorm van iucundior, *aangenamer*.

³⁹ A&G § 456

⁴⁰ Als je de hele zin van de indirecte rede omzet naar de directe rede, krijg je de volgende, iets versimpelde zin. Attalus dicebat: "Iucundius est amicum facere quam habere, quomodo artificii iucundius pingere est quam pinxisse." Dat is: "Attalus zegt: 'Het is aangenamer een vriend te maken dan er een te hebben, zoals het voor de schilder aangenamer is te schilderen dan geschilderd te hebben.'" Dus wat er in de zin in de tekst gebeurt, is dat Seneca een deel van de uitspraak van Attalus als directe rede in zijn eigen zin neerschrijft. Het stuk quomodo ... pinxisse is dus geen deel meer van de indirecte rede ("iucundius ... habere"). Het is daarmee een gewone bijwoordelijke bijzin bij het hele voorstuk "Attalus ... habere".

Nu kun je je nog wat anders voorstellen. Het internet zegt ([hier](#)) dat niets van het werk van Attalus is overgeleverd. Het zou dan kunnen zijn dat de vergelijking met de schilder niet bedoeld is als van Attalus, maar dat Seneca die zelf toevoegt. Dán staan in de Nederlandse tekst de aanhalingstekens – die er in het Latijn nooit bestaan hebben want de Romeinen kenden geen interpunctie – er onterecht. Ook dan is het quomodo-stuk gewoon een bijzin.

⁴¹ A&G § 452.1

non aequē delectatur ^{pr pv}	occupata sollicitudo	"de bezige zorgzaamheid"; er staat dus letterlijk dat de zorgzaamheid bezig is, en wel met z'n eigen werk; het is zoeken naar woorden om dat in goed Nederlands te verwoorden. Bedenk daarbij dat occupatus in de grond "in beslag genomen" betekent, dus een passieve connotatie heeft.
	opere	ablatus vanwege "occupata in
	ingens	niet bij sollicitudo maar bij oblectamentum
	in ipsa occupatione	slaat terug op occupata; als je occupata vertaalt met "leggen", dan zou je hier eigenlijk moeten vertalen "in het leggen zelf".
qui ^{ond} ab opere ^{5s n} • perfectio [•] removit ^{pf pv} manum ^{ds lijd} .	habet	Het is wat zoeken naar woorden in het Nederlands om de bedoeling weer te geven. Letterlijk staat er, met weglating van een aantal woorden: "de zorgzaamheid heeft een geweldige genoeg in [...]".
	HOOFDZIN	een hoofdzin zonder een expliciet onderwerp; dat onderwerp wordt de bijzin;
	BIJZIN	In het Nederlands zien we toch wel graag een onderwerp: <i>hij</i> , of <i>diegene</i> . Maar we kunnen het in het Nederlands ook wel uit de hoofdzin weglaten als we de bijzin voorop plaatsen: "Wie [...], geniet niet op dezelfde manier."
	opere	betrekkelijke bijzin met als antecedent het onderwerp van de hoofdzin [1 variant 13]; onderwerpszin [119]
iam fructu artis suae fruitur: ipsa fruebatur arte cum pingeret.		Dan geniet hij van het resultaat van zijn kunstvaardigheid: hij genoot van de kunstvaardigheid zelf toen hij bezig was met schilderen.
iam fructu ^{5s} artis ^{3s} • suae [•] fruitur ^{pr pv} :	HOOFDZIN	
	iam	in een overgang: <i>nu, dan</i>
	fruitus	< fruor (frui), <i>genieten</i> ; een deponens; waar je van geniet, staat in de ablativus
	interpunctie	De dubbele punt kan verwarrend werken. Volgens de Nederlandse regels had er gewoon een punt moeten staan, of een puntkomma.
ipsa [•] fruebatur ^{impf pv} arte ^{5s} cum pingeret ^{coni impf pv} .	HOOFDZIN	
	BIJZIN	bijwoordelijke temporele bijzin met een coniunctivus (cum historicum: <i>toen</i>) [37]
Fructuosior est adulescentia liberorum, sed infantia dulcior.		De volwassenheid van kinderen levert meer op, maar de kindertijd is aangenamer.
Fructuosior ^{1s predn} est adulescentia ^{1s ond} liberorum ^{2p} , sed infantia ^{1s ond} dulcior ^{1s} .	HOOFDZIN	
		met twee nevenschikte delen; in het tweede deel is de persoonsvorm niet herhaald; De zin is naar mijn bescheiden mening wat krom. In het Nederlands zou het in ieder geval beter zijn om te zeggen: "De volwassenheid van kinderen levert meer op <u>dan de kindertijd</u> , maar de kindertijd is aangenamer."

9.8	Nunc ad propositum revertamur. Sapiens etiam si contentus est se, tamen habere amicum vult, si nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat, non ad hoc quod dicebat Epicurus in hac ipsa epistula, 'ut habeat qui sibi aegro assideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi', sed ut habeat aliquem cui ipse aegro assideat, quem ipsum circumventum hostili custodia liberet.		Laten we nu terugkeren naar het onderwerp. Ook als de wijze aan zichzelf genoeg heeft, wil hij toch een vriend hebben, in ieder geval om de vriendschap te beoefenen, opdat een zo grote deugd niet verwaarloosd wordt, niet met het doel wat Epicurus in diezelfde brief noemde, "om iemand te hebben die hem terzijde staat als hij ziek is, hem helpt als hij in de boeien geslagen is of behoeftig is", maar om iemand te hebben om zelf ter zijde te staan als die ziek is, die, zelf in gevaar gebracht door een vijandige gevangenschap, door hem bevrijd kan worden.
	Nunc ad propositum revertamur ^{coni pr pas} . Sapiens ^{ond} etiam si contentus ^{1s} est ^{pv} se ^{5s} ,	HOOFDZIN BIJZIN	Hoofdzin met coniunctivus adhortativus. vooropgeplaatste concessieve bijwoordelijke bijzin met etiam si (ook al) [81]
	tamen habere ^{inf} amicum ^{4s} lijd ^{pv} vult ^{pv} ,	HOOFDZIN DEEL A	De hoofdzin: de conclusie van de voorwaardelijke zin die met de voorwaarde hierboven begon
	si nihil aliud,	habere PARENTHESE	aanvullingsinfinitivus Een tussenopmerking (parenthese) op het niveau van de hoofdzin. Het is een vaste uitdrukking ⁴² . De ut-zin die volgt sluit dus aan bij vult: "hij wil het, om ..."
	ut exerceat ^{pv} con ⁱ amicitiam ^{4s} lijd ^{pv} ,	BIJZIN 1	Finale bijwoordelijke bijzin bij vult [51].
	ne tam magna ^{1s} virtus ^f • ond ⁱ iaceat ^{pv} con ⁱ ,	BIJZIN 2	Tweede finale, nu ontkennende bijzijn bij vult [54].
	non ad hoc ^{4s} n	ne virtus HOOFDZIN DEEL B1	let op: ne vertaal je met "opdat niet", niet met "niet opdat" is het onderwerp; de deugd "ligt" dus, oftewel wordt verwaarloosd. Een verkorte zin op hetzelfde niveau als de hoofdzin met vult. Er is geen persoonsvorm en je moet in gedachten "hij wil een vriend hebben" herhalen, maar dan ontkennend: "niet vult habere amicum ad hoc, quod Epicurus ..." (hij wil geen vriend hebben om deze reden, wat Epicurus ..."). Verderop, bij "sed" komt dan een derde deel.
	quod ^{4s} n lijd ^{pv} dicebat ^{pv} Epicurus ^{ond} in hac ^{1s} ipsa ^{1s} epistula ^{5s} f •,	hoc BIJZIN 3A	een accusativus vanwege ad: tot dit = tot dit doel feitelijke betrekkelijke bijzin met bijzin 3: dat, wat [1 variant [16]]. Antecedent van quod is hoc.
	'ut habeat ^{pv}	DIRECTE REDE ALS BIJSTELLING	Aan de aanhalingstekens die de uitgever heeft geplaatst, zie je dat "ut ... inopi" directe rede is. Aan ut zie je dat het een bijzin is, maar wel een die uit die brief komt. Maar dan is de hoofdzin die in die brief stond hier weggelaten. In de brief zou iets hebben kunnen staan als: "Sapiens amicum habere vult, ut habeat qui ...". ("De wijze wil een vriend hebben, opdat hij iemand heeft die ...").
	qui ^{1s} ond ⁱ sibi ^{3s} • aegro ^{3s} assideat ^{conⁱ pv} ,	BIJZIN DR 1	De ut-zin is een <u>bijstelling</u> (appositie) bij hoc in bijzin 3 en een <u>finale bijzin</u> (opdat) in de brief van Epicurus ([51]). Een betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent (qui) als lijdendvoorwerpzin bij habeat [112]. De hele bijzin (samen met de volgende bijzin) fungeert als lijdend voorwerp van habeat. Er wordt een so wie so een coniunctief gebruikt omdat habeat een coniunctief is. Maar als er is had gestaan als "Habeo [aliquem], qui ..." was er ook assideat gebruikt. De qui zin heeft dan een <u>finaal aspect</u> (coniunctivus finalis): "Ik heb iemand om aan het bed te zitten ..." [20]
		ut [aliquem] habeat	de bijzin functioneert dus als lijdend voorwerp van de "ut habeat" zin maar die zin heeft zelf géén lijdend voorwerp; in het Nederlands kunnen we dat lijdend voorwerp niet missen: "opdat hij iemand heeft, die ..." Dat zou in het Latijn zijn: "ut aliquem habeat, qui ..."
		aegro assideat aegro	aegro assideo is een uitdrukking: tijdens ziekte terzijde staan dativus commodi; het meewerkend voorwerp (aan, voor) in overdrachtelijke zin, net zoals in het Nederlands "er voor iemand zijn".
		assideat, succurrat	beide werkwoorden regeren een dativus (dativus commodi) bij zich (hier sibi): bij iemand zitten, iemand helpen
		aegro (2)	Aegro moet je predicatief vertalen. Wat betekent dat? Als sibi er niet had gestaan had je aegro (< aeger, ziek; een bijvoeglijk

⁴² Grammaticaal kun je het de voorwaarde noemen (denk er dan est bij: "si nihil aliud est, ...") van een verder niet uitgewerkte voorwaardelijke zin. Zoiets als "Als het om niets anders was, dan was het toch om de vriendschap te beoefenen".

sed	succurrat ^{coni pv} in vincula ^{4p n} coniecto ^{3s • ppp vel inopi^{3s •},}	BIJZIN DR 2	naamwoord) als verzelfstandigd bijvoeglijk naamwoord vertaald: “die bij een zieke zit”. Maar sibi staat er wel: “die bij hem zit”. Als je het alleen maar bij sibi zou trekken (“die bij hem als zieke zit”) lijkt het of hij echt ziek is. Maar dat is niet de bedoeling. Aegro zegt dus kennelijk wat meer over zowel hem (sibi) én het zitten (assideat). De bedoeling is dat hij bij hem zit als hij ziek is.
	coniecto		Tweede bijzin; ook een betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpzin bij habeat [112]. Qui en sibi zijn niet herhaald.
	in vincula		Je kunt lezen sibi coniecto en dan is het ppp bijvoeglijk gebruikt bij het weggelaten sibi. En dan ook weer predicatief: als hij ...
	inopi		bepaling bij coniecto: in de boeien geworpen
		HOOFDZIN DEEL B2	bijvoeglijk naamwoord; congrueert ook met sibi; ook weer predicatief
ut habeat ^{pv} aliquem ^{4s lijd}			Grijpt terug op het tweede deel van de hoofdzin (B1: non ad hoc): “niet om deze reden (maar ...)”. Dus nevensgeschikt aan die zin. Ook hier moet je in gedachten “hij wil een vriend hebben” weer herhalen: “amicum habere non vult ad hoc [quod ...], sed ut ...” (hij wil geen vriend hebben om deze reden [wat ...], maar [hij wil een vriend hebben] om ...)
	cui ^{3s} ipse ^{1s ond} aegro ^{3s} assideat ^{coni pv} ,	BIJZIN BIJ B2	finale bijwoordelijke bijzin, nog steeds bij vult [51].
	aliquem	BIJZIN 1	merk op dat Seneca hier wél aliquem erbij heeft gezet
	quem ^{4s • lijd} ipsum • circumventum ^{ppp •} hostili ^{5s •} • custodia ^{5s f •} liberet ^{coni pv} .	BIJZIN 2	finale betrekkelijke bijzin (bij ut habeat aliquem); het relativum staat (vanwege assideat) in de dativus. [25 variant 15; 20]
			tweede finale betrekkelijke bijzin (bij ut habeat aliquem). Nu is het relativum (quem) het lijdend voorwerp in de bijzin. [25 variant 16; 20]
	hostili		hostili = ablativus (bijv. nw. verbogen volgens groep 3), congrueert met custodia
	custodia		ablativus causae (door, vanwege); bij circumventum
	liberet		< libero (liberare), bevrijden
	quem / ipsum		om “die iemand” (quem), hijzelf (ipsum) en het onderwerp (custodia) goed uit elkaar te houden in het Nederlands, kun je de zin passief maken.
Qui se spectat et propter hoc ad amicitiam venit male cogitat.		Wie naar zichzelf kijkt en om die reden tot een vriendschap komt, denkt niet goed na.	
male ^{BW} cogitat ^{indi pv} .	Qui ^{1s ond} se spectat ^{indi pv} et propter hoc ^{4s} ad amicitiam ^{4s} venit ^{indi pr pv}	BIJZIN	Vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin als onderwerpszin van cogitat [119]. De bijzin heeft twee nevensgeschikte delen (... et ...).
	hoc		slaait terug op qui se spectat
	cogitat	HOOFDZIN	< cogito (cogitare), denken;
Quemadmodum coepit, sic desinet: paravit amicum adversum vincla laturum opem; cum primum crepuerit catena, discedet.		Zoals hij begonnen is, zo zal hij eindigen: hij heeft zich een vriend verschaft om een hulpmiddel te zijn tegen de boeien; zodra de boeien gerinkeld zullen hebben, zal hij verdwijnen.	
sic desinet ^{indi fut pv} : paravit ^{pf pv} amicum ^{4s • lijd} adversum ^{VZ} vincla ^{4p n} laturum ^{pfa •} opem ^{4s} ,	Quemadmodum ^{BW} coepit ^{indi pf pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste vergelijkende bijzin met een indicativus: zoals[49]
		coepit	< coepi, begonnen te zijn (een perfectum vorm)
			met een futurum
		laturum	laterum = pfa van fero (ferre), brengen; bijvoeglijk bij amicum; letterlijk: “[een] [hulp] zullende brengen [vriend]”: “een vriend die hulp zal brengen” = een vriend die hulp moet brengen
		vincla	= vincula
		opem	object bij laturum; opem < ops, macht, kracht, hulp;
			opem ferre = hulp brengen = helpen
cum primum crepuerit ^{indi fex pv} catena ^{1s f ond} ,		BIJZIN	vooropgeplaatste bijwoordelijke bijzin [39]

	catena	let op enkelvoud; als je met “keten” wil vertalen, kun je het enkelvoud respecteren; als je met “boei” wilt vertalen, zul je in het Nederlands wel een meervoud moeten gebruiken
	crepuerit	let op: een futurum exactum (zal hebben)
discedet ^{indi fut pv} .	HOOFDZIN	

9.9	Hae sunt amicitiae quas temporarias populus appellat; qui utilitatis causa assumptus est tamdiu placebit quamdiu utilis fuerit.	Dit zijn vriendschappen die men gewoonlijk tijdelijke noemt; wie aangenomen is vanwege zijn nut, zal zo lang bevallen als hij nuttig is.
-----	--	---

Hae ^{ond} sunt ^{pv} amicitiae ^{1p f • predn}	HOOFDZIN	
quas ^{4p • lijd} temporarias [•] populus ^{1s ond} appellat ^{indi pv} ;	amicitiae	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)
	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met indicativus en antecedent [1 variant [16]]
	temporarias	predicatief; predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)
	populus	het volk; je kan het zo vertalen (die het volk ... noemt); of onpersoonlijk maken: die men ... noemt
qui ^{1s ond} utilitatis ^{2s} causa assumptus ^{ppp} est ^{pv}	appellat	< appello (appellare), noemen
	BIJZIN	betrekkelijke bijzin als vooropgeplaatste onderwerpszin: de hele bijzin fungeert als onderwerp van placebit [119]
tamdiu placebit ^{fut pv}	utilitatis	genitivus vanwege causa
	HOOFDZIN	met tamdiu als correlatief bij quamdiu in de bijzin
	qui ... placebit	placebit = hij zal bevallen; qui [...] placebit = hij, die [...], zal bevallen = wie[...] zal bevallen
	tamdiu ...	zolang ... (zolang) als ...
quamdiu utilis ^{1s} fuerit ^{fex pv} .	quamdiu ...	
	BIJZIN	feitelijke vergelijkende bijwoordelijke bijzin met indicativus [90]
	fuerit	futurum exactum: [zolang hij nuttig] geweest zal zijn; zo zeggen wij dat niet in het Nederlands; je kan nog zeggen “zolang hij nuttig zal zijn” (een praesens futurum), maar zelfs dat klinkt wat overdreven in het Nederlands; wij zeggen gewoon “zolang hij nuttig is” (een praesens)

Hac re florentes amicorum turba circumsedet, circa eversos solitudo est, et inde amici fugiunt ubi probantur; hac re ista tot nefaria exempla sunt aliorum metu relinquentium, aliorum metu prodentium.		Hierdoor omgeeft een groep vrienden hen die het goed gaat, rondom hen die ten gronde gericht zijn, is eenzaamheid, en vrienden vluchten daarvandaan waar ze op de proef worden gesteld; hierdoor zijn er zoveel slechte voorbeelden van sommigen die uit vrees (hun vriend) in de steek laten en van anderen die (hen) uit vrees verraden (hen).
--	--	---

Hac ^{5s • re 5s • florentes} ppa 4p lijd (amicorum ^{2p turba} 1s ond, circumsedet ^{indi pv} , circa eversos ^{ppp lijd} solitudo ^{1s ond} est ^{pv} ,	HOOFDZIN 1 EN 2	hoofdzin met twee nevenschiktelijke delen (circumsedet/est) zonder voegwoord (asyndeton)
	florentes	< florens, ppa van floreo (florere), bloeien, welvarend zijn; hier zelfstandig gebruikt: “florerende mensen” = mensen die het goed gaat; en dan als lijdend voorwerp in de zin.
	amicorum	bij turba: een troep/groep vrienden (genitivus partitivus)
	eversos	< eversus, ppp van everto (evertere), omgooien, verwoesten; hier overdrachtelijk: “verwoeste mensen” = mensen die het niet goed gaat; als je letterlijker wilt vertalen kun je zeggen: mensen die ten gronde gericht zijn
et inde amici ^{1s ond} fugiunt ^{indi pv}	HOOFDZIN 3	Zelfstandig gebruikt, net als florentes hiervoor.
	indi ... ubi	gekoppeld met een voegwoord (et) aan de eerste twee hoofdzinnen
		kun je interpreteren als “van plaats”, en dan of letterlijk nemen als ergens waar (ubi) en daarvandaan (inde), of overdrachtelijk, d.w.z. uit een bepaalde situatie wegvlugten. Of je kunt de twee woorden interpreteren als “van tijd”: inde = vervolgens en ubi = zodra.
ubi probantur ^{indi pv} ;	BIJZIN	betrekkelijke bijzin [1] als je letterlijk van plaats vertaalt (waar) of een temporele bijwoordelijke bijzin [39] als je overdrachtelijk (zodra) vertaalt
	ubi	als je zodra vertaald hebt: het is dan niet alleen zuiver temporeel (wanneer = zodra = op het moment dat) maar ook

hac^{5s} • re^{5s} • ista^{••} tot^{BW} nefaria^{••} exempla^{1p n •• ond} sunt^{PV} aliorum^{2p •••} metu^{5s} relinquentium^{2p •••}, aliorum^{2p •••} metu^{5s} prodentium^{2p •••}.	HOOFDZIN aliorum relinquentium metu	het heeft ook een voorwaardelijke bijsmaak (wanneer = indien = in het geval dat) het stuk aliorum ... prodentium is erg bondig Latijn. In het Nederlands hebben we veel meer woorden nodig. Letterlijk staat er: “[voorbeelden] van sommigen uit vrees in de steek latende, van anderen uit vrees verradende”. relinquentium < relinquens, ppa van relinquo, <i>in de steek laten</i>; “van sommigen in de steek latende” = van sommigen die in de steek laten ablativus causae
Necesse est initia inter se et exitus congruant: qui amicus esse coepit quia expedit et desinet quia expedit; placebit aliquod pretium contra amicitiam, si ullum in illa placet praeter ipsam.		Het moet zo zijn dat begin en eind op elkaar aansluiten: wie vriend begint te zijn omdat het nuttig is, zal ook ophouden omdat dat nuttig is; hem zal iets van waarde bevallen ten koste van de vriendschap, als hem in die vriendschap iets anders bevalt dan deze zelf.
Necesse est^{PV} initia^{1p n ond} inter se^{4p} et exitus^{1p n ond} congruant^{coni PV}:	HOOFDZIN BIJZIN initia inter se exitus	een onpersoonlijke uitdrukking: <i>het is nodig (dat)</i> consecutieve (“zodat”) bijwoordelijke bijzin⁴³; normaal ingeleid met ut, maar dat is bij de uitdrukking necesse est vaak weggelaten [125]; De coniunctivus vertaalt je niet. De hele bijzin fungeert als onderwerp van est: “dat begin en eind samenvallen is nodig” letterlijk “de beginnen en de eind onder elkaar [vallen samen]”; in het Nederlands maken we er in ieder geval enkelvoud van. De strekking is zoiets als “de cirkel is rond”. met twee nevenschikende delen (coepit, desinet)
qui^{1s ond} amicus^{1s predn} esse^{inf} coepit^{PV}	HOOFDZIN qui esse amicus	relatieve aansluiting esse: aanvullingsinfinitief bij coepit predicaatsnomen bij esse (esse is een koppelwerkwoord en daarom is amicus een nominativus) feitelijke bijwoorden bijzin met quia en indicativus (omdat) [61]
quia expedit^{indi pr PV}	BIJZIN	tweede deel
et desinet^{indi fut PV} quia expedit^{indi pr PV};	HOOFDZIN BIJZIN	feitelijke bijwoorden bijzin met quia en indicativus (omdat) [61]
placebit^{fut PV} (aliquod* pretium^{1s n ond}) contra amicitiam^{4s},	HOOFDZIN placebit pretium contra	voorwaardelijke zin (realis); hier de conclusie, de voorwaarde staat in de si-zin; de voorwaarde gebruikt een praesens, de conclusie een futurum [155] < placēo (placēre), <i>behagen</i>; niet van placo (placare), <i>gunstig stemmen</i> (daarvan is het futurum placabit) <i>geld, beloning</i>, hier “een waardevolle zaak”; aliquod pretium = <i>een of andere waardevolle zaak</i> = <i>iets waardevols tegen</i>; hier kun je vertalen <i>ten koste van</i>
si ullum^{1s n ond} in illa^{5s} placet^{pr PV} praeter ipsam^{4s}.	BIJZIN ullum illa ipsam	voorwaarde van de voorwaardelijke zin; in de zin is nogal wat weggelaten Een Nederlandse “vertaling” die absoluut onduidelijk is maar wel net zo kort, zou de volgende kunnen zijn: “... <i>als enige in haar voldoening geeft anders dan zijzelf.</i>” lees: ullum pretium < ullus, <i>enige</i>; niet met iets vertalen; de strekking is dat er <i>enige waarde</i> in de vriendschap zit, behalve de vriendschap zelf dan, en dat er buiten die vriendschap ook zomaar iets anders van waarde kan zijn dat kennelijk van méér waarde is. lees: illa amicitia, <i>in die vriendschap</i>; ablativus vanwege in lees: ipsam amicitiam, <i>de vriendschap zelf</i>; accusativus vanwege praeter

⁴³ Volgens A&G. Of necesse est altijd een bijzin van gevolg heeft, weet ik niet. Maar de context hier onderschrijft het in dit geval wel. De bijzin is een onderwerpszin, dus versimpeld staat er “Het samenvallen van begin en eind is nodig.” Daar is geen finaal aspect mee bedoeld. Het is een constatering. Dus de vraag is of je wel moet vertalen met “nodig zijn”, of dat een vertaling met “noodzakelijkerwijze” of “het is onvermijdelijk” niet beter is. Necesse komt immers van ne (*niet*) en cedo (*wijken*).

9.10	'In quid amicum paras?' Ut habeam pro quo mori possim, ut habeam quem in exilium sequar, cuius me morti et opponam et impendam:		Waarvoor maak je vrienden? Om iemand te hebben voor wie ik kan sterven, om iemand te hebben die ik in zijn ballingschap kan volgen, tegenover wiens dood ik mijzelf én kan plaatsen én voor wie ik mij kan opofferen:
	'In quid ^{4s n} amicum ^{4s lijd} paras ^{indi pr pv?}	HOOFDZIN	directe rede; het is een algemene vraag, waarbij "je" "men" is, en niet Lucilius. Dat blijkt uit de algemeenheid van de "antwoorden".
	in		"in" naast de concrete betekenissen zoals <i>op</i> ("op de tafel") en <i>in</i> ("in de kast"), ook de zin of bedoeling van iets weergeven; in quid = "met het oog op wat/tot wat" = <i>waarvoor, waarom</i>
	paras		< paro (parare), hier <i>zich verschaffen, verwerven</i> ; wij gebruiken die woorden voor zaken, niet voor personen. Je <i>krijgt vrienden</i> (meervoud), je <i>maakt een vriend</i> (enkelvoud) of je <i>maakt vrienden</i> (meervoud). In <i>maken</i> zit meer het actieve van <i>verwerven</i> dan in <i>krijgen</i> . Omdat de Latijnse zin niet een bepaalde vriend bedoelt, maar algemeen is ("een vriend"), is het meervoud in de vertaling niet erg. Ook is het "je" in paras niet specifiek geadresseerd aan Lucilius.
	Ut habeam ^{coni pv}	BIJZIN 1	een finale bijwoordelijke bijzin met ut [51]; Er is geen hoofdzin. Die moet je zelf invullen door de vraag als mededeling te herhalen: "Waarvoor maakt je vrienden? Ik maak vrienden zodat ik ..."
	pro quo ^{5s} mori ^{inf} possim ^{coni pv} ,	BIJZIN	Ook is amicum uit de vraag niet herhaald, dus lees "ut amicum habeam", <i>zodat ik een vriend heb</i>
	quo		betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent binnen bijzin 1 ([3] variant [17]); < quis, <i>wie</i> , betrekkelijk voornaamwoord; het erbij te bedenken antecedent van quo is het weggelaten "amicum" in bijzin 1.
	possim		een coniunctivus omdat habeam een coniunctivus is Het finale aspect zit al in habeam. Was het een gewone hoofdzin "Habeo pro quo ... possim.", dan was de bijzin een finale bijzin geweest. Zie ook hieronder bij de quem-bijzin
	ut habeam ^{coni pv}	BIJZIN 2	een tweede finale bijzin met de "weggelaten hoofdzin" [51]
	quem ^{4s lijd} in exilium ^{4s} sequar ^{coni pv} ,	ut habeam BIJZIN	herhaling: anafora betrekkelijke finale bijzin binnen bijzin 2 waarbij het betrekkelijke voornaamwoord het lijdend voorwerp in de bijzin is ([20] variant [16])
	cuius ^{2s} me ^{4s} morti ^{3s} et opponam ^{coni pv} et impendam ^{coni pv} .	quem BIJZIN	De coniunctivus van sequar is weer vanwege de coniunctivus in bijzin 2, maar ook als er daar geen coniunctivus had gestaan, was een coniunctivus gebruikt. Bijvoorbeeld: Amicum habeo, quem in exilium sequar (<i>Ik heb een vriend die ik in ballingschap moet/kan volgen</i>). Twee redenen:
			• Uit het ongerijmde: er is geen reden om aan te nemen dat Seneca zo'n vriend heeft, die in ballingschap is en die Seneca gaat volgen. Het is dus geen feitelijke mededeling. • Ten tweede geeft de vorige bijzin expliciet door middel van het gebruik van posse (<i>kunnen</i>) een doel of mogelijkheid aan. Deze bijzin borduurt daarop voort.
		quem	< quid, <i>die</i> , betrekkelijk voornaamwoord
		BIJZIN	tweede betrekkelijke bijzin bij bijzin 2, dus nu zonder herhaling van ut habeam; hier is het betrekkelijk voornaamwoord cuius in de genitivus ([20] variant [14])
		cuius	De bijzin bestaat uit twee nevengeschikte persoonsvormen. een genitivus bij morti: <i>wiens dood</i> ; morti is zelf een dativus
		morti	dativus, zowel bij opponam als bij impendam; beide werkwoorden hebben een dativus bij zich in hun betekenis van respectievelijk <i>tegenover stellen tegen</i> en <i>opofferen voor</i>
		opponam	reflexief door me: <i>zich tegenoverstellen tegen</i> + dativus; met "tegenover zijn dood stellen" wordt bedoeld zich als het ware tussen je vriend en de dood gaan staan, waardoor je hem voor de dood beschermt.
		impendam	me impendam – <i>jezelf opofferen</i> ; de betekenis van opponam wordt versterkt door impendam in de betekenis van opofferen; dus sterven voor je vriend, in plaats dat je vriend sterft.
			Margaret Grever vertaalt: "... someone whose life I can save, even by laying down my own."

morti (2)

de dativus van morti moeten we in het Nederlands bij opponam anders vertalen dan bij impendam. “Tegenover wiens dood ik mij kan opstellen” gaat nog wel. Maar “voor wiens dood ik mij kan opofferen” zeggen we niet zo. Je offert je op voor iemand. Dus dan wordt het iets als *voor wie ik mij kan opofferen*, hoewel dat er dus niet zo staat.

ista quam tu describis negotiatio est, non amicitia, quae ad commodum accedit, quae quid consecutura sit spectat.	die vriendschap die jij beschrijft is handel, geen vriendschap, die zich bezighoudt met voordeel, die dat voor ogen heeft wat hij kan bereiken.
ista^{1s f ond} quam^{4s f lijd} tu^{ond} describis^{indi pr pv} negotiatio^{1s f predn} est^{pv}, non amicitia^{1s f predn}, quae^{1s f ond} ad commodum^{4s} accedit^{indi pr pv}, quae^{1s f ond} quid^{4s n ond} consecutura^{1s f} sit^{conl pv} spectat^{indi pr pv}.	HOOFDZIN hoofdzin met twee nevengeschikte predicaten (naamwoordelijk deel van het gezegde): negatio en non amicitia ista geen nominativus onzijdig meervoud (“de dingen die”), zoals vaak het geval is, maar nominativus vrouwelijk enkelvoud; dat kun je zien aan est (enkelvoud) en quam (vrouwelijk); vul aan amicitia BIJZIN betrekkelijke bijzin bij ista (<i>dat, wat ...</i>); het betrekkelijk voornaamwoord is het lijdend voorwerp [1] variant [16] HOOFDZIN VERVOLG negotiatio predicaatsnomen amicitia ook predicaatsnomen BIJZIN 1 betrekkelijke bijzin, nu bij negotiatio (<i>handel, die ...</i>); het betrekkelijk voornaamwoord is het onderwerp ([1] variant [13]) accedit <accedo, <i>naderen</i>, maar ook werk <i>zich bezighouden met</i> (=ad); BIJZIN 2 tweede bijzin; zelfde structuur als de eerste ([1] variant [13]) BIJZIN bijzin binnen bijzin 2; quid is het relativum en is onderwerp; de bijzin fungeert als lijdendvoorwerpszin bij quae spectat; het is een indirecte vraag bij spectat [110]. Onderwerp van sit is negotiatio (<i>de handel</i>). consecutura Zie ook hieronder bij “sit”. < consecuturus, pfa van consequior (<i>bereiken</i>); vrouwelijk omdat het terugslaat op negotiatio. Waarom een pfa? Seneca wil kennelijk een coniunctief gebruiken (gezien sit) én een futurum (gezien het pfa). Er bestaat echter geen “coniunctivus futuri”, dus dan moet die in het Latijn omschreven worden door middel van een pfa + coniunctivus van esse. Betekent ook dat je niet de gebruikelijke betekenis van een pfa, <i>van plan te zijn</i>, gebruikt, maar een gewone, neutrale toekomst (<i>zullen</i>). sit een coniunctivus; waarom? De directe vraag zou zijn • óf “Quid consecutura <u>est</u>?” (Wat is zij (= de handel) van plan te bereiken?”), dus met een indicativus • óf “Quid consecutura <u>sit</u>?” (Wat zal ze kunnen bereiken?”), dus met een coniunctivus (potentialis of dubitativus) In beide gevallen zou de indirecte vraag een coniunctivus gebruiken (omdat indirecte vragen als indirecte rede worden beschouwd en daarom altijd een coniunctivus gebruiken). Dus dan moet de context uitsluitel geven. De indicativus is geen optie: het is geen feitelijke mededeling. De handel weet immers niet vooraf wat ze gaat bereiken. BIJZIN 2 VERVOLG

9.11	Non dubie habet aliquid simile amicitiae affectus amantium; possis dicere illam esse insanam amicitiam. Numquid ergo quisquam amat lucri causa? numquid ambitionis aut gloriae? Ipse per se amor, omnium aliarum rerum neglegens, animos in cupiditatem formae non sine spe mutuae caritatis accendit. Quid ergo? ex honestiore causa coit turpis affectus?	Ongetwijfeld heeft de gemoedstoestand van geliefden enige gelijkenis met vriendschap; je zou kunnen zeggen dat die een dwaze vriendschap is. Heeft iemand dan soms lief vanwege een voordeel? Soms vanwege eerzucht of roem? Juist de liefde ontsteekt voor zichzelf, onverschillig met betrekking tot alle andere zaken, ieders gemoed in een verlangen naar schoonheid niet zonder hoop op een wederkerige genegenheid. Wat dan? Komt uit een nobeler zaak een zedeloze hartstocht tot stand?
Non dubie ^{BW} habet ^{pr pv} aliquid [*] simile ^{ds n • lijd} amicitiae ^{3s} affectus ^{1s ond} amantium ^{ppa 2p,}	HOOFDZIN non dubie simile amantium	dubie is het bijwoord van dubius, <i>twijfelend</i>; non dubie [habet]: letterlijk <i>niet twijfelend</i> [heeft...]; wij zeggen <i>ongetwijfeld</i> of <i>zonder twijfel</i> zelfstandig naamwoord; niet een verbuiging van het bijv. nw. similis, <i>gelijkend</i>; simile + dativus = <i>gelijkenis met</i> < amans, ppa van amo, <i>liefhebben</i>; zelfstandig gebruikt: <i>mensen die liefhebben</i> = <i>geliefden</i>
possis ^{coni pr pv} dicere ^{inf} illam ^{ACI} esse ^{ACI} insanam [*] amicitiam ^{4s • predn} .	HOOFDZIN possis dicere illam insanam amicitiam	coniunctivus potentialis in een hoofdzin: <i>je zou kunnen zeggen</i> Het gebruik van possis (< possum, <i>kunnen</i>) is wat dubbelop. Alleen "dicas" als coniunctivus potentialis had ook gekund. Of een indicativus: posses dicere. wijst terug op amicitia uit de vorige zin predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij illam esse (<i>dat die een [dwaze] vriendschap is</i>); omdat illam, gezien de ACI een accusativus is, is amicitiam dat ook twee directe vragen
Numquid ergo quisquam ^{1s ond} amat ^{pv} lucri ^{2s} causa? numquid ambitionis ^{2s} aut gloriae ^{2s} ?	HOOFDZIN numquid ergo numquid ... numquid lucri	numquid = <i>dan?</i>, <i>toch niet?</i> ergo = <i>dan</i>, <i>dan</i> soms, <i>dus</i> Het is in het Nederlands even zoeken naar woorden om niet twee keer "dan" te hoeven zeggen. Bijvoorbeeld "Dus, ... dan/soms" of "... dan soms ...". anafora
Ipse [*] per se ^{4s} amor ^{1s • ond} , omnium ^{**} aliarum ^{**} rerum ^{2p **} neglegens [*] , animos ^{4p lijd} in cupiditatem ^{4s} formae ^{2s} non sine spe ^{5s} mutuae ^{**} caritatis ^{2s f **} accendit ^{indi pr pv} .	HOOFDZIN neglegens amor neglegens komma's animos cupiditatem formae spe	genitivus vanwege causa, <i>wegens</i>, <i>om wille van</i> hoofdstructuur is amor animos accendit = <i>de liefde ontsteekt het gemoed</i>; let op de alliteratie; onderwerp (amor), lijdend voorwerp (animos) en persoonsvorm (accendit) staan door de hele zin verspreid, de eerste twee omgeven met bepalingen zowel: • ppa van neglego, <i>verwaarlozen</i>, <i>zich niet</i> bekommerend, en • (daarvan afgeleid uiteraard) bijvoeglijk naamwoord, <i>onverschillig</i>; Het bijvoeglijk naamwoord wordt met een genitivus gebruikt, zoals hier: <i>onverschillig in of ten aanzien van</i> liefde die zich niet bekommert om iets: personificatie de komma's rond "omnium ...neglegens" staan er alleen om bi het lezen te pauzeren, niet vanwege een of andere grammaticale constructie meervoud; in de vertaling kun je dat respecteren door <i>harten</i> te vertalen. Als je met <i>gemoed</i> vertaalt, dat in het Nederlands geen meervoud heeft, kun je er meervoud van maken door <i>ieders gemoed</i> te vertalen. cupiditas + genitivus = <i>verlangen naar</i> < spes, <i>hoop</i>; spes + genitivus = <i>hoop op</i>
Quid ergo? ex honestiore [*] causa ^{5s •} coit ^{pr pv} turpis ^{**} affectus ^{1s m • ond} ?	HOOFDZIN quid ergo coit	weer twee directe vragen een uitdrukking; denk erbij "agam" <i>Wat moet ik dan doen?</i> < coeo (coire), <i>paren</i>, <i>zich verenigen</i>, hier <i>leidt tot</i>, <i>ontstaat</i>

9.12	'Non agitur' inquis 'nunc de hoc, an amicitia propter se ipsam appetenda sit.' Immo vero nihil magis probandum est; nam si propter se ipsam expetenda est, potest ad illam accedere, qui se ipso contentus est'. Quomodo ergo ad illam accedit? Quomodo ad rem pulcherrimam, non lucro captus nec varietate fortunae perterritus; detrahit amicitiae maiestatem suam qui illam parat ad bonos casus.		"Het gaat nu niet," zeg je, "over de vraag of vriendschap wegens zichzelf nagestreefd moet worden." Integendeel, niets moet beter onderzocht worden; want als zij wegens zichzelf nagestreefd moet worden, kan hij, die aan zichzelf genoeg heeft, haar bereiken. Hoe bereikt hij haar dan? Zoals een zeer mooi iets, niet in beslag genomen door winstbejag, en niet afgeschrikt door de wisselvalligheid van het lot; hij, die zich haar verschaft om zijn eigen situatie te verbeteren, ontnemt vriendschap haar grootsheid.
	inquis ^{pv}	HOOFDZIN	het zinsdeel met de directe rede (alles behalve inquis) fungeert als lijdend voorwerp van inquis
	Non agitur ^{indi pr pas pv} [...] nunc de hoc ^{4s n}	HOOFDZIN DR	hoofdzin in de directe rede (DR) gevolgd door een indirecte vraag (an ...) binnen die directe rede
		agitur	< ago (agere), bewegen, handelen; passief: agitur = <i>het gaat om/over</i>
		de hoc	<i>over/aangaande dit</i> = <i>erover</i> ; in deze zin gevolgd door an, of kun je dus ook in het Nederlands zeggen: <i>het gaat niet over de vraag of ...</i>
	an amicitia ^{1s f • ond} (propter se ^{4s ••} ipsam ^{4s ••}) appetenda ^{gdivum • sit^{con} pv.}	BIJZIN BINNEN DE DR	indirecte vraag in de directe rede; die vraag wordt daarmee een indirecte rede binnen directe rede en gebruikt daarom een coniuunctivus. De vraag is een bijstelling (appositie) bij hoc ([137]). Als je de vraag ook in de directe rede zet, zou het geheel iets worden als: "Agitur," inquis, "nunc de hoc: 'Amicitia propter se ipsam appetenda <u>est</u> ?' ("Het handelt," zeg je, "hierom: 'Moet de vriendschap nagestreefd worden wegens zichzelf?') zich, d.w.z. reflexief, heeft dus betrekking op het onderwerp amicitia; in het Nederlands klinkt <i>haarzelf</i> beter dan <i>zichzelf</i> (se ipsam)
		se	gerundivum van verplichting
		appetenda sit	coniuunctivus vanwege de indirecte rede van de indirecte vraag (an ...)
		sit	
	Immo vero nihil ^{1s n ond} magis ^{BW} probandum ^{1s n} est ^{pv} ;	HOOFDZIN	immo versterkt vero; vero = <i>werkelijk</i> , in de zin van : "het is echt zo!"; immo vero = <i>ja, heus, ...</i>
		immo vero	<i>meer</i> ; een vertaling met <i>beter</i> is in het Nederlands wat duidelijker ⁴⁴
		magis	onzijdig, congruerend met nihil
		probandum	gerundivum van verplichting
		probandum est	specifieke voorwaardelijke zin met si in het heden met twee keer een praesens (potest, est) [143]
	nam	HOOFDZIN	de voorwaarde van de zin
	si propter se ^{4s •} ipsam ^{4s •} expetenda ^{gdivum f} est,	BIJZIN	gerundivum van verplichting; congrueert nog met amicitia
	potest ^{pv} ad illam accedere ^{inf} ,	HOOFDZIN VERVOLG	de conclusie van de voorwaardelijke bijzin
		accedere	accedere ad = <i>iets naderen, iets bereiken</i> ; accedere ad amicitiam = <i>vriendschap sluiten</i> , dus je zou ad illam (=amicitiam) accedere kunnen vertalen met "vriendschap sluiten": <i>hij, die ..., kan vriendschap sluiten</i>
	qui ^{1s ond} se ^{5s •} ipso ^{5s •} contentus ^{1s} est ^{pv} .	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met ingesloten antecendent als onderwerpszin bij potest [119]; dus de hele bijzin fungeert als het onderwerp van de hoofdzin ⁴⁵
	Quomodo ^{BW} ergo ad illam accedit ^{pr pv} ?	HOOFDZIN	hoofdzin met een directe vraag
		quomodo	Het eerste quomodo, in deze zin, is een bijwoord gebruikt als vragend voornaamwoord (interrogativum): <i>op welke wijze?</i> = <i>hoe?</i>
		illam	slaat terug op de amicitia
	Quomodo ad rem pulcherrimam, non lucro ^{5s} captus ^{ppp 1p} nec varietate ^{5s} fortunae ^{2s} perterritus ^{ppp 1p} ;	HOOFDZIN	Een hoofdzin ⁴⁶ met quomodo als relatieve aansluiting. De zin is verkort want er is geen persoonsvorm.

⁴⁴ nihil magis = niets meer; niets meer kan ook opgevat worden als in "Ik ben klaar. Ik heb niets meer te doen."

⁴⁵ In het Nederlands zouden we het onderwerp "hij" van de hoofdzin, dat in het Latijn impliciet in potest zit, een *voorlopig onderwerp* noemen. In het Latijn zeggen we dat er in de hoofdzin (potest ...) geen onderwerp staat, "niet is uitgedrukt". Bijgevolg zeggen we dat het onderwerp in de bijzin is "ingesloten".

⁴⁶ Of dit een hoofdzin of bijzin is, wordt grammaticaal muggenziften. Als je vindt dat een bijzin per definitie niet zonder hoofdzin kan, is het dus een hoofdzin. Als je vindt dat een bijzin waarvan de hoofdzin weggelaten is, nog steeds een bijzin is, noem je het een bijzin. Gelukkig is het begrip relatieve aansluiting in het Latijn een gewone zaak, dus hier noemen we het een hoofdzin met een relatieve aansluiting. Wij doen in het Nederlands hetzelfde: "Hoe je dit doet? Nou, zoals altijd!" Dan heet het tweede deel een onvolledige zin. Je kunt 'm volledig maken, bijvoorbeeld als "Nou, [ik doe het] zoals [ik het] altijd [doe]. Dan is het zoals-deel een beperkende bijwoordelijke bijzin van vergelijking.

		Er staat wel een komma voor non ... perterritus, maar dat maakt dat deel van de zin niet tot een bijzin.
	quomodo	Dit tweede quomodo is hetzelfde bijwoord als in de vorige zin maar nu gebruikt als betrekkelijk voornaamwoord (relativum): <i>op zodanig wijze = zoals</i> . Het is als het ware het antwoord op de vraag.
	ad	herhaalt het “ad” in de vorige zin (“hoe komt je <u>tot</u> vriendschap?”): <i>zoals je <u>tot</u> een zeer mooi iets komt</i>
	lucro	ablatus instrumenti
	captus, perterritus	nominativus, terugverwijzend naar het onderwerp van accedit (<i>hij</i>) in de vorige zin.
	varietate	ablatus causae
detrahit ^{pr pv} amicitiae ^{3s} maiestatem ^{4s • lijd} suam [•]	HOOFDZIN	inhoudelijk onvolledige hoofdzin want het “echte” onderwerp is de bijzin
	amicitiae	dativus bij detrahit: <i>hij onttrekt (aan) de vriendschap ...</i> ; niet als genitivus amicitiae bij maiestatem proberen te trekken (“de grootsheid van de vriendschap”)
qui ^{1s ond} illam ^{4s lijd} parat ^{pr pv} ad bonos [•] casus ^{4p •} .	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin als onderwerpszin ([119] variant [13])
	parat	< paro (parare), <i>klaar maken</i> , en ook <i>zich verschaffen</i>
	ad bonos casus	“tot goede zaken”; je kunt wat spelen met het woord bonus, dat <i>goed</i> als in “goed, beter, best” betekent. Als je casus, <i>geval</i> , vertaalt met <i>situatie</i> , kun je het eigenbelang dat in deze passage wordt geadresseerd tot uitdrukking brengen met een vertaling als “om zijn eigen situatie te verbeteren”.

9.13	'Se contentus est sapiens.' Hoc, mi Lucili, plerique perperam interpretantur: sapientem unique submovent et intra cutem suam cogunt. Distinguendum autem est quid et quatenus vox ista promittat: se contentus est sapiens ad beate vivendum, non ad vivendum; ad hoc enim multis illi rebus opus est, ad illud tantum animo sano et erecto et despiciente fortunam.		“De wijze heeft genoeg aan zichzelf.” Dat, mijn beste Lucilius, vatten de meesten verkeerd op: zij weren de wijze op alle manieren af en drijven hem in zichzelf. Men moet echter onderscheid maken tussen waar deze uitspraak voor staat en tot hoever die gaat: de wijze heeft aan zichzelf genoeg om gelukkig te leven, niet om te leven (op zichzelf); voor dit laatste immers heeft hij vele zaken nodig, voor dat eerste alleen een gemoed dat gezond is en moedig en het lot veracht.
	'Se ^{5s} contentus ^{1s} est ^{pv} sapiens ^{1s ond} .'	HOOFDZIN	directe rede
	Hoc ^{4s lijd} , mi ^v Lucili ^v , plerique ^{1p ond} perperam ^{BW} interpretantur ^{indi pr pas pv} :	HOOFDZIN	
	sapientem ^{4s lijd} unique submovent ^{pr pv} et intra cutem ^{4s f •} suam [•] cogunt ^{pr pv} .	HOOFDZIN	lijkt een vrouwelijke accusativus maar is een bijwoord < interpretor (interpretari), een deponens; dus gewoon actief vertalen met <i>begrijpen</i> , <i>opvatten</i> met twee nevengeschikte delen; het lijdend voorwerp wordt gedeeld
		submovent	< submoveo (submovēre); kun je vertalen als <i>afweren</i> , <i>afhouden van of terugdringen</i>
		unique	letterlijk van plaats: <i>aan alle kanten</i> , overdrachtelijk <i>in elk opzicht</i> Afhankelijk van hoe je submovent vertaalt, is de letterlijke of de overdrachtelijke vertaling logischer.
		intra cutem	“in zijn vel” = <i>in zichzelf</i>
	Distinguendum ^{1s n} autem est ^{pv}	HOOFDZIN	structuur: • in de hoofdzin staat dat iets onderscheiden moet worden • wat dat is staat in de bijzin: quid et quatenus, “ <i>wat en hoever</i> ” • die bijzin vormt het onderwerp van de hoofdzin • dus je zou kunnen zeggen: “Wat en tot hoever [die uitspraak (vox) ...] moeten onderscheiden worden”
		Distinguendum est	gerundivum van verplichting; let op het onzijdig: <i>men moet onderscheiden</i> ; letterlijk: “ <i>Het is onderscheiden moettende worden</i> ”
	quid ^{4s n} et quatenus ^{BW} vox ^{1s f • ond} ista [•] promittat ^{coni pv} :	BIJZIN	afhankelijke vraag als onderwerpszin van de hoofdzin [120]; aangezien de hoofdzin een passieve vorm heeft, is deze bijzin een onderwerpszin; had de hoofdzin een actieve vorm gehad, dan was het een lijdendvoorwerpszin geweest
		vox	<i>stem</i> , <i>woord</i> , of zoals hier: <i>uitspraak</i>
		promittat	< promitto, <i>beloven</i> , <i>garanderen</i> ; in het Nederlands klinkt de combinatie “ <i>uitspraak</i> ” en “ <i>beloven</i> ” niet goed; <i>staan (voor)</i> als alternatief klinkt beter; quid wordt dan <i>waarvoor</i>

	quid, quatenus	beide gebruikt als vragend voornaamwoord (interrogativum) - quid (< quis) is ook een vragend voornaamwoord (en dus verbogen: onzijdig accusativus) - quatenus is een bijwoord gebruikt als interrogativum (en bijwoorden worden niet verbogen, dus -us duidt niet op bijvoorbeeld een nominativus) Dat quid een vragend voornaamwoord is en quatenus een bijwoord, wringt in het Nederlands. “Wat en tot hoever die uitspraak belooft” of “Waarvoor en tot hoever die uitspraak staat” kan niet. Dus dat moet iets worden als: “waarvoor die uitspraak staat en hoever die gaat”. met twee nevenschikte bepalingen (ad ... en non ad ...) zonder voegwoorden (asyndeton)
se ^{5s} contentus ^{1s} est ^{pv} sapiens ^{1s ond} ad beate ^{BW} vivendum ^{gdium} , non ad vivendum ^{gdium} .	HOOFDZIN	
	vivendum	gerundium = zelfstandig gebruikt werkwoord (zonder congruentie met een ander woord); dus est en vivendum niet samennemen en opvatten als een gerundivum van verplichting met twee nevenschikte bepalingen zonder voegwoorden (asyndeton) om aan te geven wat nodig is
ad hoc ^{4s n} enim ^{BW} multis [*] illi ^{3s} rebus ^{5p} • opus ^{1s} est, ad illud ^{4s n} tantum ^{BW} animo ^{5s} •• sano ^{••} et erecto ^{••} et despiciente ^{ppa} •• fortunam ^{4s} .	HOOFDZIN	
	opus est	een uitdrukking: <i>het is nodig</i> ; heeft een ablativus bij zich (hier rebus)
	hoc	verwijst naar het “dichtstbijzijnde”, dat is het laatstgenoemde (ad vivendum)
	illud	verwijst naar het “verder verwijderde”, dat is het eerstgenoemde (ad beate vivendum)
	animo	ook nog vanwege opus est een ablativus
	despiciente	< despiciens; een ppa wordt wel als fortis verbogen, maar heeft als het als werkwoord wordt gebruikt toch een -e in de ablativus
	fortunam	object bij despiciente: <i>het lot verachtend</i>
	ad ... ad ...	anafora

9.14	Volo tibi Chrysippi quoque distinctionem indicare. Ait sapientem nulla re egere, et tamen multis illi rebus opus esse: 'contra stulto nulla re opus est - nulla enim re uti scit - sed omnibus eget'. Sapienti et manibus et oculis et multis ad cotidianum usum necessariis opus est, eget nulla re; egere enim necessitatis est, nihil necesse sapienti est.	Ik wil je ook het onderscheid tonen dat Chrysippus maakt. Hij zegt dat de wijze niets ontbeert, maar toch veel dingen nodig heeft: “De dwaze daarentegen heeft nergens behoefte aan – niets immers weet hij te gebruiken –, maar mist alles.” De wijze heeft en zijn handen en zijn ogen nodig en veel benodigdheden voor dagelijks gebruik; het ontbreekt hem aan niets, “ontbreken” immers duidt op “noodzaak”, niets is noodzakelijk voor een wijze.
------	---	--

Volo ^{pv} tibi ^{3s mew} Chrysippi ^{2s} quoque distinctionem ^{4s lijd} indicare ^{inf} .	HOOFDZIN	met een aanvullingsinfinitivus (indicare)
	Chrysippi	bij distinctionem
Ait ^{pv} sapientem ^{ACI} nulla [*] re ^{5s} • egere ^{ACI} , et tamen multis ^{••} illi rebus ^{5p} •• opus ^{4s n ACI} esse ^{ACI} .	HOOFDZIN	met twee keer een ACI van de indirecte rede: “hij zegt dat A, en dat B”; en daarna (“contra ...) met een directe rede
	egere	+ ablativus (hier: re): <i>behoefte hebben aan, iets missen</i>
	opus esse	ook met een ablativus (hier: multis rebus); de ACI is hier opus esse; opus is onzijdig en hier een accusativus; in 9.13, laatste zin, was het een nominativus; “[hij zegt] dat er behoefte is (voor hem) ...”
	illi	De wijze is subjectsaccusativus in de eerste ACI (sapientem), maar komt in de tweede ACI terug als meewerkend voorwerp (illi = dativus).
'contra ^{BW} stulto ^{3s} nulla [*] re ^{5s f} • opus est	HOOFDZIN DR	bestaande uit twee nevenschikte delen gescheiden door sed; directe rede, nog steeds bij ait
	contra	het bijwoord <i>daarentegen</i> , niet het voorzetsel <i>tegen</i>
	illi <> stulto	tegenstelling: voor hem (=de wijze) <> voor de domme
- nulla [*] enim re ^{5s f} • uti ^{inf} scit ^{pr pv} -	HOOFDZIN DR	een tussenzin
	uti	de infinitivus passivi van het werkwoord <i>gebruiken</i> ; een deponens; heeft een ablativus bij zich (hier: re): <i>iets gebruiken</i>
	nulla re	<i>geen enkele ding = niets</i>
sed omnibus ^{5p} eget ^{pr pv} .	HOOFDZIN DR VERVOLG	
	omnibus	een ablativus vanwege egeo (<i>behoefte hebben, missen</i>)
	egeo <> opus est	betekenen allebei <i>behoefte hebben aan</i> , maar in egeo zit meer het aspect van <i>gebrek hebben</i> en <i>missen</i> , en heeft dus een negatieve connotatie

Sapient^{3s} et manib^{5p} et oculis^{5p} et (multis^{*} ad cotidianum^{**} usum^{4s} ** necessariis^{5p} *) opus est^{pv}, eget^{pv} nulla^{***} re^{5s} f^{***};

egere^{inf} ^{ond} enim necessitatis^{2s} est^{pv}, nihil^{1s} ^{ond} necesse sapient^{3s} est^{pv}.

HOOFDZIN

ablativi
et ... et ... et ...

HOOFDZIN

egēre

necessitatis
sapienti

met twee nevenschikte delen (est, eget) zonder voegwoord gekoppeld (**asyndeton**)

vanwege opus est (eerste gedeelte) en eget (tweede gedeelte) **polysyndeton**, **anafora**

met twee nevenschikte delen zonder voegwoord (**anafora**)

de infinitivus van een werkwoord kan, zoals hier, als zelfstandig naamwoord in de nominativus gebruikt worden: *het ontbreken* predicaatsgenitivus
een dativus vanwege necesse est

9.15

Ergo quamvis se ipso contentus sit, amicis illi opus est; hos cupit habere quam plurimos, non ut beate vivat; vivet enim etiam sine amicis beate. Summum bonum extrinsecus instrumenta non quaerit; domi colitur, ex se totum est; incipit fortunae esse subiectum si quam partem sui foris quaerit.

Dus, hoewel hij genoeg heeft aan zichzelf, heeft hij behoefte aan vrienden; van hen wil hij er zoveel mogelijk hebben, (maar) niet om gelukkig te leven; hij zal immers ook zonder vrienden gelukkig leven. Het hoogste goed zoekt geen middelen buiten; binnen vormt het zich; het is alles uit zichzelf; onderworpen te zijn aan het lot begint als het enig deel van zichzelf buiten zoekt.

Ergo quamvis se^{5s} ipso^{5s} contentus^{1s} sit^{con} ^{pv}, amicis^{5p} illi^{3s} opus est;

BIJZIN

HOOFDZIN

amicis illi opus est

concessieve bijwoordelijke bijzin (*hoewel*) [79]

wat er nodig is, staat in de ablativus (amicis); voor wie het nodig is, is het meewerkend voorwerp (indirect object) en staat in de dativus (illi)

hos^{4p} ^{lijd} cupit^{pr} ^{pv} habere^{inf} quam plurimos^{4p},

HOOFDZIN

hos quam plurimos
habere

quam + superlativus = *zo veel mogelijk*

aanvullingsinfinitivus; hos habere is geen ACI want hos is niet het onderwerp van habere

non ut beate^{BW} vivat^{con} ^{pv},

BIJZIN

non

finale bijwoordelijke bijzin met non in plaats van ne [55]

Gebruikelijk is ne als ontkenning van een finale bijzin. Maar als hier ne had gestaan, had de zin iets anders betekend

- ne ut beate vivat = *om niet gezegend te leven* (het doel is dan "niet gezegend te leven")
- non ut beate vivat = *niet om gezegend te leven* : het doel (gezegend te leven) wordt ontkend

vivet^{indi} ^{fut} ^{pv} enim^{BW} etiam^{BW} sine amicis^{5p} beate^{BW}.

HOOFDZIN

vivat - vivet

Merk op dat de twee woorden dicht bij elkaar geplaatst staan om nadruk te geven

Summum^{*} bonum^{1s} n^{*} ^{ond} extrinsecus^{BW} instrumenta^{4p} ^{lijd} non quaerit^{indi} ^{pr} ^{pv};

HOOFDZIN

extrinsecus

een bijwoord, niet een woord met een naamval en congruentie met een ander woord

domi^{5s} colitur^{pas} ^{pv}, ex se^{5s} totum^{1s} n^{*} ^{predn} est;

HOOFDZIN

domi
colitur

twee nevenschikte hoofdzinnen zonder voegwoord *thuis*; ablativus loci

totum est

< colo (colere), onder andere *verbouwen*, *kweken*; een vergelijking dus met het verbouwen van gewassen *het is alles/in het geheel*; "het" slaat terug op bonum; totum is naamwoordelijk deel van het gezegde; de onzijdige vorm congrueert met bonum

incipit^{pr} ^{pv} fortunae^{3s} esse subiectum^{1s} n^{*}

HOOFDZIN

incipit
subiectum

neutrale specifieke voorwaardelijke zin in het heden met twee keer een indicativus praesentis [143]; dit deel is de conclusie onderwerp nog steeds summum bonum

< subiectus; subiectus + dativus = *onderworpen aan*; subiectum is onzijdig, nog steeds door bonum aanvullingsinfinitivus

si quam^{*} partem^{4s} f^{*} ^{lijd} sui^{2s} foris^{BW} quaerit^{pr} ^{pv}.

BIJZIN

quaerit
quam
sui

de voorwaarde van de voorwaardelijke zin

onderwerp is nog steeds summum bonum; **personificatie** = aliquam; bijvoeglijk bij partem (*enig deel*)

partem sui = *deel van hemzelf*; reflexief en slaat terug op summum bonum

9.16	'Qualis tamen futura est ^{pfa} vita sapientis ^{2s} , si sine amicis relinquatur in custodiam coniectus vel in aliqua gente aliena destitutus vel in navigatione longa retentus aut in desertum litus eiectus?' Qualis est Iovis, cum resolutio mundo et dis in unum confusis paulisper cessante natura acquiescit sibi cogitationibus suis traditus. Tale quiddam sapiens facit: in se reconditur, secum est.			"Hoe zal het leven van de wijze niettemin zijn, als hij zonder vrienden zou worden achtergelaten, in de gevangenis geworpen of in de steek gelaten bij een of ander vreemd volk of vastgehouden tijdens een lange bootreis danwel afgezet op een verlaten kust?" Zoals dat van Jupiter is, wanneer hij, nadat de wereld uit elkaar is gevallen en de goden in één (god) versmolten zijn, terwijl de natuur een tijdje tot stilstand komt, bij zichzelf rust vindt overgeleverd aan zijn eigen gedachten. De wijze doet iets dergelijks: hij trekt zich terug in zichzelf, hij is met zichzelf.
	'Qualis tamen futura ^{pfa} est ^{pv} vita sapientis ^{2s} , si sine amicis relinquatur ^{coni pv} in custodiam coniectus ^{ppp} vel in aliqua* gente ^{5s f *} aliena* destitutus ^{ppp} vel in navigatione ^{5s f **} longa** retentus ^{ppp} aut in desertum*** litus ^{4s n ***} eiectus ^{ppp?} Qualis est ^{indi pr pv} Iovis ^{2s} , cum ^{vw} resolutio ^{ppp AA} mundo ^{AA} et dis ^{AA} in unum ^{4s m} confusis ^{ppp AA} paulisper cessante ^{ppa AA} natura ^{AA} acquiescit ^{indi pr pv} sibi ^{3s} cogitationibus ^{3p *} suis* traditus ^{ppp} .	HOOFDZIN	qualis vita BIJZIN	voorwaardelijke toekomstige zin; deze heeft gewoonlijk een "als zou"-structuur met twee keer een coniunctivus potentialis: "X (de conclusie) <u>zou</u> optreden, <u>als</u> Y (de voorwaarde) het geval <u>zou</u> zijn". Deze zin heeft drie bijzonderheden: • geen coniunctivus in de conclusie, maar een futurum ([162]), • en dan geen gewone futuro, maar een pfa met een vorm van esse (futura est⁴⁷; [152]), en ten derde • geen mededeling maar een vraag als "conclusie" (qualis est? [177]). <i>hoe(danig) [zal] het leven [zijn]</i> de basis is si relinquatur, <i>als hij achtergelaten wordt</i> ; dat wordt gevolgd door vier situaties steeds met een ppp; de ppp's kun je in het Nederlands gewoon als voltooid deelwoorden vertalen, of met een bijzinnetje (<i>nadat, wanneer</i>) retentus = <i>vastgehouden</i> , m.a.w. als hij niet van het schip af kan in litus eiectus = " <i>uitgeworpen op een strand/kust</i> " = <i>afgezet wordt op een strand/kust</i> Een verkorte hoofdzin die het antwoord geeft op de vraag in de vorige qualis-zin. Denk erbij Vita est, qualis ...: [<i>Het leven is, zoals dat van Jupiter, ...</i>] Daarmee is deze qualis een relatieve aansluiting: <i>zodanig als</i> De zin staat in de tegenwoordige tijd omdat deze een "feitelijke gebeurtenis" beschrijft. Zie de opmerking bij dis ... confusis. een temporele bijwoordelijke bijzin met cum (<i>wanneer</i>) [35]; ook hier een aantal opsommingen in de vorm van drie ablativi absoluti. • 2 met een ppp – voortijdig: <i>nadat</i> • de derde (cessante natura) met een ppa, dus gelijktijdig: <i>terwijl</i> Aan het eind nog een ppp congruerend met het onderwerp (<i>Jupiter</i>). <i>nadat de wereld opgelost is</i> <i>nadat de goden in één [god] zijn versmolten</i> Het idee is dat eens in de zoveel tijd de hele wereld eindigt, met inbegrip van alle goden, en dat Jupiter alleen over is om de wereld (en de goden) opnieuw te scheppen. = unum deum = Jupiter < cessans, ppa van cesso (cessare), hier <i>niets doen</i> bij acquiescit: <i>bij zichzelf rust/trooost vindt</i> ; er is immers op dat moment ook niets of niemand anders... bepaling bij traditus; een dativus vanwege traditus (<i>overgeleverd aan</i>) <i>"een zodanig iets"</i> = <i>iets dergelijks</i> ; tale = accusativus onzijdig congruerend met quiddam met twee nevengeschikte delen passief-reflexief: <i>zich terugtrekken</i> ; het woordenboek geeft misschien "se recondo", dus in de actieve vorm, als <i>zich terugtrekken</i> . De "se" in deze zin, in "in se", is niet de se van
	Tale* quiddam ^{4s *} sapiens ^{ond} facit ^{pr pv} ; in se ^{5s} reconditur ^{pv} , secum est ^{pv} .	HOOFDZIN	tale quiddam HOOFDZIN 2X reconditur	

⁴⁷ Deze vorm van een toekomstige tijd gevormd door een pfa met een vorm van esse heet eerste periphrastische conjugatie (zie A&G § 194).

secum

“se condo”. “Reconditur” is op zich al *hij trekt zich terug*. “In se reconditur” is *hij trekt zich terug in zichzelf*.
= cum se = met zichzelf

9.17 Quamdiu quidem illi licet suo arbitrio res suas ordinare, se contentus est; et ducit uxorem, se contentus; et liberos tollit; se contentus est et tamen non viveret si foret sine homine victurus.

Zolang het hem echter vrijstaat zijn zaken naar eigen goeddunken te regelen, heeft hij genoeg aan zichzelf; en hij trouwt, hij heeft (nog steeds) genoeg aan zichzelf; en hij voedt kinderen op; hij heeft genoeg aan zichzelf en toch zou hij niet (echt) leven, als hij zonder (enig ander) mens zijn leven zou slijten.

Quamdiu quidem illi^{3s} licet^{indi} ^{pv} suo[•] arbitrio^{5s} • res^{4p} •• suas^{••} ordinare^{inf},

BIJZIN

vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met quamdiu (*zolang als*) en een indicativus [48]

licet

licet + dativus = *het staat iemand vrij*

arbitrio

ablativus modi: beschrijft de manier waarop

res

object bij ordinare

ordinare

aanvullingsinfinitivus bij licet

se^{5s} contentus^{1s} est^{pv};

HOOFDZIN

et ducit^{or} ^{pv} uxorem^{4s} ^{lijd}, se contentus;

HOOFDZIN 2X

met twee nevengeschikte delen; het tweede deel is verkort en heeft geen persoonsvorm.

et liberos^{4p} ^{lijd} tollit^{or} ^{pv};

HOOFDZIN

tollit

< tollo (tollere), *omhoogheffen*, en, zoals hier, ook *grootbrengen*

se^{5s} contentus est et tamen non viveret^{con} ^{impf} ^{pv}

HOOFDZIN 2X

met twee nevengeschikte delen gekoppeld door et; het tweede deel (tamen ...) is een voorwaardelijke zin; hij heeft twee conjunctivi imperfecti (*zou*): een irrealis in het heden [146]

non viveret

hij zou niet leven

si foret^{con} ^{impf} ^{pv} sine homine^{5s} victurus^{pfa}.

BIJZIN

de voorwaarde; het bijzondere hier is de futurum vorm foret victurus (zie voetnoot 47 hierboven)

foret

is een andere vorm voor esset (conjunctivus imperfecti)

[si] foret victurus

= [si] esset victurus = *[als] hij levend zou zullende te zijn*
Dat is te veel voor het Nederlands. Een pfa constructie zoals deze geeft een “bedoelde handeling in de toekomst weer”: *als hij van plan zou zijn om te leven ...*

Ad amicitiam fert illum nulla utilitas sua, sed naturalis irritatio; nam ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae.

Geen van zijn behoeften, maar een natuurlijke prikkel brengt hem tot vriendschap; want zoals die (prikkel) voor ons een aangeboren verlangen is wat betreft andere dingen, zo ook (is die dat) wat betreft vriendschap.

Ad amicitiam^{4s} fert^{pv} illum^{4s} ^{lijd} (nulla[•] utilitas^{1s} ^f • ^{ond} sua[•]), sed naturalis^{••} irritatio^{1s} ^f •• ^{ond};

HOOFDZIN

met als onderwerp twee nevengeschikte delen gescheiden door sed (*maar*); de structuur is dus iets als “*niet dit maar dat brengt [hem tot vriendschap]*”

nulla utilitas sua

het onderwerp; in het Nederlands kunnen we niet zowel een woord als nulla (*geen*, een telwoord in het Nederlands) als een bezittelijk voornaamwoord (*sua, zijn*) combineren; dus we veranderen *geen* in *geen van*; dat forceert in het Nederlands een meervoud van utilitas (*behoefte*); in het Latijn staat een enkelvoud

nam ut^{BW} aliarum[•] nobis^{3p} ^{mew} rerum^{2p} • ^{innata} •• dulcedo^{1s} ^f •• ^{est} ^{pv}, sic amicitiae^{2s}.

HOOFDZIN

gekoppeld aan de vorige door nam (*want*); dulcedo lijkt het onderwerp (“*het verlangen is ...*”), maar is predicaatsnomen (zie hieronder) (“*... is een verlangen*”); het onderwerp is de prikkel (irritatio) uit de vorige zin

dulcedo

gewoonlijk *bekoring, zoetheid*, en, zoals hier, *verlangen*; predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde); daarom een nominativus

ut

het bijwoord⁴⁸ *ut, zoals*; er is hier geen sprake van een bijzin, maar van een vergelijking binnen één zin

ut ... sic ...

omdat ut in het Nederlands met *zoals* wordt vertaald, wordt sic, zo, wat dubbelop; letterlijk *zoals [A], zo [is B]*; ut en sic koppelen hier twee woordgroepen in de genitivus

⁴⁸ In het Latijn is ut, zoals het hier is gebruikt, een bijwoord, en geen voegwoord (ut als *opdat, zodat*). In het Nederlands is *zoals*, de vertaling van ut hier, wel een voegwoord.

	alium rerum, amicitiae	genitivus obiectivus (<i>tot, wat betreft, ...</i>)
Quomodo solitudinis odium est et appetitio societatis, quomodo hominem homini natura conciliat, sic inest huic quoque rei stimulus qui nos amicitiarum appetentes faciat.		Zoals wij een hekel hebben aan eenzaamheid, en een verlangen naar gezelschap, zoals de natuur de (ene) mens wint voor een (ander) mens, zo zit er in deze zaak ook een prikkel die moet zorgen dat wij naar vriendschappen verlangen.
Quomodo solitudinis ^{2s} odium ^{1s ond} est ^{pv} et appetitio ^{1s ond} societatis ^{2s} , quomodo hominem ^{4s lijd} homini ^{3s} natura ^{1s ond} conciliat ^{4s pr pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste bijwoordelijke vergelijkende bijzin [90] - het is een dubbele bijzin; quomodo ..., quomodo ...; zonder voegwoord (anafora, asyndeton) - in het eerste deel is er weer een tweesplitsing: odium et appetitio (tegenstelling, chiasme) - in de hoofdzin staat een correlativum sic; quomodo ... sic ... = <i>zoals ... zo ...</i>
	odium est	denk erbij nobis; odium/appetitio nobis est = <i>haat/verlangen is voor ons = wij hebben een haat/verlangen</i>
	conciliat	< concilio (conciliare), <i>verwerven, winnen</i> ; concilio + dativus = <i>winnen voor iets/iemand</i>
	homini	dativus vanwege conciliat
sic inest ^{pv} huic [•] quoque rei ^{3s} • stimulus ^{1s ond}	HOOFDZIN	
qui ^{1s ond} nos ^{ACI} amicitiarum ^{2p} appetentes ^{4s ACI} faciat ^{conci pv} .	BIJZIN	dativus vanwege inest (<i>zijn in</i>) finale betrekkelijke bijzin bij rei [20]; de bijzin gebruikt een coniunctivus
	nos appetentes amicitiarum	ACI; infinitivus esse is weggelaten genitivus vanwege appeto (appetere): <i>verlangen naar</i>
9.18 Nihilominus cum sit amicorum amantissimus, cum illos sibi comparet, saepe praeferat, omne intra se bonum terminabit et dicet quod Stilbon ille dixit, Stilbon quem Epicuri epistula insequitur.		Desalniettemin, hoewel hij zeer van zijn vrienden houdt, hoewel hij hen aan zichzelf gelijkstelt, (hen) dikwijls boven (hemzelf) stelt, zal hij al het goede begrenzen tot binnen hemzelf en zeggen wat die Stilbon zei, Stilbon die door de brief van Epicurus bespot werd.
Nihilominus	HOOFDZIN	hoofdzin met 3 bijzinnen
cum sit ^{conci pv} amicorum ^{2p} amantissimus,	BIJZIN	een concessieve bijwoordelijke bijzin met cum (<i>hoewel</i>) [30]
cum illos ^{4p lijd} sibi ^{3s} comparet ^{conci pv} ,	BIJZIN	" <i>hij zeer beminend is</i> " = <i>hij zeer veel houdt van</i>
	comparet	tweede bijzin met cum (<i>hoewel</i>) kan van twee werkwoorden komen: - comparo (comparare, een samengesteld werkwoord van com en parere, <i>gereedmaken</i>), <i>zorgen voor, verwerven</i> - comparo (comparare, afgeleid van het bijvoeglijk naamwoord par, <i>gelijk</i>), <i>vergelijken met, gelijk stellen aan</i> (+dat)
		Grammaticaal kan het allebei: - hoewel hij hen voor zichzelf verwerft - hoewel hij hen aan zichzelf gelijkstelt
saepe praeferat ^{conci pv} ,	BIJZIN	Bedoeld is hier de tweede betekenis. derde bijzin, nu zonder cum Je kan 'm ook als deel van de vorige beschouwen en dan nevensgeschikt zonder voegwoord (asyndeton), als een soort correctie: " <i>gelijkstelt, nee, dikwijls bóven hem acht</i> ".
omne [•] intra se ^{4s} bonum ^{4s} • lijd terminabit ^{fut pv} et dicet ^{fut pv}	HOOFDZIN VERVOLG	
	HOOFDZIN	tweede hoofdzin nevensgeschikt met et (<i>en</i>); de zin is incompleet en de bijzin vult 'm aan
quod ^{4s lijd} Stilbon [•] and ille [•] dixit ^{pf pv} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin [112]
Stilbon	BIJSTELLING	bijstelling (appositie) bij Stilbon in de bijzin
quem ^{4s lijd} Epicuri ^{2s} epistula ^{1s ond} insequitur ^{indi pv} .	BIJZIN	bijzin bij de bijstelling; betrekkelijke bijzin ([1] variant [16])
	insequitur	< insequor (insequi, een deponens), gewoonlijk <i>volgen, achtervolgen</i> , en ook, zoals hier, <i>bespotten</i>
	epistula	onderwerp; de brief bespot Stilbon dus
	quem	quem [epistula insequitur] = <i>die de brief bespot</i> ; in het Nederlands kun je niet zien of horen wat wie of wie wat bespot, dus passief maken: <i>die door de brief wordt bespot</i>

Hic enim capta patria, amissis liberis, amissa uxore, cum ex incendio publico solus et tamen beatus exiret, interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio urbium Poliorcetes fuit, num quid perdidisset, 'omnia' inquit 'bona mea mecum sunt'.		Hij immers, nadat zijn vaderstad was ingenomen, hij zijn kinderen verloren had, hij zijn vrouw verloren had, toen hij alleen en toch gelukkig aan de vernietiging van zijn stad ontkwam, zei aan Demetrius, die door het verwoesten van steden de bijnaam Poliorcetes had, en die hem vroeg of hij iets verloren had: "Al mijn goede zaken heb ik bij mij."
Hic^{1s ond} enim capta^{AA} patria^{AA}, amissis^{AA} liberis^{AA}, amissa^{AA} uxore^{AA},	HOOFDZIN	Hoofdzin met de persoonsvorm (inquit) bijna aan het eind. Structuur: - aan het begin 3 ablativi absoluti, temporeel (<i>toen/nadat</i>) - dan een cum zin (<i>toen</i>) - weer een ablabs, nu praesens, ook temporeel (<i>terwijl/toen</i>) - dan een betrekkelijke bijzin - een afhankelijke vraag, en dan eindelijk - de persoonsvorm met een stuk directe rede < amitto (amittere), <i>weg laten gaan</i>, maar ook, zoals hier, <i>verliezen</i>
cum ex incendio^{5s} * publico* solus^{1s} et tamen beatus^{1s} exiret^{con i impf pv},	BIJZIN incendio publico	bijwoordelijke bijzin met cum (<i>toen</i>) en een coniunctivus [37] "<i>[uit] de publieke brand</i>"; incendium kan ook <i>vernietiging</i> betekenen; als je publicus dominant vertaalt, kun je vertalen: <i>[uit] de vernietigde staat/stad</i> bij het onderwerp (<i>hij</i>) van exiret
interroganti^{3s} Demetrio^{3s mew},	solus, beatus HOOFDZIN VERVOLG interroganti Demetrio	geen ablabs; een ppa gebruikt in een ablabs een -e als uitgang voor de ablativus; hier is Demetrio een indirect object (meewerkend voorwerp, dativus) bij inquit verderop; interroganti is dan hier ook een dativus: "<i>[hij zei] aan de vragende Demetrius</i>" ; als een ppa bijvoeglijk wordt gebruikt, hier een -i; als je inquit als een praesens vertaalt (zie verderop), kun je de ablabs hier met <i>terwijl/wanneer</i> vertalen, anders met <i>toen</i>; het laatste is logischer, want in de vorige zin werd dixit (<i>hij zei</i>) gebruikt betrekkelijke bijzin met het relativum in de dativus ([1]variant [15])
cui^{3s} cognomen^{1s ond} ab exitio^{5s} urbium^{2s} Poliorcetes^{1s} fuit^{pv},	BIJZIN cui fuit Poliorcetes	"aan wie was" = <i>die had</i> predicaatsnomen; "Belegeraar"⁴⁹
num quid^{4s n lijd} perdidisset^{con i p qpf pv},	BIJZIN quid perdidisset	een afhankelijke vraag; de bijzin fungeert als object bij interroganti [110]; = aliquid (<i>iets</i>)
'omnia*' inquit^{pv} 'bona'^{1p n} * mea* me^{5s} cum sunt^{pv}.	HOOFDZIN VERVOLG inquit omnia	de coniunctivus is vanwege de afhankelijke vraag het stuk in de directe rede fungeert als lijdend voorwerp van inquit [118] kan zowel praesens (hij zegt) zijn, als perfectum (<i>hij heeft gezegd/hij zei</i>); hier lijkt een perfectum logische (zie ook hierboven) Het lijkt bijna een woordspeling. Je verwacht, gezien het voorgaande, "<i>alles</i>"; <i>zei hij</i>, "<i>[heb ik verloren]</i>", waarbij je omnia als onzijdig meervoud leest. Maar het wordt: <i>al mijn goede dingen [heb ik bij me]</i>.

⁴⁹ Grieks: πολιορκέω, *belegeren*, van πόλις (*stad*) + ἔρκος (*omheining*)

9.19	Ecce vir fortis ac strenuus! Ipsam hostis sui victoriam vicit. 'Nihil' inquit 'perdidi': dubitare illum coegit an vicisset. 'Omnia mea mecum sunt': iustitia, virtus, prudentia, hoc ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit.	Kijk, een man dapper en sterk! Zelfs de overwinning van zijn vijand heeft hij overwonnen. “Niets”, zei hij, “heb ik verloren.” Hij dwong hem te betwijfelen of hij overwonnen had. “Al mijn zaken heb ik bij mij”: rechtvaardigheid, moed, verstand, dit met name, (namelijk) niets als iets goeds te beschouwen dat weggerukt kan worden.
Ecce^{imp} vir^{1s} • fortis* ac strenuus*! Ipsam* hostis^{2s} •• sui*•• victoriam^{4s} lijd vicit^{pf} pv.	HOOFDZIN HOOFDZIN hostis sui ipsam ... victoriam vicit HOOFDZIN DR HOOFDZIN dubitare dubitare illum BIJZIN HOOFDZIN omnia HOOFDZIN iustitia, ... bijstelling putare nihil bonum BIJZIN quod^{1s} eripi^{inf pas} possit^{coni} pv.	kan zowel nominativus als genitivus zijn; hier een genitivus; dus geen onderwerp (“de vijand overwon”) bij hostis, <i>zijn vijand</i> hyperbaton perfectum van vinco (vincere), <i>overwinnen</i> hoofdzin met directe rede (DR) [118] aanvullingsinfinitivus bij coegit geen ACI (“hij dwong dat hij twijfelde”)⁵⁰ afhankelijke vraag; direct zou zijn: “vicisti?” (<i>heb je overwonnen?</i>); de bijzin fungeert als lijdend voorwerp bij dubitare [118] Kun je als een losse hoofdzin zien, of een tweede lijdendvoorwerpszin bij inquit in de vorige zin denk erbij bona Gezien de plaatsing van de aanhalingstekens, is dit geen deel van de directe rede, maar kennelijk commentaar van Seneca. Het is een onvolledige zin want de persoonsvorm mist. De drie woorden iustitia, virtus en prudentia, en ook hoc en putare, zijn nominativi. Als het Seneca’s woorden zij, kun je de zin aanvullen door bijvoorbeeld: “[iustitia, ...] enim tecum sunt”. bij hoc ipsum; putare is de kern van de bijstelling en congrueert met hoc: “juist dit, [namelijk] [...] te denken” een infinitivus kan als nominativus gebruikt worden; een werkwoord dat als zelfstandig naamwoord wordt gebruikt is onzijdig; putare + dubbele accusativus = <i>iets beschouwen als</i> object bij putare; tweede object bij putare; zelfstandig gebruikt bijv. nw. bonus, goed: <i>iets dat goed is = iets goeds</i> definiërende betrekkelijke bijzin na een ontkennend woord (nihil) ([24] variant [13]); zo’n bijzin gebruikt gewoonlijk een coniunctivus; antecedent is nihil passieve infinitivus: <i>weggerukt te worden</i>; aanvullingsinfinitivus bij possit

⁵⁰ Je zou kunnen denken aan een ACI om twee redenen. Ten eerste is illum inderdaad de handelende persoon voor de infinitivus dubitare: “illum” twijfelt. Het onderwerp van coegit is niet degenen die twijfelt. In het verlengde en ten tweede is het onderwerp van coegit dus niet dezelfde als dat van dubitare. Bij een aanvullingsinfinitivus is dat nu juist meestal wel het geval. De infinitivus is dan een extra handeling naast de handeling uitgedrukt door de persoonsvorm die door dezelfde persoon wordt uitgevoerd. De reden dat het geen ACI is, is dat het geheel “illum dubitare” niet als lijdend voorwerp (object) fungeert van coegit. Je kunt het geheel niet vervangen door bijvoorbeeld “dit”. “Hij dwong dit” is geen volledige zin. In een zin als “video eum venire” kan dat wel: “ik zag dat”. Zie ook A&G § 456, 457 en 459.

Miramur animalia quaedam quae per medios ignes sine noxa corporum transeunt: quanto hic mirabilior vir qui per ferrum et ruinas et ignes inlaesus et indemnus evasit!		Wij bewonderen sommige dieren die midden door vuur gaan zonder schade aan hun lichaam: hoeveel meer is deze man bewonderenswaardig die door het wapengeweld en de puinhopen en de vuurzeeën heen ontsnapte, ongedeerd en zonder schade!
Miramur^{pr pv} animalia^{4p} • lijd^{4p} quaedam[•] quae^{1p n} per medios^{••} ignes^{4p} sine noxa^{5s} corporum^{2p} transeunt^{indi pr pv}.	HOOFDZIN BIJZIN medios ignes noxa corporum	betrekkelijke bijzin met een indicativus ([1] variant [13]); de indicativus geeft aan dat de mededeling als feit is bedoeld medios dominant vertalen: “door de middelste vuren” = door het midden van het vuur; het meervoud ignes kun je verwoorden door het in het Nederlands onbepaald te houden: midden/dwars door vuur < noxa, -ae net als bij ignes, wordt het wat geforceerd in het Nederlands om het meervoud te vertalen; “aan hun lichaam” bedoelt in het Nederlands natuurlijk ook een meervoud: aan het lichaam van elk beest dat door vuur loopt.
quanto hic[•] mirabilior[•] predn[•] vir^{1s} • ond qui^{1s ond} per ferrum^{4s} et ruinas^{4p} et ignes^{4p} inlaesus^{1s} et indemnus^{1s} evasit!	HOOFDZIN BIJZIN quanto mirabilior per inlaesus indemnus	denk erbij est quanto + comparativus = hoeveel [meer bewonderenswaardig] predicaatsnomen feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [13]); antecedent is hic vir te verbinden met evasit: hij ontsnapt terwijl hij door de wapens, vernielingen en vuur heen rent; niet “ongedeerd door [...]” ongedeerd, d.w.z. zonder wonden zonder schade, d.w.z. zonder verlies
Vides quanto facilius sit totam gentem quam unum virum vincere? Haec vox illi communis est cum Stoico: aequae et hic intacta bona per concrematas urbes fert; se enim ipse contentus est; hoc felicitatem suam fine designat.		Je ziet hoeveel makkelijker het is een heel volk te overwinnen dan één man. Deze uitspraak deelt hij met de stoïcijnen: op gelijke wijze draagt ook hij zijn goede zaken ongedeerd door de platgebrande steden; juist hij heeft immers genoeg aan zichzelf; met die grens bepaalt hij zijn geluk.
Vides^{indi pr pv} quanto^{bw} facilius^{1s n} • predn[•] sit^{coni pr act} totam^{••} gentem^{4s f} •• quam unum^{•••} virum^{4s m} ••• vincere^{inf n} •?	HOOFDZIN BIJZIN quanto facilius vincere	De vraag is of vides als vraag (“Zie je, hoeveel ...?”), retorisch of niet, of als mededeling is bedoeld (“Je ziet, hoeveel ...”). Het vraagteken aan het eind heeft er nooit gestaan aangezien het Latijn geen interpunctie kende.⁵¹ Persoonlijk zie ik deze zin als een conclusie, dus mededelend, van het voorgaande. De zin is onvolledige zin en de bijzin fungeert als lijdend voorwerp. afhankelijke vraag als lijdendvoorwerpszin; de afhankelijke vraag regeert een coniunctivus [110] de ablativus van quantus gebruikt als bijwoord⁵² (hoeveel) < facilius, de comparativus van het bijvoeglijk naamwoord facilius (makkelijk): makkelijker; en dan daarvan het onzijdig; dus niet het bijwoord makkelijker (ook facilius) - het bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt omdat het naamwoordelijk deel van het gezegde is (predicaatsnomen) - het is onzijdig omdat (zie hieronder) vincere als zelfstandig naamwoord gebruikt werkwoord onzijdig is als zelfstandig naamwoord gebruikt werkwoord; structuur: - de basis is een mededeling: “Facilius est gentem vincere [quam ...].” (“Een volk overwinnen is gemakkelijker [dan ...].”) - de directe vraag wordt dan: Quanto facilius <u>est</u> gentem [quam ...] vincere? (Hoeveel makkelijker is het een volk te overwinnen [dan ...?])

⁵¹ Zoals de tekst is afgedrukt, met een vraagteken aan het eind, is er volgens de Nederlands interpunctieregels een directe vraag van gemaakt: “Zie je [...]?”. Daarbinnen is de quanto-zin dan een afhankelijke vraag. Bedoeld is misschien niet “zie je [...]?”, maar “je ziet, [...]”. Vides is dan een mededeling en de quanto-zin een afhankelijke vraag. In het Nederlands staat er achter zo’n zin géén vraagteken. De brontekst heeft ook een vraagteken, staat in een Engels boek en het Engels volgt deze regel ook (zie bijvoorbeeld [hier](#)). Graver vertaalt echter “You see how much easier ...” en geen vraag.

⁵² In het Nederlands is *hoeveel* een onbepaald hoofdtelwoord.

Haec[•] vox^{1s f •} illi^{3s} communis^{1s} est^{pv} cum Stoico^{5s}:

aeque^{BW} et^{BW} hic^{ond} intacta[•] bona^{4p •} lijd[•] per
concrematas^{4pp ••} urbes^{4p f ••} fert^{4p pv};

se^{5s} enim ipse^{1s} contentus^{1s} est^{pv};

hoc^{5s hy} felicitatem^{4s f ••} lijd[•] suam^{••} fine^{5s m •} hy[•] designat^{pv}.

gentem, virum

HOOFDZIN

vox

vox illi est

Stoico

HOOFDZIN

aeque

et hic

HOOFDZIN

se ... ipse

HOOFDZIN

hoc ... fine

- indirect wordt est een coniunctivus van de indirecte rede:
"Vides, quanto facilius sit [quam ...]" (Je ziet hoeveel
makkelijker het is [dan ...])
object bij vincere

stem, woord, maar ook uitspraak

"de uitspraak is voor hem [gemeenschappelijk]" = hij heeft
deze uitspraak [gemeenschappelijk] = hij deelt deze uitspraak
< stoïcus, de stoïcijn

op dezelfde wijze

et als bijwoord nemen (ook) en niet als voegwoord (en);
bij hic trekken: ook hij

niet in de verleiding komen om "hij [heeft] aan zichzelf
[genoeg]" te vertalen, met ipse = zelf; dat zou "se ipso" zijn;
dus: juist (=ipse) hij [heeft] aan zichzelf (=se) [genoeg]

hyperbaton

2.1.4 Epistula 34

34	Seneca Lucilio suo salutem	Seneca groet zijn Lucilius
	Seneca ^{ond} Lucilio ^{3s} • suo [•] salutem ^{4s lijd}	HOOFDZIN
1	Cresco et exsulto et discussa senectute recalesco quotiens ex iis quae agis ac scribis intellego quantum te ipse - nam turbam olim reliqueras - superieceris.	Ik groei en juich en omdat mijn ouderdom is verdreven, word ik weer warm, elke keer als ik uit die dingen die jij doet en schrijft, begrijp hoezeer jij jezelf hebt overtroffen – want je had de menigte allang achtergelaten.
	Cresco ^{pr pv} et exsulto ^{pr pv} et discussa ^{ppp • AA} senectute ^{5s f AA} recalesco ^{pr pv}	HOOFDZIN (3x)
	cresco	Drie nevenschikte hoofdzinnen verbonden door et (polysyndeton); de derde heeft een ablabs <i>groeien</i> ; niet letterlijk; kan vertaald worden met <i>zwellen</i> , of geïnterpreteerd worden als <i>moed krijgen</i> , <i>van trots zwellen</i> ; maar je kan die interpretaties ook (net als Cicero?) aan de lezer overlaten en gewoon <i>groeien</i> vertalen
	discussa	< discutio (discutere), <i>stukslaan</i> , <i>uiteendrijven</i> , <i>verdrijven</i> ; als je wat vrijer met <i>afschudden</i> vertaalt, dan maakt je van de passieve ablabs (<i>de ouderdom wordt afgeschud</i>) een actieve bijzin: <i>nadat/omdat ik mijn ouderdom heb afgeschud</i> ; je kan voor een causale (<i>omdat</i>) of temporele (<i>nadat</i>) bijzin kiezen
	quotiens ^{BW} ex iis ^{5p n}	BIJZIN 1 bijwoordelijke temporele bijzin [50]; qua context zal deze bijzin bij het geheel van de drie hoofdzinnen horen
	iis	gezien het quae wat erop volgt, zijn hier dingen of zaken bedoeld, dus is het onzijdig
	quae ^{4p n} agis ^{pr pv} ac scribis ^{pr pv}	BIJZIN 2
	intellego ^{pr pv}	BIJZIN 1 VERVOLG
	quantum ^{BW} te ^{4s} ipse ^{1s ond} – [...] – superieceris ^{coni pv}	BIJZIN 3
	quantum	indirecte vraag als lijdendvoorwerpszin bij intellego [110] het bijwoord <i>hoezeer</i> in de vragende vorm: “ <i>Hoezeer ben jij gegroeid?</i> ” ⁵³ ; en hier dan als relativum gebruikt in de indirecte vraag (<i>ik begrijp hoezeer ...</i>)
	te	let op: een accusativus; dus geen onderwerp maar reflexief: <i>jij hebt jezelf overtroffen</i> ; dan komt daar ipse (<i>zelf</i>) bij en dat is een nominativus dus wél onderwerp; letterlijk is dat dan “ <i>[hoezeer] jij zelf jezelf hebt overtroffen</i> ” Dat gaat in het Nederlands niet en we zullen er gewoon “ <i>jij jezelf</i> ” van moeten maken.
	nam ^{VW} turbam ^{4s lijd} olim reliqueras ^{indi plqpf act pv}	HOOFDZIN
	nam	een tussenzin nam (<i>want</i>) is een voegwoord; het leidt geen bijzin in, maar begint een hoofdzin
	reliqueras	let op: een perfectum vorm; < relinquo (<i>relinquere</i>), reliqui, relictus (let op het ennetje); plusquamperfectum
	Si agricolam arbor ad fructum perducta delectat, si pastor ex fetu gregis sui capit voluptatem, si alumnum suum nemo aliter intuetur quam ut adolescentiam illius suam iudicet, quid evenire credis iis qui ingenia educaverunt et quae tenera formaverunt adulta subito vident?	Als een boom die tot (het dragen van) vruchten is gebracht zijn boer blij maakt, als de herder genoeg vindt in het jongen van zijn kudde, als niemand zijn pupil op een andere manier bekijkt dan dat hij diens volwassen worden gelijk stelt aan zijn eigen (volwassen worden), wat denk je dat hun overkomt die karakters hebben gevormd en (die deze karakters) welke zij als jonge (karakters) hebben gevormd, plotseling als volwassen (karakters) zien?
	Si agricolam ^{4s m lijd} arbor ^{1s f • ond} (ad fructum perducta ^{ppp} • delectat ^{indi pr pv} ,	BIJZIN “ALS” 1
	agricolam arbor	Een van drie vooropgeplaatste voorwaarden van een voorwaardelijke zin. De hele zin is
	perducta	• een voorwaardelijke zin in vragende vorm ([177]), • de hoofdzin begint verderop met “quid ...?” (<i>wat ...?</i>) en • is een realis in het heden (met indicativi) [143].
	fructum	let op: de boer is het lijdend voorwerp en de boom is het onderwerp < perductus, ppp van perduco (<i>perducere</i>); perducere as = <i>brengen tot</i> < fructus, <i>vrucht</i> ; “ <i>tot vrucht brengen</i> ” betekent dan zover “gebracht” dat er vruchten zijn, dat er opbrengst is

⁵³ Of als uitroep: *Hoezeer heb jij je [wel niet] overtroffen[, zeg]!*

si pastor^{ond} (ex fetu^{5s} gregis^{2s}) sui^{3s mew} capit^{pr pv}
voluptatem^{4s lijd},

BIJZIN "ALS" 2

pastor

sui capit
voluptatem [ex]
fetu

2^e voorwaarde

de boer was hierboven lijdend voorwerp, maar de herder is hier gewoon onderwerp

letterlijk "voor zichzelf *genoegen neemt [uit]*" = *genoegen beleeft [aan]*

< fetus, vrucht, kind, jong, maar ook *het voortbrengen, het jongen*; fetu is enkelvoud; om te vertalen "[*genoegen beleeft aan de jongen*] (= de jonge dieren) [*van de kudde*]" is dus op het randje; de vertaling met "[*genoegen beleeft aan het jongen [van de kudde]*" is dan beter, maar is wat ongebruikelijk Nederlands; een omschrijving met een bijzin is misschien het beste: "[*blij is als de kudde jongen voortbrengt*]"

3^e voorwaarde; **climax**;

De structuur van de zin is:

- de hoofdstructuur van de zin is een werkwoord + 2x accusativus: "*hij bekijkt A als B*". A = alumnum; B = "aliter quam ut ... iudicet"
- De eerste (A) is het lijdend voorwerp (direct object); de tweede (B) heet een predicaatsaccusativus.
- Dat B-deel had een eenvoudig zelfstandig naamwoord kunnen zijn, zoals als "niemand bekijkt zijn pupil anders dan 'zijn zoon' (om maar wat te verzinnen). Maar hier is het B-deel een complete bijzin: *ut ...*. Wij kunnen in het Nederlands precies hetzelfde doen: "anders dat *dat ...*".
- Het B-deel is in de kern een vergelijking in de vorm van een comparativus + quam (zoals in "groter dan"). Aliter (*anders*) is geen comparativus maar heeft hier wel die rol: *anders dan*.
- De combinatie comparativus + quam + ut + coniunctivus is een vaste combinatie. Zie hieronder.

dubbele ontkenning ("niemand bekijkt het *anders dan* zo" = "*iedereen* bekijkt het zo").

bijzin bij bijzin 3; grammaticaal is dit een bijzin van gevolg [78] een vaste combinatie (*anders dan dat*); de coniunctivus wordt beschouwd als een coniunctivus consecutivus (van gevolg) <iudico (iudicare), oordelen, menen; met een dubbele accusativus: *beschouwen als, houden voor*;

Ook hier dus, net als intuetur in de hoofdzin, een werkwoord met een dubbele accusativus.

de "eerste" accusativus bij iudicet
de "tweede" accusativus bij iuducet; dus niet bij adolescentiam trekken, maar het woord er wel opnieuw bij denken: "adulescentiam illius" tegenover "adulescentiam suam"

verwijst naar alumnum

De "conclusie" van de als-dan zin, maar dan wel in een vragende vorm (directe vraag).

lijdend voorwerp (object) bij credis: *wat geloof je?*

aanvullingsinfinitivus bij credis; quid evenire is geen ACI⁵⁴; quid is zowel lijdend voorwerp van credis als "onderwerp" van evenire

= eis

feitelijke betrekkelijke bijzin; relativum is onderwerp in de bijzin; antecedent van qui is iis ([1] variant [13])

onderwerp van bijzin 1A hier en, hieronder, ook van vident in bijzin 1B.

tweede betrekkelijke bijzin, nevengeschikt aan de eerste;

quae begint niet een tweede bijzin op het niveau van de qui-zin; de structuur is: qui [...] educaverunt et [...] vident

bij bijzin 1b; vooropgeplaatst met ingesloten antecent ([4] variant [16]); het antecedent is ingesloten want in bijzin 1b staat ingenia niet herhaald; er staat letterlijk "[*en*] welke zij [...]"

si alumnum^{4s} • suum • nemo^{ond} aliter intuetur^{indi pr pv}
quam

BIJZIN "ALS" 3

nemo aliter

ut (adulescentiam^{4s lijd} illius^{2s}) suam^{4s} iudicet^{conci pv},

BIJZIN 4

quam ut + coni

iudicet

adulescentiam
suam

illius

HOOFDZIN "DAN"

quid

evenire

iis

BIJZIN 1A

qui

BIJZIN 1B

qui ... et quae

BIJZIN 2

quid^{4s lijd} evenire^{inf} credis^{indi pr pv} iis^{3p}

qui^{1p ond} ingenia^{4p n • lijd} educaverunt^{pf pv}

et

quae^{4p n lijd} tenera^{4p •} formaverunt^{tindi pf pv}

⁵⁴ In deze zin zien we een aanvullingsinfinitivus als 3^e object. Zie Kroon § 3.2.3, p. 54: de aanvullingsinfinitivus bij een drieplaatsig werkwoord. Het eerste object is het onderwerp (*jij*), Het tweede is het lijdend voorwerp (*quid, wat*). En evenire (*overkomen*) is het derde object. Het kenmerk van deze constructie is dat het tweede object het onderwerp is van het werkwoord: dat wat jij gelooft overkomt hun. Hier is dus geen sprake van en ACI. Als je het zinnetje als een ACI leest, betekent het wat anders. Als ACI is is quid wel het onderwerp (subjects accusativus) van evenire, maar niet van credis. Dan bedoel je "geloof jij wat hun overkomt?". Hoewel een Romein deze bedoeling waarschijnlijk met een bijzin met een afhankelijke vraag en coniunctivus zou hebben geformuleerd: "credis quid eis eveniat?"

adulta ^{4p} • subito ^{BW} vident ^{†indi pr pv?}	tenera BIJZIN 1B VERVOLG adulta	gevormd hebben, zien zij [...]”; inhoudelijk slaat quae natuurlijk wel terug op ingenia en dat bepaalt ook het getal en geslacht (onzijdig meervoud); de hele bijzin fungeert als lijdend voorwerp van bijzin 1b [112] predicaatsaccusativus: “als”; denk er ingenia bij net als tenera een predicaatsaccusativus: “als”; denk er ingenia bij; het is de tegenhanger van tenera
--	---------------------------------------	---

- 34.2 Adsero te mihi; meum opus es. Ego cum vidissem indolem tuam, inieci manum, exhortatus sum, addidi stimulos nec lente ire passus sum sed subinde incitavi; et nunc idem facio, sed iam currentem hortor et invicem hortantem.
- Ik maak je tot de mijne; jij bent mijn werk. Toen ik jou aanleg had gezien, heb ik mijn hand op (je) gelegd, heb ik je aangespoord, heb ik je aangezet en heb ik niet toegestaan om langzaam te gaan, maar heb ik je steeds weer opgejut; en nu doe ik hetzelfde maar ik spoor iemand aan die al rent en op zijn beurt (mij) aanspoort.**

Adsero ^{pr pv} te ^{4s lijd} mihi ^{3s} ;	HOOFDZIN adsero	met een dativus: <i>rekenen tot, toekennen aan</i> ; dus letterlijk: “ik ken je aan mij toe”
meum • opus ^{1s • n} es ^{pv} . Ego ^{ond} cum vidissem ^{coni papf} indolem ^{4s f • lijd} tuam •, inieci ^{pf pv} manum ^{4s lijd} , (exhortatus ^{ppp} sum) ^{pv} ,	HOOFDZIN BIJZIN HOOFDZIN 1A HOOFDZIN 1B exhortatus sum	temporele bijwoordelijke bijzin met cum [37] opsumming van 3 korte hoofdzinnen zonder voegwoord: asyndeton exhortator is een deponens; dus exhortatus sum is <i>ik heb aangespoord</i> , niet “ik ben aangespoord”
addidi ^{pf pv} stimulos ^{4p lijd} nec lente ^{BW} ire ^{ACI} passus ^{ppp} sum ^{pv}	HOOFDZIN 1C HOOFDZIN 2 DEEL 1 lente ire passus sum	4 ^e hoofdzin, nu wel met een voegwoord (nec, en niet); bestaat uit twee nevengeschikte delen: [en] <u>niet</u> [...], <u>maar</u> [...] bijwoord bij ire denk er “te”, jij, bij, wat dan de “A” van de ACI is patior is een deponens; dus passus sum is <i>ik heb toegestaan</i> , niet “ik ben toegestaan” (als dat al goed Nederlands zou zijn)
sed subinde ^{BW} incitavi ^{pf pv} ; et nunc idem ^{4s n} facio ^{pr pv} , sed iam currentem ^{ppa 4s lijd} hortor ^{pr pv} et invicem ^{BW} hortantem ^{ppa lijd} .	HOOFDZIN 2 DEEL 2 HOOFDZIN 3 DEEL 1 HOOFDZIN 3 DEEL 2 currentem hortantem hortor hortantem invicem	volgende hoofdzin met et (en) gekoppeld aan de vorige en met twee nevengeschikte delen (... sed ...) dit tweede deel heeft een lijdend voorwerp met weer twee nevengeschikte delen: currentem et hortantem zelfstandig gebruikt: <i>een rennende = iemand die rent</i> tweede lijdend voorwerp bij hortor: <i>een aansporende = iemand die aanspoort</i> “ik spoor de aansporende aan” polyptoton op z'n beurt, omgekeerd; bij hortantem; een bijwoord, dus geen congruentie met hortantem; een vertaling met “die omgekeerd aanspoort” betekent <i>die mij aanspoort</i> ; als je op zijn beurt vertaalt, kan je dat ook interpreteren die nu zelf anderen aanspoort

- 34.3 'Quid illud?' inquis 'adhuc volo.' In hoc plurimum est, non sic quomodo principia totius operis dimidium occupare dicuntur. Ista res animo constat; itaque pars magna bonitatis est velle fieri bonum. Scis quem bonum dicam? perfectum, absolutum, quem malum facere nulla vis, nulla necessitas possit.
- “Hoezo?”, zeg je, “Ik wil nog steeds.” Daar zit het mééste in, niet zoals men zegt dat het begin de hélf van het werk is. Deze zaak hangt af van je instelling; dus een groot deel van goedheid is goed te willen worden. Weet je wie ik goed noem? Iemand die volmaakt, voltooid is, die door geen enkele kracht, geen enkele noodzaak slecht gemaakt kan worden.**

'Quid illud?' inquis 'adhuc ^{BW} volo ^{pr pv} .'	HOOFDZIN quid illud	met een ingebedde hoofdzin als directe rede [118] een uitdrukking: <i>wat zou dat?</i>
In hoc ^{5s} plurimum ^{1s n} est ^{pv} ,	HOOFDZIN A hoc plurimum	slaait terug op “volo” staat tegenover dimidium in de volgende zin; je kunt het met “zeer veel” vertalen, maar “het meeste” benadrukt beter dat het dus méér dan de helft is.

non sic	HOOFDZIN B	verkorte hoofdzin; gaat verder op zin A; neem in gedachten over: [in hoc] non [est] sic ... en lees dat dan in de trant van “daar zit niet <u>zo</u> [de helft] in, [zoals ...]”
quomodo principia ^{1p n NCI} (totius ^{2s} • operis ^{2s} • dimidium ^{4s n}) occupare ^{inf NCI} dicuntur ^{indi pv} .	sic BIJZIN	zo, correlatief bij quomodo (zoals): [niet] zo, zoals ... vergelijkende zin met quomodo (zoals) en een indicativus [90]
	principia	< principium, <i>begin</i> ; in het meervoud dus iets als <i>de eerste zaken</i> ; we vertalen het hieronder eerst letterlijk, en dan maken we er in de vertaling enkelvoud van (<i>begin</i>)
	principia [dimidium] occupare	<i>de eerste zaken [de helft] in beslag te nemen</i> ; NCI bij dicuntur; de NCI fungeert als onderwerp van dicuntur; letterlijk “ <i>de eerste zaken [de helft] in beslag te nemen wordt gezegd</i> ”, waarbij we in het Nederlands zelfs bij zo’n kromme letterlijke vertaling “wordt” moeten zeggen in plaats van “worden”, wat er in het Latijn staat De vertaling van de NCI is dan, met principia als enkelvoud vertaald: <i>men zegt dat het begin de helft [...] in beslag neemt</i> . Als je dan <i>in beslag neemt</i> vervangt door <i>is</i> , zijn we bij ons Nederlandse spreekwoord aangekomen. object bij occupare
Ista ^{1s f} • onduo animo ^{5s} constat ^{indi pr pv} ,	dimidium HOOFDZIN	
	constat	< consto (constare), <i>stil staan, vaststaan</i> (zowel letterlijk als figuurlijk); + ablativus: <i>berusten op</i> < animum, hier <i>instelling</i>
itaque pars ^{1s f} • onduo magna ^{1s} bonitatis ^{2s} est ^{pv} velle ^{inf} fieri ^{inf} bonum ^{4s m} .	animo HOOFDZIN	
	velle	<i>willen</i> ; het werkwoord is zelfstandig gebruikt: <i>het willen</i> ; daarmee is het naamwoordelijk deel van het gezegde bij est (predicaatsnomen): <i>een groot deel is willen</i>
	fieri	fieri kun je op twee manieren lezen • als passieve vorm van facio (facere, <i>maken</i>): <i>gemaakt te worden</i> , en • als worden, zoals hier: <i>goed worden</i> aanvullingsinfinitivus bij velle: <i>willen worden</i>
	bonum	< bonus; het bijvoeglijk naamwoord <i>goed</i> ; predicatief gebruikt bij [velle] fieri: <i>goed [willen] worden</i> ⁵⁵ ; directe vraag
Scis ^{pv} quem ^{4s lijd} bonum ^{4s} dicam ^{coni pr pv} ?	HOOFDZIN BIJZIN	afhankelijke vraag bij de directe vraag (direct: “Quis bonum dico?”, “Wie noem ik goed?”) [110]; het relativum quem is het lijdend voorwerp van de bijzin [16]
	bonum	< bonus; het bijvoeglijk naamwoord <i>goed</i> en dan zelfstandig gebruikt, <i>een goed mens</i> ; bonum is het zogenaamde tweede object bij dicam (het eerste object is het lijdend voorwerp quem)
perfectum ^{4s m lijd} , absolutum ^{4s m lijd} ,	HOOFDZIN	het antwoord op de vraag uit de vorige zin als een verkorte hoofdzin; denk erbij “dico bonum” (“ik noem ... een goed mens”)
quem ^{4s m lijd} malum facere ^{inf} nulla ^{1s f} • onduo, nulla ^{2s} necessitas ^{1s f} • onduo possit ^{coni pr pv}	perfectum, absolutum BIJZIN (2x)	zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden: <i>de volmaakte (mens)</i> , <i>de voltooide (mens)</i> twee definiërende bijzinnen die vervlochten zijn; • als je ze uit elkaar zou willen trekken, wordt het, met de aanvullingen onderstreept: quem malum facere nulla vis <u>possit et quem malum facere</u> nulla necessitas possit • Er zijn dus twee onderwerpen: vis en necessitas • Het definiërende karakter zou je gewoonlijk met “kunnen” uitdrukken, maar dat woord staat er al (possit). Je zou ook “met zo’n karakter dat” kunnen toevoegen, maar dat is wat overdreven. Dus de coniunctivus zien we niet terug in de vertaling. • Om de zin in het Nederlands duidelijker te maken, kun je ‘m passief maken.
	malum	predicatief bij facere: <i>slecht maken</i> ; een accusativus omdat het zich naar quem richt
	facere	aanvullingsinfinitivus bij possit
	nulla, nulla	anafora

⁵⁵ Waarom de accusativus “bonum”? Je had misschien hier een nominativus verwacht (“velle fieri bonus”) omdat de hele constructie predicaatsnomen is bij est. Maar bonum is predicatief bij [velle] fieri. En een bijvoeglijk naamwoord dat predicatief bij een zelfstandig gebruikt werkwoord, zoals hier velle fieri, wordt gebruikt, staat altijd in de accusativus. Zie A&G § 452 noot 2.

34.4	Hunc te prospicio, si perseveraveris et incubueris et id egeris ut omnia facta dictaque tua inter se congruant ac respondeant sibi et una forma percussa sint.		Als hem zie ik jou, als je volhard zult hebben en je je erop gestort zal hebben en dit gedaan zult hebben, (namelijk) dat al je daden en woorden onderling overeenstemmen en aan zichzelf beantwoorden en uit één vorm geslagen zijn.
	Hunc ^{4s m} te ^{4s lijd} prospicio ^{pv} , si perseveraveris ^{fex pv} et incubueris ^{fex pv} et id ^{4s lijd} egeris ^{fex pv} ut omnia [*] facta ^{1p n ond} dicta ^{1p n ond} que tua [*] inter se ^{4p} congruant ^{coni pr pv} ac respondeant ^{coni pr pv} sibi ^{3p} et una [*] forma ^{5s f} percussa ^{ppp 4p} sint ^{coni pr pv} .	HOOFDZIN "DAN" hunc BIJZIN A BIJZIN B BIJZIN C egeris id BIJZIN 1 facta, dicta inter se BIJZIN 2 sibi BIJZIN 3 una forma percussa	voorwaardelijke zin van het heden; hier de conclusie; de hoofdzin gebruikt een praesens (heden), de voorwaarde in het verleden (futurum exactum) [154] predicatief (predicaatsaccusativus): <i>als ...</i> ; verwijst terug naar "de goede man" uit de vorige zin die aangeduid wordt met bonum, perfectum en absolutum de voorwaarden van voorwaardelijke zin; een stel nevenschikte bijzinnen (A, B en C) verbonden door et; futuri exacti als werkwoordsvorm (<i>zult hebben ...</i>); dat geeft aan dat de voorwaarden vervuld moeten zijn voordat de conclusie waarheid wordt (voortijdigheid) < ago (agere), <i>drijven, handelen, doen</i> ; de laatste betekenis, <i>doen</i> , kan ook de nuance <i>proberen te doen</i> hebben; zie ook het commentaar bij bijzin 1 hieronder voorlopig lijdend voorwerp; id verwijst niet vooruit naar facta en dicta in de bijzin (want dan zou het meervoud moet zijn), maar naar de hele bijzin, dus het overeenstemmen (congruant) van die facta en dicta eerste bijzin bij bijzin C; een consecutieve/finale bijwoordelijke bijzin die fungeert als lijdend voorwerp van bijzin C met ut in de betekenis van "namelijk (zo)dat" [74] • Als je egeris als <i>zult hebben gedaan</i> vertaalt, dan geven de bijzinnen het gevolg aan (consecutief: <i>zodat</i>). Bij de laatste wringt dat een beetje. • Als je egeris met <i>zult geprobeerd hebben te doen</i> vertaalt, worden de bijzinnen meer bijzinnen van doel (finaal), en is ut te vertalen met <i>namelijk om</i> . Dat past wat beter bij de derde bijzin. De bijzin is dan geen lijdendvoorwerpszin meer en wordt een finale bijwoordelijke bijzin (<i>namelijk om te</i>). Wel wringt id in bijzin C dan een beetje want het verwijst niet vooruit naar iets wat al gebeurd is. zelfstandige naamwoorden (< factum, <i>daad</i> en < dictum, <i>uitspraak</i>); als je ze als ppp's leest (omnia facta/dicta = <i>alles wat gedaan/gezegd is</i>) past tua er niet bij <i>onder elkaar</i> , met se verwijzend naar de facta en dicta tweede bijzin bij bijzin C; zelfde vorm als de vorige ([74]) dativus meervoud derde bijzin bij bijzin C; zelfde vorm als de vorige ([74]) ablativus enkelvoud: ablativus instrumenti (<i>door middel van, met</i>) accusativus meervoud congruerend met facta en dicta
	Non est huius animus in recto cuius acta discordant. Vale.		De geest is niet in orde van iemand van wie de daden niet sporen. Gegroet.
	Non est ^{pv} huius ^{2s} animus ^{1s ond} in recto ^{5s} cuius ^{2s} acta ^{1p} discordant ^{indi pr pv} . Vale ^{imp}	HOOFDZIN BIJZIN huius animus, cuius acta HOOFDZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [14]), antecedent van cuius is huius parallelisme : (a) huius (b) animus, (a) cuius (b) acta alliteratie : huius <u>a</u> nimus, cuius <u>a</u> cta

2.1.5 Epistula 35

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM		Seneca groet zijn Lucilius
salutem		letterlijk: <i>Seneca aan zijn Lucilius gezondheid/een groet</i> < salus, salutis, <i>gezondheid, geluk</i> , ook, overdrachtelijk, <i>groet</i>
35.1	Cum te tam valde rogo ut studeas, meum negotium ago: habere amicum volo, quod contingere mihi, nisi pergis ut coepisti excolere te, non potest.	Wanneer ik jou zozeer vraag om je best te doen, handel ik uit eigenbelang: ik wil jou als een vriend hebben, wat mij niet ten deel kan vallen, tenzij je voortgaat zoals je begonnen bent je te vervolmaken.
	Cum te ^{4s lijd} tam valde rogo ^{pr pv}	BIJZIN 1 temporele bijwoordelijke bijzin met een indicativus; cum = <i>wanneer</i> [35]
	ut studeas ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 2 bij bijzin 1; finale bijwoordelijke bijzin met een coniunctivus (ut = <i>opdat, om te</i>) [51]
	meum* negotium ^{4s n lijd} ago ^{pr pv} :	HOOFDZIN negotium <i>bezigheid, taak, zaak</i> ; hier dat laatste; negotium agere = <i>zaken doen</i> , hier meer <i>iets doen voor jezelf, handelen uit eigenbelang</i>
	habere ^{inf} amicum ^{4s} volo ^{pr pv} ,	HOOFDZIN habere amicum Een korte hoofdzin maar wel met één, diep geneste bijzin
	quod ^{1s n ond} contingere ^{inf} mihi ^{3s mew} ,	BIJZIN 1 quod contingere • de bijzin is een voorwaardelijke zin (“als-dan”) maar dan in de vorm “altijd- <u>tenzij</u> ” (nisi), en hij is als betrekkelijke bijzin aan de hoofdzin verbonden • het dan-gedeelte (quod ...) is ontkennend (<u>non</u> possit), dus het wordt uiteindelijk iets als: “ <u>nooit</u> -tenzij” • de voorwaarde (nisi-deel) is een korte zin (pergis) die verduidelijkt wordt met de volgende bijzin, en dat is een • vergelijkende bijwoordelijke bijzin met zoals (ut): “... <i>doorgaat, zoals je begonnen bent</i> ” • en dan staan er ook nog eens, op drie plekken, aanvullingsinfinitivi aanvullingsinfinitivus bij volo twee mogelijkheden: • vertalen als lijdend voorwerp: [<i>ik wil</i>] <i>een vriend [hebben]</i> ; Graver vertaalt het zo; ook het boek van Eisma vertaalt het zo • predicatief vertalen: [<i>ik wil jou</i>] <i>als vriend [hebben]</i> ; het boek van Harmaion vertaalt het zo
	nisi pergis ^{pr pv}	BIJZIN 2 “TENZIJ” betrekkelijke bijzin; het antecedent is een gedeelte van de hoofdzin: het <i>hebben van een vriend</i> ; het antecedent is het onderwerp van de bijzin ([7] variant [13]) De bijzin is ook een voorwaardelijke zin met hier de “conclusie” (het “dan”-gedeelte) [175]
	ut coepisti ^{indi pr pv} excolere ^{inf} te ^{4s} ,	BIJZIN excolere te betrekkelijk voornaamwoord; onzijdig omdat het antecedent habere, een werkwoord, als onzijdig wordt beschouwd aanvullingsinfinitivus bij potest; “Quod contingere” is geen ACI, want quod is niet alleen (grammaticaal) het onderwerp van potest, maar ook (inhoudelijk) van contingere. Dat maakt contingere een aanvullingsinfinitivus bij potest.
	non potest ^{pr pv} .	BIJZIN 1 VERVOLG bijwoordelijke bijzin als voorwaarde, maar dan met nisi (<i>tenzij</i>) in plaats van si (<i>als</i>); de conclusie is dus <i>altijd</i> waar, <i>behalve</i> als aan de voorwaarde wordt voldaan [168] gewone vergelijkende bijzin (<i>zoals</i>) met een indicativus [90] aanvullingsinfinitivus bij coepisci object bij excolere; wel reflexief: <i>jezelf</i> ; slaat dus terug op het onderwerp (<i>jij</i>)
Nunc enim amas me, amicus non es. 'Quid ergo? Haec inter se diversa sunt?' Immo dissimilia.		Nu houd je immers van mij, (maar) een vriend ben je niet. “Wat nu? Zijn er verschillen tussen deze zaken?” Ja, ze zijn zelfs helemaal ongelijk!
	Nunc enim amas ^{pv} me ^{4s lijd} ,	HOOFDZIN
	amicus ^{1s predn} non es ^{pv} .	HOOFDZIN zonder voegwoord aan de vorige gekoppeld; je zou sed (<i>maar</i>) verwachten, en misschien, als tegenhanger van nunc, <i>nog</i> .

'Quid ergo?	HOOFDZIN (DR)	directe rede, directe vraag; meer een vaste uitroep dan een echte zin
Haec ^{4p} • ^{ond} inter se ^{4p} diversa ^{ppp} • sunt ^{pv} ?	quid ergo HOOFDZIN	Wat nu? of Hoezo?
	inter se [diversa sunt]	directe rede, directe vraag
Immo dissimilia ^{4p n} .	HOOFDZIN	"[zijn] onder elkaar [verschillend]" = [zijn] onderling [verschillend]
	diversa, dissimilia	verkorte hoofdzin als antwoord; denk erbij haec (deze zaken) en sunt (zijn)
		In de vertaling is het wat worstelen om het verschil tussen diversa en dissimilia aan te geven. Je kunt het interpreteren als: verschillend hoeft niet helemaal verschillend te betekenen. Er kunnen ook nog wat overeenkomsten zijn. Nee, zegt Seneca dan, ze zijn wél helemaal verschillend.

Qui amicus est amat; qui amat non utique amicus est; itaque amicitia semper prodest, amor aliquando etiam nocet.		Wie een vriend is, bemint; wie bemint, is niet in elk geval een vriend; dus vriendschap baat altijd, (maar) liefde schaadt soms zelfs.
Qui ^{1s ond} amicus ^{predn} est ^{pv}	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin; in een vertaling zoals "Hij, die een vriend is, bemint." is het antecedent het impliciete onderwerp van amat (hij); in een vertaling zoals "Wie een vriend is, bemint." en in het Latijn zelf, is het onderwerp niet uitgedrukt; de bijzin fungeert dan als onderwerpszin, en het antecedent is ingesloten in wie (Nederlands) of qui (Latijn) [119]
amat ^{pv} ;	HOOFDZIN	
qui ^{1s ond} amat ^{pv}	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin (bij de volgende hoofdzin) met ingesloten antecedent; [119]
non utique amicus ^{predn} est ^{pv} ;	HOOFDZIN	
itaque amicitia ^{1s ond} semper prodest ^{pv} ;	HOOFDZIN	in de interpretatie van deze en de volgende zin is het logisch een "maar" tussen de zinnen te plaatsen
amor ^{1s ond} aliquando ^{bw} etiam nocet ^{indi pr pv} .	HOOFDZIN aliquando	als bijwoord betekent het soms
35.2 Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas. Festina ergo dum mihi proficis, ne istuc alteri didiceris.		Ga dan vanwege dit, als niet vanwege iets anders, voort om te leren beminnen. Dus haast je, terwijl je om mij voortgang maakt, opdat je het niet voor een ander geleerd hebt.
Si nihil ^{4s n} • aliud [*] ,	BIJZIN "ALS"	grammaticaal de voorwaarde van een voorwaardelijke zin, maar meer een uitdrukking bij ob hoc "tenminste [vanwege dit]"; de zin is verkort: denk er bijvoorbeeld est bij zelfstandig naamwoord; denk er "ob" bij zoals dat in de hoofdzin staat
ob hoc ^{4s} profice ^{imp} ,	HOOFDZIN "DAN"	voorwaardelijke zin; realis in de toekomst; gewoonlijk heeft zo'n zin een toekomstige tijd ("als ... dan <u>z</u> ul je ..."), maar een imperativus geeft ook aan dat het nog gebeuren moet [151]
ut amare ^{inf} discas ^{coni pr pv} .	ob BIJZIN	regeert een accusativus
Festina ^{imp} ergo	amare HOOFDZIN	finale bijwoordelijke bijzin met ut (om te, opdat) [51]
dum mihi ^{3s mew} proficis ^{indi pr pv} ,	BIJZIN	aanvullingsinfinitivus bij discas
ne istuc ^{4s lijd} alteri ^{3s mew} didiceris ^{coni pf pv}	BIJZIN	met een imperativus
	ne	temporele bijwoordelijke bijzin met een indicativus; dum = terwijl (geeft een zogenaamde "doorlopende handeling" aan) [49]
	istud	ontkennende finale bijwoordelijke bijzin met ne (opdat niet) [54]
	didiceris	de standaard vertaling is opdat niet; dat is wat ouderwets; als "om niet te" niet in de Nederlandse zin past, kun je, zoals hier, de ontkenning eruit halen met "om te voorkomen dat"
	mihi - alteri	= istud
		<disco (discere), leren; perfectum is didici, ik heb geleerd; dit is de coniunctivus vorm
		tegenstelling

Ego quidem percipio iam fructum, cum mihi fingo uno nos animo futuros et quidquid aetati meae vigoris abscessit, id ad me ex tua, quamquam non multum abest, rediturum; sed tamen re quoque ipsa esse laetus volo.		Ik in ieder geval pluk nu al de vruchten, wanneer ik mij voorstel dat wij één van geest zullen zijn en dat alle kracht die aan mijn leeftijd verloren ging, van jouw leeftijd, hoewel die niet veel verschilt, tot mij terug zal keren; maar toch wil ik ook met de huidige situatie blij zijn.	
Ego ^{ond} quidem percipio ^{pr pv} iam fructum ^{4s lijd} ,	HOOFDZIN		
quidem		bij een voornaamwoord (hier ego) versterkend; dat kun je bijvoorbeeld aangeven door ik te benadrukken met een accent (<i>ik</i>) of met <i>in ieder geval</i> .	
percipio fructum		letterlijk “de opbrengst in bezit nemen” = oogsten; hier overdrachtelijk; wij gebruiken dan de uitdrukking <i>de vruchten plukken</i>	
cum mihi ^{3s mew} fingo ^{pv} uno [•] nos ^{ACI} animo ^{5s •} futuros ^{ACI} et	BIJZIN 1 DEEL 1 (MET 1 ^E ACI)	temporele bijwoordelijke bijzin met cum en indicativus (cum = <i>wanneer</i>) [35]; de bijzin heeft 2 ACI’s:	
		• nos [...] futuros, en	
		• id [...] rediturum	
		Die tweede ACI heeft vervolgens twee bijzinnen (bijzin 2 en bijzin 3). De eerste (bijzin 2) vooropgeplaatst bij “id” en de tweede, erna komend, bij “tua”.	
	cum	het voegwoord; dus niet cum bij mihi proberen te trekken en “cum mihi” als “met mij” vertalen (“met mij” zou “cum me” zijn geweest)	
	mihi fingo	letterlijk: “ik verzin voor mij(zelf)” = ik beeld me in = in stel me voor	
	uno animo	“met/van één geest” kun je in het Nederlands mooi zeggen met “één in geest” ⁵⁶	
	futuros	< futurus [esse], <i>te zullen zijn</i> (infinitivus van het futurum)	
quidquid ^{1s n ond} aetati ^{3s f •} meae [•] vigoris ^{2s m} abscessit ^{pf pr pv} ,	BIJZIN 2	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin bij id na de komma hieronder (“ <i>alwat</i> [...]”, <i>dat</i> ...) [11];	
	quidquid	merk op dat dit een bijzin bij een ACI is	
	meae	onderwerp van abscessit	
		congrueert met aetati, niet met vigoris, want vigor is mannelijk en meae is vrouwelijk	
	quidquid vigoris	Quidquid is in het Latijn een zelfstandig naamwoord en daar hoort de genitivus van vigor bij. In de vertaling wordt quidquid “ <i>al wat</i> ” en daarin is “ <i>al</i> ” (= <i>alles</i>) het zelfstandige naamwoord. In een vertaling komt “ <i>alles</i> ” dan in de hoofdzin (en leidt “ <i>wat</i> ” de bijzin in). Hier is bijzin 2 geen bijzin bij een hoofdzin, maar bij een bijzin (bijzin 1) en verhuist “ <i>van kracht</i> ” dus naar bijzin 1 deel 2. De vertaling “ <i>alles aan kracht, wat</i> ” wordt wat vlotter als je dat omwerkt naar “ <i>alle kracht, die</i> ”. Door kracht buiten de bijzin te plaatsen, hoeft je “id” niet meer te vertalen. Al dit geschuif met woorden heeft niets te maken met wat er in het Latijn staat, maar alleen met hoe je het in het Nederlands zegt.	
id ^{ACI} ad me ^{4s} ex tua ^{5s f} ,	BIJZIN 1 DEEL 2 (MET 2 ^E ACI)	tweede ACI	
	tua	vrouwelijk; kennelijk moet je er aetate (<i>leeftijd</i>) bij denken, want dat is het enige vrouwelijke woord in de buurt	
quamquam non multum ^{BW} abest ^{pv} ,	BIJZIN 3	concessieve bijwoordelijke bijzin met quamquam (<i>ofschoon, hoewel</i>) en een indicativus [83]	
	multum abest	< multum absum (abesse), een vaste combinatie: [<i>niet</i>] <i>veel verschillen</i> ; multum is hier een bijwoord en absum een zelfstandig werkwoord	
	abest	De vraag is, wát er niet veel verschilt. Dat is “tua aetas” (<i>jouw leeftijd</i>).	
rediturum ^{4s n ACI} ;	BIJZIN DEEL 2 VERVOLG	slot van de tweede ACI en daarmee van de hele bijzin	
	rediturum	onzijdig enkelvoud vanwege id/quidquid	
sed tamen re ^{5s f •} quoque ^{BW} ipsa [•] esse ^{inf} laetus ^{1s predn} volo ^{pv} .	HOOFDZIN		
	re ipsa	re < res, <i>zaak, ding</i> ; res kan heel veel betekenen, en res ipsa is letterlijk de <i>zaak zelf</i> ; maar re ipsa is ook een uitdrukking voor <i>in werkelijkheid</i> ; hier is de bedoeling “ <i>de huidige werkelijkheid</i> ” = <i>de situatie zoals die nu is</i> ;	
		re is een ablativus causae (van oorzaak, <i>door</i>); in het Nederlands zegt je <i>blij zijn met</i>	

⁵⁶ Dat is niet helemaal wat er in het Latijn staat. Er staat dat Seneca en Lucilius eenzelfde soort geest (één geest) hebben. “Eén in geest” zegt dat Seneca en Lucilius hetzelfde zijn (één zijn) wat betreft hun geest.

quoque	het bijwoord <i>ook</i> ; niet de dativus of ablativus van quisque;
esse	congrueert hier dus niet met re
laetus	aanvullingsinfinitivus predicatief bij esse: <i>blij zijn</i>

35.3	Venit ad nos ex iis, quos amamus, etiam absentibus gaudium, sed id leve et evanidum:	Blijdschap komt tot ons vanuit hen die wij beminnen, ook als zij afwezig zijn, maar die (blijdschap) is onbeduidend en vergankelijk:
Venit ^{pr pv} ad nos ^{4p} ex iis ^{5p} •,	HOOFDZIN	een hoofdzin met de persoonsvorm (venit) nu eens helemaal aan het begin en het onderwerp (gaudium) helemaal aan het eind, uiteraard om nadruk te leggen
	venit	kan zowel praesens zijn als perfectum; hier gewoon praesens, want de zin is een algemene “tijdloze” mededeling
	iis	= eis
	[Venit] ad nos ex iis	[Het komt] tot ons van hen: parallelisme
quos ^{4p lijd} amamus ^{pv} ,	BIJZIN	(a) ad (b) nos (a) ex (b) iis
		feitelijke betrekkelijke bijzin met het relativum als lijdend voorwerp; antecedent is iis ([1] variant [16])
etiam ^{BW} absentibus • gaudium ^{1s n ond} ,	HOOFDZIN VERVOLG	
	etiam	bijwoord bij absentibus
	absentibus	< absens, <i>afwezig</i> , een bijvoeglijk naamwoord; de woordgroep is “iis etiam absentibus”; absentibus is dus een bijvoeglijk naamwoord congruerend met iis; verder:
		- absens is geen ppa; er is wel een werkwoord <i>afwezig zijn</i>, absento (absentare), maar het ppa daarvan is absentans - aan een ablabs denken is helemaal niet verkeerd, want door het etiam krijgt etiam absentibus de lading van een bijwoordelijke bepaling (net als een ablabs) en de vertaling kan niet anders zijn dan “<i>zelfs wanneer ze afwezig zijn</i>”, dus met een bijwoordelijk bijzinnetje - om het vorige punt te onderstrepen: het kan nooit puur bijvoeglijk bedoeld zijn: “<i>van hen die zelfs afwezig zijn</i>”
sed id ^{1s n ond} leve ^{4s n predn} et evanidum ^{1s n predn} :	HOOFDZIN	nevenschikt aan de vorige door sed (<i>maar</i>); verkort door weglating van de persoonsvorm: est
	id	onderwerp; slaat terug op gaudium
	leve	geen bijwoord, maar de onzijdige nominativus van levis
conspectus et praesentia et conversatio habet aliquid vivae voluptatis, utique si non tantum quem velis, sed qualem velis, videas.		de aanblik en aanwezigheid en omgang hebben iets van een natuurlijk genot, vooral als je niet alleen de man zou zien die je wilt, maar ook een man van een soort zou zien die je wilt.
conspectus ^{1s ond} et praesentia ^{1s ond} et conversatio ^{1s ond} habet ^{pr pv} aliquid ^{4s lijd} vivae • voluptatis ^{2s} •,	HOOFDZIN “DAN”	een mededelende zin met een versterking onder een voorwaarde (... si ...) met een coniunctivus potentialis (zou) [160]
	... et ... et ...	drievoudig onderwerp gescheiden door voegwoorden:
	habet	polysyndeton
		merk op dat dit een enkelvoud ⁵⁷ is terwijl er toch drie onderwerpen zijn; in het Nederlands gebruik je wél een meervoud;
	vivae voluptatis	twee interpretaties:
		- vivae < vivus, <i>levend</i>; vivus is een bijvoeglijk naamwoord; congrueert met voluptatis: “<i>[iets van] levend genot</i>”; dat zou dan zoiets moeten zijn – als je vivus dominant vertaalt – <i>echt, natuurlijk genot</i> - vivae < viva, <i>leven</i>; dus: “<i>[iets] van genot van het leven</i>”
utique si non tantum ^{BW}	BIJZIN “ALS”	De bedoeling zal in beide gevallen hetzelfde zijn... voorwaarde; de bijzin heeft een structuur zoals: “vooral als je niet alleen [dit] maar ook [dat] ziet”. Op de plek van dit en dat staan de twee betrekkelijke bijzinnen. De persoonsvorm staat helemaal achteraan.

⁵⁷ Er zijn nogal wat verschillende situaties wanneer een Romein bij een opsomming een enkel- of juist een meervoud gebruikte. Een opsomming met “et” heeft in de regel een meervoudsvorm van het werkwoord, maar meestal niet als het abstracte begrippen zijn (dus niet telbaar). Zie A&G § 317.b, met name de noot.

quem^{4s m lijd} velis^{coni pr pv}, sed, qualem^{4s lijd} velis^{coni pr pv}, videas^{coni pr pv}.	utique BIJZIN 1 quem velis BIJZIN “ALS” VERVOLG BIJZIN 2 qualem velis HOOFDZIN VERVOLG videas velis / videas	kan zowel <i>in elk geval</i> als <i>vooral</i> betekenen; Hermaion vertaalt het als <i>in elk geval</i>; Eisma en Graver als <i>vooral</i> betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent en het relativum als lijdend voorwerp ([3] variant [16]); de bijzin is het lijdend voorwerp van de videas-zin [112] Hier werkt zo’n lijdendvoorwerpszin in het Nederlands wel (“<i>zien wie je wil</i>”), maar in de volgende bijzin met qualem kan dat niet in het Nederlands. letterlijk: “[<i>als je zou zien</i>,] <i>wie je wilt</i>” De coniunctivus wordt gebruikt omdat videas in de si-bijzin een coniunctivus is (attractie⁵⁸). Je hoeft ‘m niet te vertalen. net als hierboven een betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent als lijdendvoorwerpszin ([3] variant [16], en [112]) letterlijk: “[<i>als je zou zien</i>,] <i>een hoedanige je wilt</i>”, met qualem zelfstandig gebruikt en, net als quem, als lijdend voorwerp; deze letterlijke vertaling is alleen geen Nederlands Deze Latijnse lijdendvoorwerpszin kunnen we hier niet in het Nederlands met een lijdendvoorwerpszin vertalen. Een vertaling als “[<i>als je ziet</i>] <i>wat voor soort iemand je wilt</i>” klinkt niet als een goede Nederlandse lijdendvoorwerpszin. We moeten het omwerken: “<i>een hoedanige</i>” wordt “<i>een man van een soort [die je wilt]</i>”. Dan betrek je <i>willen</i> (velis) op “<i>soort</i>”. Als we in deze bijzin “een man” uit het bijzinnetje halen, kunnen we dat beter bij bijzin 1 ook doen: “<i>als je de man zou zien die je wilt</i>”. De coniunctivus wordt gebruikt om dat er in de si-bijzin een coniunctivus staat (attractie⁵⁹). Je hoeft ‘m niet te vertalen. coniunctivus potentialis in de voorwaarde let op dat je potentialis alleen bij zien gebruikt; dus niet “<i>als je zou zien wie je <u>zou</u> willen</i>”; de coniunctivus van velis heeft een syntactische reden (attractie) en geen semantische reden.
Affer itaque te mihi, ingens munus, et quo magis instes, cogita te mortalem esse, me senem.		Geef je dus aan mij, een geweldig geschenk, en opdat je (je er) des te meer op toelegt, bedenk dat jij sterfelijk bent, (en) ik oud.
Affer^{imp pv} itaque^{BW} te^{4s lijd} mihi^{3s mew}, ingens* munus^{4s n *}, et quo magis instes^{coni pr pv}, cogita^{imp pv} te^{ACI} mortalem^{predn} esse^{ACI}, me^{ACI} senem^{predn}	HOOFDZIN 1 itaque ingens munus BIJZIN quo magis instes HOOFDZIN 2 mortalem me senem	twee nevenschikhte hoofdzinnen verbonden door et het bijwoord <i>dus</i>, en niet “et ita” (<i>en zo</i>) appositie (bijstelling) bij te; munus is dus een accusativus, en ingens ook (bijvoeglijk naamwoord verbogen volgens groep 3 met één uitgang) vooropgeplaatste finale bijwoordelijke bijzin met quo (<i>opdat des te</i>) [58] grammaticaal de onzijdige ablativus van quis, het betrekkelijke voornaamwoord, maar als voegwoord gebruikt en wel, met een coniunctivus, in de betekenis van ut eo, <i>opdat des te meer</i>, een bijwoord; het is zelf geen comparativus (en het heeft ook geen comparativus) < insto (instare), <i>blijven staan, nazitten, zich toeleggen op; zich [meer] op toeleggen</i> in de zin van <i>haast maken</i> (gezien de context van ouder worden) tweede hoofdzin met een imperativus, die iets verderop staat (cogita); met twee ACI’s zonder voegwoord (<i>anaphora</i>) naamwoordelijk deel van het gezegde bij esse; in de accusativus omdat het congrueert met de subjectsaccusativus “te” tweede ACI; denk er esse bij

⁵⁸ Zie Kr p. 160, noot 41, A&G § 593

⁵⁹ Zie Kr p. 160, noot 41, A&G § 593

35.4	Propera ad me, sed ad te prius. Profice et ante omnia hoc cura, ut constes tibi.	Haast je naar mij, maar eerst naar jezelf. Maak vorderingen en zorg vóór alles ervoor dat je jezelf trouw blijft.	
	Propera ^{imp pv} ad me ^{4s} , sed ad te ^{4s} prius ^{BW} .	HOOFDZIN A HOOFDZIN B prius	tweede verkorte hoofdzin waar het werkwoord propera niet is herhaald het bijwoord van prior, <i>eerder</i> ; omdat het hier een vergelijking betreft tussen twee alternatieven (me en te) vertaal je <i>eerder</i> met <i>eerst</i>
	Profice ^{imp pv} et ante omnia ^{4p n} hoc ^{4s lijd} cura ^{imp pv} , ut constes ^{con pv} tibi.	HOOFDZIN A HOOFDZIN B ante omnia hoc BIJZIN constes tibi	<i>voor alle dingen</i> = <i>voor alles</i> voorlopig lijdend voorwerp als introductie op de ut-zin consecutieve/finale bijwoordelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin in appositie bij hoc [74] < sibi consto (constare); letterlijk “ <i>bij zichzelf blijven</i> ” = <i>zichzelf trouw blijven</i> , <i>consequent zijn</i> ; de letterlijke vertaling is overigens prima, want in het Nederlands betekent dat overdrachtelijk hetzelfde als <i>jezelf trouw blijven</i>
	Quotiens experiri voles an aliquid actum sit, observa an eadem hodie velis quae heri: mutatio voluntatis indicat animum nutare, aliubi atque aliubi apparere, prout tulit ventus.	Telkens wanneer je zult willen ervaren of iets bereikt is, let dan op of je vandaag hetzelfde wilt als de dag ervoor: een verandering in je willen betekent dat je geest weifelt, telkens ergens anders verschijnt, al naar gelang waar de wind hem bracht.	
	Quotiens experiri ^{inf} voles ^{fut pr pv} an aliquid ^{1s n • ond} actum ^{ppp • sit} con ^{con pv} , observa ^{imp pv} an eadem ^{4p n} hodie ^{BW} velis ^{con pr pv} quae ^{4p n} heri ^{BW} : mutatio ^{1s ond} voluntatis ^{2s} indicat ^{indi pr pv} animum ^{ACI} natare ^{ACI} , aliubi atque aliubi apparere ^{ACI} , prout ^{VW} tulit ^{indi pf pv} ventus ^{1s ond} .	BIJZIN 1 voles experiri BIJZIN 2 HOOFDZIN BIJZIN 3 eadem BIJZIN 4 quae HOOFDZIN animum natare apparere aliubi atque aliubi BIJZIN prout	vooropgeplaatste temporele bijwoordelijke bijzin met quotiens en een indicativus (<i>telkens wanneer</i>) [50] let op: geen coniunctivus maar een indicativus futuri: <i>jij zult willen</i> aanvullingsinfinitivus bij <i>willen</i> afhankelijke vraag als lijdendvoorwerpszin bij bijzin 1; gebruikt een coniunctivus [110] De directe vraag zou zijn: “Aliquid actum est?” (“ <i>Is er iets bereikt?</i> ”) Deze zin heeft dus twee bijzinnen: de vooropgeplaatste bijzin hiervoor (bijzin 1) en de “an”-zin die nu komt (bijzin 3). afhankelijke vraag als lijdendvoorwerpszin ; gebruikt een coniunctivus [110] onzijdig meervoud: <i>dezelfde dingen</i> betrekkelijke bijzin; verkort door het weglaten van de persoonsvorm (bijvoorbeeld <i>volebas</i> , <i>jij wilde</i>); dezelfde verkorting passen we ook in het Nederlands toe maar dan met een vergelijking Dus letterlijk staat er: <i>of jij dezelfde dingen vandaag wilt, die [jij] gisteren [wilde] = of jij vandaag hetzelfde wilt als gisteren</i> congrueert met eadem; betrekkelijk voornaamwoord: <i>welke dingen</i> hoofdzin met twee ACI's < animus natat, <i>je geest zwemt</i> = <i>je weifelt</i> een tweede ACI's, of eigenlijk alleen een tweede handeling voor dezelfde subjectsaccusativus (animum) zonder een voegwoord (<i>asyndeton</i>) aliubi, <i>ergens anders</i> ; “ <i>ergens anders en ergens anders</i> ” = <i>steeds ergens anders</i> bijwoordelijke bijzin met een gewone vergelijking (gebruikt een indicativus) [90] <i>al naar gelang</i>
	Non vagatur quod fixum atque fundatum est: istud sapienti perfecto contingit, aliquatenus et proficienti provectoque.	Wat vast is en een fundament heeft, zwerft niet: dat valt de volmaakte wijze ten deel, tot op zekere hoogte ook hem die vorderingen maakt en gevorderd is.	
	Non vagatur ^{pv} quod ^{1s n ond} fixum ^{predn} atque fundatum ^{predn} est ^{pv} :	HOOFDZIN BIJZIN	onvolledige hoofdzin; de bijzin fungeert als lijdend voorwerp betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent ([3] variant [13]) als lijdendvoorwerpszin [112]

istud ^{4s n ond} sapienti ^{3s • mew} perfecto [•] contingit ^{indi pr pv} , aliquatenus ^{BW} et ^{BW} proficienti ^{3s ppa mew} provecto ^{3s mew} que.	fixum, fundatum HOOFDZIN 1 HOOFDZIN 2 aliquatenus et proficienti provecto	< fixus, fundatus; allebei bijvoeglijke naamwoorden afgeleid van ppp's. verkorte aanvullende hoofdzin door weglaten van de persoonsvorm en onderwerp <i>tot op zekere hoogte</i> het bijwoord <i>ook</i> , niet het voegwoord <i>en</i> < proficiens, ppa van proficio (proficere), <i>vorderen</i> ; zelfstandig gebruikt: <i>hij die vordert</i> ; en in de dativus dan <i>aan hem die vordert</i> < provectus, bijvoeglijk naamwoord afgeleid van het ppp van proveho (provehere), <i>vooruitgaan, vorderen</i> ; ook zelfstandig gebruikt: <i>hij die gevorderd is</i>
--	---	---

Quid ergo interest? Hic commovetur quidem, non tamen transit, sed suo loco nutat; ille ne commovetur quidem. Vale.	Wat is het verschil? De laatste beweegt weliswaar, toch verplaatst hij niet, maar weifelt op zijn plek; de eerste beweegt zelfs niet. Gegroet.
--	--

Quid ^{1s n ond} ergo ^{BW} interest ^{pr pv} ? Hic ^{ond} commovetur ^{pr pv} quidem, non tamen transit ^{pr pv} , sed suo [•] loco ^{3s} nutat ^{pr pv} , ille ^{ond} ne commovetur ^{pr pv} quidem. Vale ^{imp pv} .	HOOFDZIN HOOFDZIN 1A hic HOOFDZIN 1B HOOFDZIN 1C nutat HOOFDZIN 2 ille hic ... ille HOOFDZIN	directe vraag drie nevengeschikte hoofdzinnen; de eerste twee zonder voegwoord, de laatste verbonden met het voegwoord <i>maar</i> <i>deze</i> = “de dichtstbijzijnde” = “die net genoemd is” = de laatste < nuto (nutare), <i>toeknikken, wiebelen, weifelen</i> ; hier dat laatste de tegenstelling met de eerste drie zinnen <i>die</i> = “die verder weg is” = “die eerder genoemd is” = de eerste <i>hic</i> = de laatste = hij die vorderingen maakt <i>ille</i> = de eerste = de volmaakte wijze
---	---	--

2.1.6 Epistula 63 – nog niet beschikbaar

2.2 Cicero

2.2.1 Laelius De Amicitia

20	Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio;	Immers, vriendschap is niets anders dan eensgezindheid in alle goddelijke en menselijke zaken samen met welwillendheid en liefde;
	Est^{pv} enim amicitia^{1s ond} nihil^{1s n • predn} aliud^{• nisi^{vw}} omnium[•] divinarum[•] humanarum[•]que rerum^{2p •} cum benevolentia^{5s} et caritate^{5s} consensio^{1s predn}; nisi rerum cum consensio	met vooropgeplaatste persoonsvorm en het kernwoord consensio juist helemaal achteraan structuur: est amicitia consensio (<i>vriendschap is overeenstemming</i>) na een ontkenning in een hoofdzin is nisi <i>behalve, dan</i>; een voegwoord dat hier de nevengeschikte delen nihil en consensio verbindt bij consensio: <i>overeenstemming van zaken</i>; genitivus vanwege consensio het voorzetsel <i>met</i> predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde)
	qua quidem haud scio an excepta sapientia nihil melius homini sit a dis immortalibus datum.	Ik weet in ieder geval niet of iets beters dan dit, uitgezonderd wijsheid, door de onsterfelijke goden aan de mens is gegeven.
	qua^{5s f} quidem haud scio^{pv} an excepta^{AA} sapientia^{AA} nihil^{1s n ond} melius^{1s n predn} homini^{3s mew} sit^{conipv} a dis^{5p •} immortalibus[•] datum^{ppp n}. nihil melius iets beters melius dis sit datum	letterlijk: <i>dan hetwelk ik in ieder geval niet weet, [of ...]</i> In het Nederlands verplaats je <i>dan hetwelk</i> naar de bijzin ("an ...") en je vertaalt het dan als <i>dan dit</i>. relatieve aansluiting; antecedent is amicitia; ablativus comparationis: <i>dan hetwelk</i>; indirecte vraag als lijdendvoorwerpszin [110]; structuur: letterlijk: <i>[dan hetwelk ik niet weet], of niets beter [gegeven is]</i>; er staat "<i>niets [is gegeven] beter [dan dat]</i>", maar in het Nederlands zeg je <i>iets</i> vanwege de eerdere ontkenning haud In het Nederlands zeggen we <i>iets beters</i>, wat dan het onderwerp is van <i>is gegeven</i> en de "s" van beters duidt op een oude Nederlandse genitivus; maar er staat letterlijk: <i>of iets gegeven is beter dan dat</i>; in die formulering is <i>iets</i> nog steeds het onderwerp, maar <i>beter</i> (zonder de s!) het naamwoordelijk deel van het gezegde bijvoeglijk naamwoord; comparativus en dan onzijdig; hier naamwoordelijk deel van het gezegde. = deis <i>is gegeven (geworden)</i>: coniunctivus perfecti passivi
	Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: beluarum hoc quidem extremum;	Sommigen plaatsen rijkdom voorop, sommigen een goede gezondheid, sommigen macht, sommigen hun carrière, velen zelfs hun driften: dit laatste is zeker eigen aan beesten.
	Divitias^{4p lijd} alii^{1p ond} praeponunt^{pr pv}, bonam[•] alii valetudinem^{4s •}, alii potentiam^{4s}, alii honores^{4p}, multi^{1p} etiam voluptates^{4p}; divitias alii alii ... alii honores voluptas	de nominativi zijn steeds het onderwerp; de accusativi steeds het lijdend voorwerp; de persoonsvorm (praeponunt) wordt niet herhaald; je kunt het als een reeks van 5 korte hoofdzinnetjes zien, of als één langere met nevengeschikte delen zonder voegwoord (<i>asyndeton</i>) < divitiae, <i>rijkdom</i>; niet te verwarren met divinitas, <i>goddelijkheid</i> steeds het onderwerp bij twee keer kun je gewoon vertalen <i>sommigen ... anderen</i>; bij een heel rijtje moet je kiezen wat je in het Nederlands doet: meerdere keren <i>sommigen</i>, alleen maar <i>sommigen</i>, of meerdere keren <i>anderen</i> Het 3^e en 4^e deel beginnen steeds met alii: <i>anafora</i>. < honor; in het enkelvoud meestal <i>eer, eerbewijs</i>; in het meervoud ook <i>ambt, loopbaan, openbare functie</i> in het enkelvoud: <i>genot</i>; in het meervoud: <i>zinnelijk genot</i>

beluarum ^{2p} hoc ^{1s} • predn quidem extremum ^{1s n} •;	HOOFDZIN hoc [extremum] beluarum	de persoonsvorm (est) is weggelaten slaat inhoudelijk terug op voluptates < belua, <i>wild dier, monster</i> ; ook overdrachtelijk: <i>bruut, monster</i> ; “van dieren” = <i>eigen aan dieren</i> ; predicaatsgenitief De vraag is of het hier letterlijk bedoeld is, gezien het “zinnelijk genot” (voluptas), of dat er bepaalde mensen mee bedoeld worden. Of dat de keuze juist subtiel in het midden gelaten wordt. Wat dat laatste betreft kun je het in de vertaling ook in het midden laten door met “ <i>beesten</i> ” te vertalen.
	extremum	< extremus, bijvoeglijk naamwoord (<i>uiterst, laatst</i>); niet van het zelfstandige naamwoord extremum (<i>uiterste</i>); het is ook niet het bijwoord (<i>uiterst</i>); denk er “est” bij; extremum verwijst naar voluptates [alii] praeponunt; niet alleen naar voluptates (want dan zou het meervoud zijn geweest) maar naar het hele zinnetje (en een zin geldt als een onzijdig iets)
illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris quam in fortunae temeritate.		die eerdere zaken echter zijn vergankelijk en onzeker, berustend niet zozeer op ons inzicht als wel op blind toeval.
illa ^{1p n} • ond autem superiora ^{1p n} • caduca [•] predn et incerta [•] predn, posita ^{ppp} • predn non tam in consiliis ^{5p} •• nostris ^{••} quam in fortunae ^{2s} temeritate ^{5s} .	HOOFDZIN	structuur: “die zaken zijn A en B, [en] C” • de persoonsvorm (sunt) is weggelaten • illa superiora is onderwerp • het naamwoordelijk deel van het gezegde is drielidig (A=caduca, B=incerta, C=posita) • de eerste gescheiden door het voegwoord et (en) • de derde zonder voegwoord (<i>asyndeton</i>) • de derde is langer en bevat een vergelijking (niet als een bijzin); <i>climax</i>
	illa	<i>die</i> ; onzijdig meervoud, dus <i>die zaken</i> ; illa staat tegenover het hoc in de vorige zin;
	superiora	< superior, <i>hoger, eerder</i> ; hier <i>eerder</i> = <i>eerdergenoemd</i> ; bij illa; de combinatie van deze twee bijvoeglijke naamwoorden is dan zelfstandig gebruikt: <i>die eerder(genoemde) zaken</i> ; verwijst naar de eerste vier genoemde zaken in de vorige zin
	non tam ... quam ...	<i>niet zozeer ... als wel ...</i>
	posita	< pono (ponere), <i>plaatsen</i> ; positum esse in + ablativus = <i>berusten op</i> ; sunt is weggelaten
	consiliis	< consilium, ondermeer: <i>plan, besluit, onderling overleg, inzicht</i> ; je kunt bij de vertaling een paar kanten op; Falconer vertaalt <i>inzicht</i> (“human foresight”); een andere vertaling geeft “ <i>beraadslagingen</i> ”.
	temeritate	< temeritas, <i>toeval, onbezonnenheid</i> ; het bijwoord temere is <i>toevallig, blindelings</i> ; fortuna, <i>lot, toeval</i> ; fortunae temeritate, letterlijk <i>door de toevalligheid van het lot</i> , is dus wat dubbelop; <i>blind toeval</i> is een mooi Nederlands equivalent
Qui autem in virtute summum bonum ponunt, praeclare illi quidem, sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet, nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.		Zij echter die hun hoogste goed op de deugd baseren, doen dat zeker voortreffelijk, maar juist die deugd zelf brengt zowel vriendschap voort en houdt haar ook in stand, en op geen enkele manier kan er vriendschap zonder deugd zijn.
Qui ^{1s ond} autem in virtute ^{5s} summum [•] bonum ^{4s n} • lijd ponunt ^{pr pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin met qui (<i>die</i>) ([2] variant [13]); het antecedent staat in de hoofdzin verderop (illi)
	ponunt	zie bij posita hierboven
praeclare ^{BW} illi ^{1p ond} quidem,	HOOFDZIN 1	denk erbij faciunt, <i>zij doen</i>
sed haec [•] ipsa [•] virtus ^{1s f ond} amicitiam ^{4s lijd} et gignit ^{indi pr pv} et continet ^{indi pr pv} ,	HOOFDZIN 2	nevenschikt aan de vorige, gekoppeld door sed (<i>maar</i>); twee nevenschikte persoonsvormen gekoppeld door et ... et; zo je wilt mag je het zien als twee aparte hoofdzinnen waarbij nummer twee sterk verkort is
nec sine virtute ^{5s} amicitia ^{1s ond} esse ^{inf} ullo [•] pacto ^{5s} • potest ^{pv} .	HOOFDZIN 3	aanvullingsinfinitivus bij potest
	esse	de standaard uitdrukking is nullo pacto, <i>op geen enkele wijze</i> ; maar omdat de ontkenning hier al in nec zit, wordt dat [nec] ullo pacto: [<i>en niet</i>] <i>op enige wijze</i>
	ullo pacto	

21	iam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur, nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur, virosque bonos eos, qui habentur, numeremus: Paulos, Catones, Galos, Scipiones, Philos.	Laten we nu de deugd volgens onze dagelijkse gewoonte en ons gewone taalgebruik uitleggen, en niet met een grootsheid van woorden afmeten, zoals sommige geleerden (dat doen), en laten wij hen goede mannen noemen die als zodanig beschouwd worden: mannen als Paulus, Cato, Galus, Scipio, Philus.
iam virtutem^{4s f lijd} ex consuetudine^{5s} (vitae^{2s} sermonis^{2s} *que nostri*) interpretemur^{coni pr pv}, nec eam^{4s f lijd}, ut^{8w} quidam* docti^{1p} *, verborum^{2p} magnificentia^{5s} metiamur^{coni pr}, viros^{4p} *que bonos* eos^{4p lijd}, qui habentur^{indi pr pv}, numeremus^{coni pv}: Paulos, Catones, Galos, Scipiones, Philos.	HOOFDZIN vitae, sermonis interpretemur HOOFDZIN eam ut ... docti consuetudine vitae/sermonis ... magnificentia verborum metiamur HOOFDZIN eos viros bonos BIJZIN habentur HOOFDZIN VERVOLG numeremus opsomming Paulos, ...	coniunctivus in een hoofdzin beide genitivus en beide bij ex consuetudine < interpretor (interpretari), uitleggen; een deponens; coniunctivus adhortativus nevenschikt aan de vorige door nec, en niet slaat terug op virtutem er staat wel een komma voor ut, maar ut leidt hier geen bijzin in; ut is hier een bijwoord dat voegwoordelijk wordt gebruikt (zoals) in een vergelijking binnen de hoofdzin⁶⁰. congrueert met het onderwerp "wij" van metiamur; de vergelijking is dus tussen "wij (niet)" en "de geleerden (wel)" tegenstelling coniunctivus adhortativus nevenschikt met -que (en) Structuur: - De zin gebruikt twee werkwoorden die allebei een dubbele accusativus gebruiken (noemen en beschouwen als). In het Nederlands kunnen je bij noemen ook gewoon twee lijdend voorwerpen plaatsen ("ik noem hem een goede man"); bij beschouwen willen we het woordje als horen. - De ene staat in de hoofdzin, de tweede in het bijzinnetje. - Bij de tweede is die tweede accusativus weggelaten. het lijdend voorwerp tweede object bij eos numeremus feitelijke betrekkelijke bijzin met indicativus ([1] variant [13]) < habeo (habere), hebben, houden, maar ook, zoals hier, met dubbele accusativus, iemand/iets beschouwen als; de tweede accusativus is hier weggelaten maar is dezelfde als in de hoofdzin; in het Nederlands aan te vullen met bijvoorbeeld zo of door goede mannen te herhalen met dubbele accusativus: iemand/iets beschouwen als; eos is de eerste, viros [bonos] de tweede asyndeton de namen staan in het meervoud; wij kunnen dat in het Nederlands ook, maar dat is wel een beetje spreektaal: de Jannen, Pieten en Hanses; beter is iets als mannen als Paulus, ...
His communis vita contenta est, eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur.	HOOFDZIN 1 his communis HOOFDZIN 2 his – eos	Met hen is het gewone leven tevreden; laten we hen echter vergeten die helemaal nergens worden gevonden. ablatus vanwege contentus (tevreden met) een nominativus en congruerend met vita; communis congrueert niet met his (dan zou er communibus hebben gestaan) tweede hoofdzin, zonder voegwoord aan de eerste gekoppeld (asyndeton) tegenstelling

⁶⁰ In de Nederlandse grammatica kan "zoals" een bijzin inleiden ("Reken maar uit zoals je op school hebt geleerd.") of een bijwoordelijke bepaling ("constituent") in de zin zelf ("Hij is timmerman zoals zijn vader."). De voorbeelden komen uit de ANS ([hier](#)). In het Nederlands is "zoals" altijd een voegwoord. In het Latijn is ut (zoals) in een vergelijking een bijwoord dat voegwoordelijk, zoals hier, gebruikt kan worden.

qui omnino^{BW} nusquam reperiuntur^{indi pv}.

omittamus
BIJZIN
omnino

coniunctivus adhortativus
feitelijke betrekkelijke bijzin met indicativus ([1] variant [13])
in het geheel

22	Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix quoque dicere. Tales^{4p} • igitur inter viros^{4p} • amicitia^{1s ond} tantas^{••} opportunitates^{4p f ••} lijd habet^{indi pv}, quantas^{••} lijd vix^{BW} quoque^{pr pv} dicere^{inf}.	Tussen zodanige mannen heeft de vriendschap derhalve zo veel voordelen als ik nauwelijks kan noemen. HOOFDZIN tales BIJZIN tantas quantas quoque dicere < talis, <i>zodanig</i>; een bijvoeglijk naamwoord; bij viros <u>betrekkelijke</u> bijzin met correlativa tantus/quantus [10]; de vertaling is een vergelijkende <u>bijwoordelijke</u> bijzin [90] < tantus, <i>zo groot, zo veel</i>; bijvoeglijk naamwoord en als <u>aanwijzend</u> voornaamwoord gebruikt < quantus, <i>hoe groot?, hoe veel?</i>; bijvoeglijk naamwoord en <u>betrekkelijk</u> gebruikt: <i>zo groot als, zo veel als</i> infinitivus is quire, <i>kunnen</i>, en dat wordt vervoegd als ire (<i>gaan</i>); dus zoals eo = <i>ik ga</i>, zo quoque = <i>ik kan</i> aanvullingsinfinitivus
	Principio qui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, quae non in amici mutua benevolentia conquiescit? Principio^{5s} qui^{BW} potest^{pv} esse vita^{1s ond} vitalis^{1s predn}, ut^{BW} ait^{indi pr act pv} Ennius^{ond}, quae^{1s f ond} non in amici^{2s} mutua[•] benevolentia^{5s •} conquiescit^{indi pr pv?}	Ten eerste, hoe kan een leven waard zijn om te leven, zoals Ennius zegt, dat geen rust vindt in de wederzijdse genegenheid van een vriend? HOOFDZIN quī principio vitalis vita vitalis BIJZIN BIJZIN quae in conquiescit vragende zin: directe vraag (<i>Hoe kan ...?</i>) <i>hoe</i>, een bijwoord; dus hier niet het betrekkelijk voornaamwoord <i>die/dat</i>; qui leidt dus hier ook geen bijzin in < principium; ablativus temporis; <i>in het begin, ten eerste</i>; hier dat laatste bijvoeglijk naamwoord; <i>levens-, tot het leven behorend, leven schenkend</i>; letterlijk zo iets als een “[<i>hoe kan</i>] een leven leven schenkend [<i>zijn</i>]”, maar dat zegt niets in het Nederlands; dus je moet het omschrijven, bijv. een “<i>leven waard om te leven</i>” vergelijkende bijzin met ut als bijwoord (<i>zoals</i>) [92] feitelijke betrekkelijke bijzin ([1] variant [13]) antecedent = vita de woordgroep is “in [...] benevolentia”; in hoort dus bij benevolentia niet “<i>rust op</i>”, maar <i>rust [vindt] in</i>
	Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quid^{1s n ond} dulcius^{1s n predn} quam habere^{inf predn}	Wat is aangenamer dan iemand te hebben met wie je alles zo durft te bespreken als met jezelf? HOOFDZIN dulcius directe vraag; de persoonsvorm (est) is weggelaten; De structuur van de zin is grammaticaal complex, maar laat zich eigenlijk gewoon van links naar rechts lezen omdat de structuur in het Nederlands vrijwel hetzelfde is: • VLNR letterlijk: “<i>Wat aangenamer dan te hebben met wie alles je durft zo te bespreken als met jezelf?</i>” Wat maakt het complex? • Er zijn twee woorden weggelaten die wij in het Nederlands wél willen horen: de persoonsvorm “est” en het voorlopig antecent “<i>iemand</i>” bij habere. • Er zitten twee vergelijkingen in: quam, en sic...ut. • Het gebruik van het werkwoord habere als zelfst. nw. en quī in plaats van quo. • De coniunctivus van audeas. < dulcior, de comparativus (<i>zoeter</i>) van het bijvoeglijke naamwoord dulcis (<i>zoet, aangenaam</i>); en van dulcior is dulcius de onzijdige nominativus; het is een onzijdige vorm vanwege quid, <i>wat</i> Verder is dulcis naamwoordelijk deel van het gezegde: <i>wat</i>^{ond} is^{pv} <i>zoeter</i>^{predn}?

	quam	na een comparativus: <i>dan</i> ; quam is hier een bijwoord; quam habere is geen bijzin
	habēre	werkwoord gebruikt als zelfstandig naamwoord in het predicaat; het wordt gezien als een nominativus;
	dulcius, habere	beide naamwoordelijk deel van het gezegde (predicaatsnomen) bij <i>quid [est]</i>
qui ^{5c} cum omnia ^{4p} audeas ^{coni pr pv} sic loqui ^{inf} ut ^{BW} te ^{5c} cum?	BIJZIN	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent en die als het object van habere fungeert; je kunt de hele bijzin door iets als “zo’n iemand” vervangen bij habere in de hoofdzin: “ <i>dan <u>zo’n iemand te hebben</u></i> ” [113]; de bijzin is definiërend want het weggelaten antecedent “iemand” is onbepaald [27]
	quicum audeas	= quocum = cum quo ^{5s} , <i>met wie</i>
	omnia	coniuunctivus in de definiërende betrekkelijke bijzin ⁶¹ : “ <i>met iemand <u>die zo’n karakter heeft dat jij durft te ...</u></i> ”
	sic	object bij loqui
	ut	correlativum bij het eropvolgende ut: <i>zo ... als</i>
		het bijwoord ut en dan voegwoordelijk gebruikt, <i>zoals</i> ; dus niet het voegwoord ut (<i>opdat, zodat, om te</i>) dat een bijzin inleidt

Qui esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis aequae ac tu ipse gauderet?		Hoe zou je genoeg zo groot kunnen zijn in voorspoed, tenzij je iemand had die zich daarover net zoals jijzelf verheugt?
--	--	--

Qui ^{BW} esset ^{coni impf} tantus ^{predn} fructus ^{1s m ond} in prosperis [*] rebus ^{5p *} ,	HOOFDZIN	voorwaardelijke zin als een directe vraag; de vraag (Qui ...) is de “conclusie”, de nisi-bijzin is de “voorwaarde” ⁶² ; het is een irrealis in het heden (<i>zou kunnen</i>); het is een algemene voorwaardelijke zin (met “je” in de voorwaarde in de betekenis van “men”) ([146] varianten [177] en [171])
	qui	structuur: qui esset [...] fructus? = <i>hoe zou het genoeg [...] kunnen zijn?</i> Op de puntjes staat dan tantus (<i>zo groot</i>).
	tantus	<i>hoe</i>
		<i>zo groot</i> ; niet in de verleiding komen om te vertalen met <i>hoe groot</i> ⁶³ [<i>is het genoeg</i>]; je zou in die verleiding kunnen komen door qui (hoe) en omdat de zin vragend is; tantus is hier predicaatsnomen;
	in prosperis rebus	“ <i>in voorspoedige zaken</i> ” = <i>in voorspoed</i>
nisi haberes ^{coni impf pv}	BIJZIN 1	de “voorwaarde” van de zin;
	haberes	heeft geen expliciet lijdend voorwerp; de bijzin (qui ...) fungeert als lijdend voorwerp (net als bij habere in de vorige zin); dus denk er weer bij “iemand”; haberes eigenlijk als <i>zou hebben</i> vertalen, maar dat is wat overdreven in het Nederlands: <i>had</i> klinkt beter en betekent hetzelfde
qui ^{1s ond} illis ^{5p} aequae ac tu ^{1s *} ipse [*] gauderet ^{coni impf pv} ?	BIJZIN 2	bij de nisi-zin; betrekkelijke bijzin als lijdendvoorwerpszin, ingesloten antecedent, qui is onderwerp ([113] variant [1])
	qui	hier is qui wél gewoon het betrekkelijk voornaamwoord <i>die</i> ;
	aequae ac	<i>net zo als</i> ; onderschikkende voegwoordelijke uitdrukking van vergelijking; verbindt qui met tu
	illis	illis verwijst terug naar rebus; beide zijn meervoud; als je prosperis rebus met <i>voorspoed</i> (dus enkelvoud) vertaalt, moet je hier niet “ <i>naar die [zaken]</i> ” vertalen, maar iets als <i>daarover</i>
	gauderet	een coniuunctivus; de regel is dat een bijzin een coniuunctivus gebruikt als het een bijzin is van een andere bijzin die zelf een coniuunctivus gebruikt

⁶¹ Een misschien wat verwarrende bijkomstigheid is hier dat de definiërende coniuunctivus voortkomt uit het invullen van het karakter van “die iemand”, maar dat dat beschreven wordt door een werkwoord waar “die iemand” niet de handelende persoon is. Vaak heeft zo’n bijzin de vorm van “iemand, die (qui) ... is” en dan is qui het onderwerp in de bijzin.

⁶² De algemene terminologie van voorwaarde (het als-deel van een voorwaardelijke zin) en conclusie (het dan-deel van een voorwaardelijke zin) is hier verwarrend omdat de “voorwaarde” ontkennend is (*tenzij*) én de conclusie geen mededeling maar juist een vraag (*hoe?*)

⁶³ “*Hoe groot zou het genoeg zijn?*” is “*Quantus fructus esset?*”

Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam quam tu ferret.	Tegenslagen zouden werkelijk moeilijk te dragen zijn zonder hem, die die tegenslagen zelfs vervelender zou vinden dan jij.
Adversas ^{4p} • lijd vero ^{BW} ferre ^{inf ond} difficile ^{predn} esset ^{coni impf pv} sine eo ^{5s} ,	voorwaardelijke zin (irrealis in het heden) met een verborgen voorwaarde (sine eo) die uitgewerkt wordt in de bijzin [173] object bij ferre, <i>dragen</i>; denk er res bij: res adversa = <i>tegenslag</i> letterlijk: “<i>Tegenslagen te dragen is moeilijk</i>”; dat is op zich prima Nederlands Je kunt ook zeggen: “<i>Het is moeilijk tegenslagen te dragen</i>”. Dan introduceer je in het Nederlands een voorlopig onderwerp “het”. Dat is ook een prima vertaling. En dan kun je in het Nederlands de zin omgooien en tegenslagen tot onderwerp te maken: “<i>Tegenslagen zijn moeilijk te dragen</i>”. Dat is niet wat er staat, maar wel hoe je het waarschijnlijk in het Nederlands zou zeggen. infinitivus zelfstandig gebruikt: <i>het dragen [is moeilijk]</i> leidt inhoudelijk de voorwaarde in, die vervolgens pas echt vorm krijgt in de bijzin slaat terug op qui in de vorige zin betrekkelijke bijzin [23] met irrealis van het heden; de bijzin bevat de “echte voorwaarde” illas slaat terug op adversas comparativus van het bijwoord graviter, <i>ernstig, onaangenaam</i> gravius ferre is een uitdrukking: <i>met tegenzin dragen, lastig vinden</i> quam + comparativus = <i>dan</i>
qui ^{1s ond} illas ^{4p} gravius ^{BW} etiam quam ^{BW} tu ferret ^{coni impf pv} .	
Denique ceterae res, quae expetuntur, opportunaesunt singulae rebus fere singulis: divitiae ut utare, opes ut colare, honores ut laudare, voluptates ut gaudeas, valetudo ut dolore careas et muneribus fungare corporis.	Tenslotte zijn de overige zaken, die worden nagestreefd, alleen bruikbaar voor gewoonlijk één ding: rijkdom om te gebruiken, invloed om vereerd te worden, een positie om geprezen te worden, lichamelijke genot om blij te worden, een goede gezondheid om vrij te zijn van pijn en om lichamelijke taken te verrichten.
Denique ceterae* res ^{1p • ond} , quae ^{1p f ond} expetuntur ^{pv} , opportunaes ^{1p •• predn} sunt ^{pv} singulae ^{••} rebus ^{3p •••} fere singulis ^{•••} :	HOOFDZIN BIJZIN HOOFDZIN VERVOLG feitelijke betrekkelijke bijzin (met indicativus); ([1] variant [13]) opportunaes een bijvoeglijk naamwoord; het predicaatsnomen: <i>[de overige dingen] zijn bruikbaar</i> singulae < singulus, <i>telkens één, op zichzelf staand</i>; een tweede bijvoeglijk naamwoord naast ceterae en dan als bijstelling (appositie) bij res; letterlijk: res [...] opportunaes sunt singulae rebus singulis = “<i>de [...] dingen zijn bruikbaar, alle op zichzelf voor op zichzelf staande dingen</i>” Je kan dat wat bondiger vertalen met <i>alleen bruikbaar voor “voor enkelvoudige/individuele dingen”</i>; in het Nederlands maak je daar een enkelvoud van: <i>voor één ding</i> een opsomming van doelen: divitiae, opes, etc.; met steeds bij elk doel een korte finale bijzin met ut ([51]); de bijzinnen zijn zonder voegwoorden opgesomd (<i>asyndeton</i>); de zelfstandige naamwoorden zijn nominativi vanwege res aan het begin van de zin en je kan er dus bijdenken “sunt opportunaes” (<i>zijn bruikbaar</i>) werkwoordsvormen de 6 werkwoorden zijn steeds in de 2^e persoon enkelvoud (<i>jij</i>); een aantal gebruiken verkorte vormen, zoals utare voor utaris = utaris; coniunctivus praesentis passivi van utor (uti), <i>gebruiken</i> (een deponens) utare < ops, <i>macht, kracht</i>; in het meervoud <i>middelen, macht, invloed</i>; hier een van de twee laatste opes = colaris; coniunctivus praesentis passivi van colo (colère), <i>verbouwen, vereren</i>; hier dat laatste colare = <i>invloed opdat jij vereerd wordt</i> = <i>invloed om vereerd te worden</i> opes ut colare
divitiae ^{1p ond} ut utare, opes ^{1p ond} ut colare ^{coni pv} , honores ^{1p ond} ut laudare ^{coni pv} , voluptates ^{1p ond} ut gaudeas ^{coni pv} , valetudo ^{1s ond} ut dolore ^{5s} careas ^{coni pv} et muneribus fungare ^{coni pv} corporis ^{2s} .	

honores	< honor, <i>eer</i> ; honores wordt ook gebruikt voor publieke functies (zoals consul, praetor of tribuun) waarmee je aanzien en macht hebt
laudēre	= laudēris; coniunctivus praesentis passivi van laudo (laudare), <i>prijzen</i>
dolore	< dolor, <i>verdriet, pijn</i> ; hier dat laatste
careas	< careo (carēre), <i>missen, niet hebben</i> ; heeft een ablativus bij zich
fungare	= fungaris; coniunctivus praesentis passivi van fungo (fungi), <i>verrichten</i> (een deponens); heeft een ablativus bij zich
muneribus	< munus, <i>functie, taak</i> ; muneribus corporis = <i>de functies/taken van het lichaam</i> = <i>lichamelijke taken</i> ; bedoeld is om te werken

Amicitia res plurimas continet, quoquo te verteris praesto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est.		Vriendschap omvat zeer veel zaken; waarheen je je ook wendt, ze is nuttig; bij geen enkele gelegenheid wordt ze uitgesloten; nooit komt ze ongelegen, nooit is ze een last.	
Amicitia ^{1s ond} res ^{4p f} plurimas [*] continet ^{1s indi pr pv} ,	HOOFDZIN 1	deze hoofdzin wordt met een komma afgesloten, maar het quoquo-zinsdeel dat erachter komt is geen bijzin bij déze hoofdzin, maar een bijzin bij de volgende hoofdzin; dat merk je pas als je weer verder leest en bij praesto est komt; merk ook op dat de uitgever tussen verteris en praesto géén komma heeft geplaatst	
quoquo ^{BW} te ^{4s} verteris ^{fut pas}	BIJZIN	betrekkelijke vooropgeplaatste bijzin met ingesloten antecedent bij praesto est [4]; de zin werkt ook als een voorwaarde voor de hoofdzin: “als [je ook maar ergens naar toe gaat], dan [is vriendschap nuttig]”; het is dan een potentialis van het heden met een coniunctivus perfectum [160] en [161]	
	quoquo	waarheen ook; niet te verwarren met quoque (ook)	
	te verteris	< verto (vertere), <i>draaien</i> ; passief-reflexief vertor (een passieve vorm) én se verto (een actieve vorm), <i>zich draaien, zich wenden</i> ; hier komt het niet van verto of vertor, maar van se verto (de aanwijzing is het gebruik van te) en dan kan verteris zijn:	
		• coniunctivus perfectum, <i>dat jij je wendt</i> Als je verteris zo leest⁶⁴, interpreteer je de bijzin als een voorwaarde (potentialis van het heden); zie hierboven bij “bijzin”; je hoeft niet per se te vertalen met “kunnen” In de vertaling hierboven hebben we verteris als coniunctivus gelezen. • futurum exactum: <i>jij zult je hebben gewend</i> Als je verteris zo interpreteert⁶⁵, dan moet je vertalen met “zullen”: <i>zult hebben gewend</i>	
praesto ^{BW} est ^{pv} ,	HOOFDZIN 2	denk erbij eo, <i>daar: zij is daar nuttig, waarheen je je ook ...</i> Zie ook de opmerking bij de bijzin hierboven.	
nullo [*] loco ^{5s} excluditur ^{pr pas} ,	praesto est	een uitdrukking: praesto esse, <i>aanwezig zijn, behulpzaam zijn</i>	
	HOOFDZIN 3	de 3 hoofdzinnen (tricolon) zijn zonder voegwoorden verbonden (asyndeton)	
	loco	< locus; je kunt het op een aantal manier interpreteren:	
		• van plaats (letterlijk): <i>op geen enkele plaats</i> = <i>nergens</i> • van tijd: <i>op geen enkel moment</i> = <i>nooit</i> • metaforisch: <i>bij geen enkele gelegenheid</i>	
numquam intempestiva ^{1s f predn} , numquam molesta ^{1s f predn} est ^{pv} .	HOOFDZIN 4	met twee nevenschikte delen zonder voegwoord verbonden (asyndeton); ze horen bij elkaar omdat in het eerste deel de persoonsvorm is weggelaten	
	numquam ...	anafora	
	numquam ...		

⁶⁴ Hermaion kiest voor deze interpretatie.

⁶⁵ Eisma kiest voor deze interpretatie.

Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, locis pluribus utimur quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit.		Dus gebruiken we geen water, geen vuur, zoals men zegt, bij meer gelegenheden dan vriendschap ⁶⁶ (en ik praat nu niet over de gewone of de middelmatige, die toch op zich genoeg geeft en ook nuttig is, maar over de ware en volmaakte, zoals van die paar mannen, die erom worden geroemd).
Itaque non aqua ^{5s} , non igni ^{5s} ,	HOOFDZIN	
	aqua	een ablativus vanwege utimur verderop; de combinatie aqua en igni (zie hieronder) kan alleen maar een ablativus zijn
	igni	vuur; een pure i-stam met een ablativus, net als de dativus, op -i
ut aiunt ^{indi} ,	BIJZIN	vergelijkende bijwoordelijke bijzin [92]; ut + indicativus = zoals
	non ..., non ...	anafora, asyndeton
locis ^{5p} • pluribus [•] utimur ^{pv} quam amicitia ^{5s}	HOOFDZIN VERVOLG	
	utimur	< utor, <i>gebruiken</i> ; wát je gebruikt staat in de ablativus; hier is dat aqua, igni en amicitia
	locis	< locus, <i>plaats, moment, gelegenheid</i> ; hier dat laatste
	pluribus	< plures, <i>meer</i> (multus, plures, plurimus = <i>veel, meer, meest</i>); een bijvoeglijk naamwoord
Neque ego ^{1s} ^{ond} nunc de vulgari ^{5s} aut de mediocri ^{5s} ,	HOOFDZIN	structuur:
		• onderwerp (ego) helemaal vooraan in de zin en persoonsvorm (loquor) helemaal achteraan • met twee nevengeschikte voorzetselbepalingen: neque de ... (<i>niet over ...</i>) sed ... (<i>maar over ...</i>) • elk deel heeft weer twee nevengeschikte delen (vulgari/mediocri en vera/perfecta)
	neque ...	eerste deel; hierna komt sed ...; te verbinden met loquor: <i>en niet [over ... praat ik]</i>
	vulgari, mediocri	respectievelijk van vulgaris en mediocris, beide verbogen volgens groep 3 met twee uitgangen (zoals fortis);
		• het zijn ablativi en • ze zijn vrouwelijk congruerend met amicitia
quae ^{1s f} ^{ond} tamen ipsa ^{1s f} et delectat ^{indi pr pv} et prodest ^{indi pr pv} ,	BIJZIN	betrekkelijke bijzin ([1] ⁶⁷ variant [13]) bij het weggelaten amicitia dat je bij vulgari en mediocri kan denken; met twee persoonsvormen ⁶⁸
	et ... et ...	polysyndeton
	quae	merk op dat het relativum, ipsa en de beide persoonsvormen, enkelvoud zijn en dus allemaal betrekking hebben op de vriendschap
sed de vera ^{5s} et perfecta ^{5s} loquor ^{pv} ,	HOOFDZIN VERVOLG	het nevengeschikte deel ingeleid door sed
qualis ^{1s} ^{predn} eorum,	BIJZIN 1	betrekkelijke bijzin ([1] variant [13]) bij het weggelaten amicitia dat je in de hoofdzin bij vera en perfecta kunt denken; een kort zinnetje; denk er in deze bijzin “die” (=amicitia) (als nominativus en onderwerp) bij; qualis wordt dan het naamwoordelijk deel van het gezegde; structuur:
		• kan verwarrend zijn omdat de persoonsvorm pas verderop staat (fuit), en • we in het Nederlands niet deze Latijnse volgorde (eorum fuit) moeten kiezen ([<i>een vriendschap</i>], zoals [<i>die</i>] <u>van hen</u> <u>is</u>), want dan komen we niet uit met de qui-bijzin, • maar de volgorde om moet draaien: “zoals [<i>die</i>] <u>is van hen</u>, die ...”
	qualis	hier betrekkelijk gebruikt: (<i>zodanig</i>) als en zonder een corresponderend talis in de hoofdzin; slaat terug op het weggelaten amicitia uit de hoofdzin; er had kunnen staan: “de tali amicitia loquor, qualis ...” (“ik praat over een zo’n vriendschap, als ...”) Merk op dat talis (<i>zodanig, zo’n</i>) en qualis (<i>hoedanig, zodanig als</i>) in het Latijn bijvoeglijke naamwoorden zijn en dat ze

⁶⁶ De combinatie van de ontkenning “geen” en de vergelijking “bij meer ... dan” levert eigenlijk geen goede Nederlandse zin op. Beter is het om de redenering om te draaien en te zeggen: “Dus gebruiken we vriendschap bij meer gelegenheden dan vuur en water...”

⁶⁷ Je kan grammaticaal muggenziften over de vraag of er nu wel een antecedit is, omdat de bijvoeglijke naamwoorden vulgari en mediocri zelfstandig gebruikt zijn (*de gewone, de middelmatige*), of niet, omdat amicitia weggelaten is.

⁶⁸ En je kan (vergelijk de vorige voetnoot) ook van mening verschillen of er dan twee zinnen zijn (omdat er twee persoonsvormen zijn) of dat één zin meerdere nevengeschikte persoonsvormen kan hebben.

	eorum	verbogen worden volgens groep 3 met twee uitgangen (zoals fortis) predicaatsgenitivus (zie ook voetnoot 69);
		- het gaat hier dus om een bepaalde soort (= qualis = zo'n) vriendschap van een bepaald soort mensen (eorum, qui = van hen, die) - wat dat dan voor soort mensen zijn, staat in de qui-bijzin - je kan tenslotte interpreteren dat het om mannen gaat, want eorum is mannelijk en Cicero doet geen moeite om expliciet mannen én vrouwen te benoemen
qui ^{1p} ^{ond} pauci ^{1p} nominantur ^{indi pr} ^{pv} ,	BIJZIN 2	betrekkelijke bijzin bij bijzin 1 ([1] variant [13]); antecedent is eorum (van hen, die ...)
	pauci	bijstelling (<i>als weinigen</i>) bij het antecedent eorum; de bijstelling is in de bijzin geplaatst; opmerkingen: - verwarrend kan zijn dat de bijstelling (pauci) een andere naamval heeft (nominativus) als het woord in de hoofdzin (eorum, genitivus) waar het bij hoort; - pauci hoort bij eorum (van die weinigen), niet bij qui ("die als weinigen")⁶⁹ - je herkent zo'n bijstelling bij het antecedent maar die in de bijzin is geplaatst als je een woord in de bijzin moeilijk daar kan plaatsen
	nominantur	< nomino (nominare), <i>noemen</i> , maar ook, <i>roemen</i> ⁷⁰ ; in het Nederlands hebben we wel een bepaling nodig bij het woord <i>roemen</i> (<i>iemand roemen om iets</i>); dus zet er in de vertaling iets bij als " <i>daarom</i> ".
fuit ^{pv});	HOOFDZIN SLOT	

nam et secundas res splendiores facit amicitia, et adversas, partiens communicansque, leviores.		want vriendschap maakt zowel voorspoed prachtiger als tegenspoed lichter, omdat het die verdeelt en deelt.
nam et (secundas [•] res ^{4p} • lijd) splendiores [•] facit ^{pv} amicitia ^{1s} • • ^{ond} , et adversas ^{4p} lijd, partiens ^{ppa} • • communicans ^{ppa} • • que, leviores [•] .	HOOFDZIN	met twee nevenschiktelijke delen (et ... et ...; polysyndeton) als lijdend voorwerp
	secundas res	als geheel een uitdrukking: <i>voorspoed</i>
	facit	< facio (facere), <i>maken</i> ; facere + dubbele accusativus = <i>iets/iemand maken tot iets/iemand</i>
	adversas	<i>adversas res = tegenspoed</i>
	secundas / adversas	tegenstelling
	partiens	<partior (partiri), <i>verdelen, toedelen</i> ; partior is een deponens, en een deponens heeft wel het ppa als actieve vorm (en dan ook uiteraard in een actieve betekenis)
	partiens	De Romein zegt dus kennelijk "verdeelde smart is gedeelde smart". Wij zeggen "gedeelde smart is halve smart".
	communicansque	- partior = verdelen = halve smart - communico = delen = gedeelde smart

⁶⁹ Zie A&G §§ 307.e én 307.f; vraag blijft hier maar even onbeantwoord of er in het Nederlands verschil is tussen "van die weinigen" en "die als weinigen" ...

⁷⁰ Hermaion vertaalt *noemen*, Eisma *roemen*

26	Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, utrum propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis, quod quis minus per seipse posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet, an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior et pulchrior et magis a natura ipsa profecta alia causa.	Hoe vaker ik daarom nadenk over vriendschap des te meer lijkt het mij dat het volgende overdacht moet worden, (namelijk) of vriendschap wegens zwakheid en gebrek verlangd is, om door het geven en ontvangen van diensten, dat te krijgen van een ander en op zijn beurt terug te geven, wat iemand niet op eigen kracht kan, of dat, hoewel dit weliswaar eigen is aan vriendschap, er een andere oorzaak is, ouder en mooier en meer uit de natuur afkomstig.
	STRUCTUUR	En lange zin met veel bijzinnen en nevenschikte delen. Sterk versimpeld staat er: “Ik vraag me af, of (utrum) vriendschap gewenst wordt uit zwakte, of (an) dat⁷¹ er een andere oorzaak is.” • hoofdzin Saepissime ... solet, met ○ ppa: cogitanti (bij mihi) ○ gerundivum: considerandum ○ aanvullingsinfiniitivus bij solet: [mihi] videri • twee afhankelijke vragen ○ utrum ... desiderata sit ○ an esset ... • de tweede vraag bestaat uit twee delen ○ ... quidem ... sed ...
	Saepissime^{8W} igitur mihi^{3s} •• de amicitia^{5s} cogitanti^{ppa} •• maxime illud^{1s} n • NCI ond considerandum^{gdivum} • NCI ond videri^{inf} solet^{pr} pv,	HOOFDZIN
	igitur	Letterlijk: “Zeer vaak dus over vriendschap nadenkend ben ik gewoon te denken dat vooral dit overwogen moet worden, ...” Je kan de combinatie cogitanti/solet vertalen met “Hoe meer ik nadenk over vriendschap, des te meer lijkt me dat overwogen moet worden [of ...]”.⁷² Maar dat “hoe meer” is wel wat vrij vertaald. Je zou ook kunnen zeggen: Ik denk daarom erg vaak over vriendschap na en vind dan meestal dat het volgende overdacht moet worden, ...
	mihi videri	dus, daarom; kennelijk is er een logisch verband met de tekst die hiervoor staat sibi videri is letterlijk “door jezelf gezien te worden”; de constructie heeft een NCI bij zich om aan te geven wat er door je gezien wordt; de NCI fungeert als onderwerp van “gezien te worden”; “door mijzelf gezien te worden” betekent: ik geloof, ik denk mihi = dativus auctoris; de NCI wordt dan een bijzin: “ik denk/geloof dat ...”
	[mihi] videri solet	videri is een aanvullingsinfiniitief bij solet: “het is gewoon [door mij] gezien te worden” = [ik] geloof gewoonlijk; als videri een NCI heeft, zoals hier, wordt dat een NCI bij videri solet
	saepissime / solet	saepissime bij solet trekken is dubbelop: als je iets gewoon bent, doe je dat dus al zeer vaak; saepissime bij cogitanti trekken betekent dat je zeer vaak (saepissime) nadenkt over de vriendschap, en als je dat doet, denk je gewoonlijk (solet) dat een en ander overwogen moet worden.
	illud considerandum	denk erbij esse; illud considerandum [esse] is een NCI bij videri solet⁷³; het fungeert dan als onderwerp voor videri solet; letterlijk: “dit-overwogen-te-moeten-worden geloof ik gewoonlijk” = ik geloof gewoonlijk dat dit overwogen moet worden;
	mihi cogitanti	“door mij denkend [over vriendschap]” = terwijl ik denk [over ...]
	illud	is een voorlopig onderwerp en is vooruitwijzend op de dubbele afhankelijke vraag (utrum ... an ... : <u>dit</u> moet overwogen worden] (namelijk) of ... of ...

⁷¹ De toevoeging van het woordje “dat” in dit voorbeeld is een puur Nederlands iets. Zie de ANS [hier](#) bij voorbeeld 10.

⁷² De boeken van Eisma en Hermaion doen dit, evenals Falconer en Freeman.

⁷³ Zie voor een discussie ook [hier](#).

utrum propter imbecillitatem^{4s} atque inopiam^{4s}
desiderata^{ppp} sit^{con} pv amicitia^{1s} ond,

BIJZIN 1A

afhankelijke vraag bestaande uit 2 delen (utrum ... an ...); hier het eerste deel; de vraag is een bijstelling bij illud ([132]); illud was het grammaticale onderwerp van de NCI en deze vragen vullen dat verder in

Een afhankelijke vraag is een vorm van indirecte rede.

Considerandum leidt deze indirecte rede in.

coniunctivus vanwege de indirecte rede;

verlangd is (coniunctivus perfecti passivi)

finale bijzin (ut = *opdat*) bij de afhankelijke vraag (bijzin 1A) [51]

kan finaal (*opdat*) maar ook wel consecutief (*zodat*) gelezen worden

ablativus instrumenti (*door middel van*); dus geen ablans

congruerende gerundiva bij een zelfstandig naamwoord

(meritis); letterlijk “*door diensten gegeven en ontvangen*

moetende worden”; in zo’n gerundivum constructie is het

“moeten” afgezwakt of zelfs afwezig (zoals hier); dan lees je:

door het geven en ontvangen van diensten

vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin bij id in bijzin 2 (ut ...);

quod is het lijdend voorwerp in de bijzin ([2] variant [16]);

merk ook op dat het een bijzin is in een tekstdeel (utrum ...) in de indirecte rede ([12])

= aliquis, *iemand*

niet, niet echt; comparativus van parum, *te weinig*

- Een coniunctivus omdat het een bijzin is binnen de indirecte rede (utrum ...). Je vertaalt ‘m dan als een indicativus.

- Merk ook op dat het een imperfectum is. Die wordt afgedwongen omdat “desiderata sit” in de directe vraag een verleden tijd zou zijn: “desiderata est”⁷⁴. Je hoeft ‘m in het Nederlands niet als verleden tijd te vertalen.

ut dandis[•] gdivum recipiendis[•] gdivum que meritis^{5p} •,
sit
desiderata sit

BIJZIN 2

ut

meritis

dandis, recipiendis

quod^{4s} n lijd quis^{1s} • ond minus per se^{4s} ipse^{1s} •
posset^{con} impf pv,

BIJZIN 3

quis

minus

posset

id^{4s} lijd acciperet^{con} impf pv ab alio^{5s} vicissim^{BW} que
redderet^{con} impf pv,

BIJZIN 2 VERVOLG

an esset^{con} impf pv hoc^{4s} n ond quidem proprium^{4s} predn
amicitiae^{2s}, sed antiquior[•] et pulchrior[•] et magis^{BW} a
natura^{5s} f •• ipsa^{••} profecta[•] alia[•] causa^{1s} f • ond.

acciperet, redderet

BIJZIN 1B

dit zijn imperfecti; zie bij posset hierboven

tweede deel van de afhankelijke vraag; bestaat uit twee nevenschikte delen gescheiden door sed (*maar*)

De vertaling van quidem (*weliswaar*) als deel van een vraag (an, of) lijkt krom: “[overdenken,] of dit weliswaar eigen is aan vriendschap [maar ...]”. Iets dat je toegeeft, hoef je je niet af te vragen. De vraag is of dat een Nederlands probleem is, of dat ook de Latijnse formulering krom is. Zie voetnoot 75 voor een discussie.

⁷⁴ Als je de vraag direct maakt, wordt het: “Amicitia propter imbecillitatem atque inopiam desiderata est, ut, quod quis non posset, id acciperet et redderet?” De coniunctivus “sit” wordt een indicativus (“est”) en “desiderata est” is een verleden tijd (een perfectum; een perfectum verwijst naar iets dat in het verleden is gebeurd). De tijden van een bijzin richten zich dan naar de tijd van het hoofdwkwoord in de hoofdzin, desiderata est, volgens de consecutio temporum (zie A&G § 482ff). Die schrijft een voltooid of onvoltooid verleden tijd voor. Dat wordt hier voor acciperet en redderet een imperfectum vanwege het duratief aspect (voortdurende handeling). Posset volgt dat: je accepteert en geeft steeds wat je zelf steeds maar niet voor elkaar krijgt.

⁷⁵ Er zijn een aantal puzzels bij dit tweede gedeelte. Dat tweede gedeelte bestaat weer uit twee delen. Het eerste van die twee is het quidem-deel: “esset [...] amicitia”. Het tweede is het sed-deel: “sed [...] causa”.

- Is het quidem-deel met esset krom Latijn?
“Esset” hoort ontegenzeggelijk bij het quidem-deel. Je kan dit quidem-deel vertalen in de vragende vorm. Zowel de werkvertalingen van Eisma als Hermaion doen dit. Dat wordt dan iets als “of dit weliswaar eigen aan vriendschap is”, waarbij “dit” terugslaat op het utrum-deel van de zin en de zin afgemaakt wordt met het sed-deel: “of dat ...”. Nu ontstaat er in het Nederlands in dat eerste deel een inhoudelijk vreemde zin. Je vraagt je iets af waarvan je in de vraag al stelt dat het waar is. De bedoeling is natuurlijk om te *stellen* dat het ervoor genoemde eigen is aan vriendschap en je *af te vragen*, in het sed-deel, of er een diepere oorzaak is. De feitelijke vraag betreft dus alleen het sed-deel. Daarmee is de Nederlandse vertaling krom, maar de interessantere vraag is of de Latijnse tekst ook krom is.
Als we kijken naar twee Engelse vertalingen dan zie je dat beide vertalers het probleem herkennen. Falconer lost het op door van het quidem-deel een bijzin te maken met hoewel: “[...] or, although this mutual interchange is really inseparable from friendship, whether there is not another cause, older, more beautiful, and emanating more directly from Nature herself.” (p. 136). En Freeman maakt een aparte zin van het tweede gedeelte en, net als Falconer, formuleert het quidem-deel als een mededeling, niet als een vraag: “This is undeniably a part of being a friend, but I wonder if there isn’t a deeper and more beautiful reason for friendship than this, something that comes to us from nature herself.” Beiden vertalen het quidem-deel dus niet als deel van de vraag maar als een stellende zin. Impliciet corrigeren ze dus het Latijn. Overigens is “krom” niet “fout”. Een taal is geen wiskunde, en als dit de manier was in het Latijn om zo’n weliswaar-maar vraag te formuleren, dan is dat zo. In het Nederlands is het naar mijn bescheiden mening niet correct.
- Hoort “esset” ook bij het sed-deel?
In de aantekeningen van de Hermaion uitgave wordt aangegeven om bij alia causa “sit” te denken. Dat is consistent met de eerste afhankelijke

an	vraagpartikel van het tweede deel; de constructie is utrum ... an ... = <i>of ... of ...</i>
an ... alia causa [sit]	De vertaling hierboven is gebaseerd op de aanwijzing in het boek van Hermaion om “sit” bij causa te denken. Zie ook voetnoot 75.
antiquior ... profecta	drie bijstellingen bij alia Je kunt in plaats van bijstellingen de bijvoeglijke bepalingen ook bij causa nemen: “ <i>maar dat er een oudere en mooiere en meer uit de natuur afkomstige andere oorzaak is</i> ”.
quidem ... sed ...	<i>weliswaar ... maar ...</i> In de vertaling hierboven is een concessieve bijzin met hoewel gebruikt. Zie voetnoot 75 voor een discussie. Zowel Falconer als Freeman volgen deze aanpak; Eisma en Hermaion niet.
proprium	<i>eigen bezit, eigendom</i> ; dat is wat anders dan <i>eigenschap</i> , maar dat is waarschijnlijk wél een betere vertaling dan eigen bezit of eigendom; een vertaling met “ <i>eigen aan</i> ” respecteert niet de genitivus maar komt beter in de buurt van bezit.
magis	bijwoord bij profecta
profecta	< profectus, ppp van proficiscor (proficisci), <i>vertrekken</i> , en ook, zoals hier, <i>afkomstig zijn van</i> (+ab); dus niet van proficio (proficere), <i>verder komen, tot stand brengen</i> ; Een vertaling met “ <i>afgeleid</i> ” is minder zuiver want dat veronderstelt een handelend iets buiten de natuur zelf dat “het afleiden” uitvoert.

Amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam coniungendam;

Liefde immers, waarnaar “vriendschap” is genoemd, is bijzonder geschikt om wederzijdse genegenheid te vinden;

Amor^{1s} *ond* enim,
ex quo^{5s} amicitia^{1s} f • *ond* nominata^{ppp} *predn* est^{pv},
princeps^{1s} *predn* est^{pv} ad benevolentiam^{4s} ••
coniungendam^{gdivum} ••;

HOOFDZIN	
BIJZIN	betrekkelijke bijzin met antecedent (amor) met het relativum in de ablativus in een voorzetselbepaling ([1] variant [17]) indicativus perfecti passivi
nominata est	
HOOFDZIN VERVOLG	
princeps	princeps, een bijvoeglijk naamwoord, <i>eerste, voornaamste</i> , en ook, zoals hier, <i>geschikt voor</i>
coniungendam	gerundivum van coniungo, <i>verbinden</i> , of, van bijvoorbeeld vriendschappen, <i>sluiten, aanknopen</i> ; genegenheid of welwillendheid sluit je niet en knoop je niet aan, maar vind je; je kunt een woord als <i>wederzijds</i> of <i>bij elkaar</i> toevoegen om wat dichter bij “ <i>aanknopen</i> ” te komen
ad benevolentiam coniungendam	gerundivum constructie; letterlijk “ <i>tot genegenheid aangeknoopt moetende worden</i> ”; zo’n constructie vertaalt je met “ <i>om genegenheid aan te knopen</i> ” = <i>om tot genegenheid te komen</i> ; besef wel dat je dan een passieve constructie actief gemaakt hebt;

vraag van de zin: “utrum [propter ...] desiderata sit amicitia” (*of vriendschap gewenst is [vanwege ...]*). Eisma daarentegen geeft aan een tweede “*eset*” te denken bij profecta – dus niet bij causa. Moet je die “*eset*” dan ook niet bij antiquior en puchrior denken?

- Koppel- of zelfstandig werkwoord?
Met “sit” bij causa (zie de opmerking hierboven) kun je dat werkwoord op twee manieren lezen: als een koppelwerkwoord of als zelfstandig werkwoord. Als koppelwerkwoord vertaalt je iets als “*[of] een andere oorzaak ouder/mooier/natuurlijker is*”. Zie ook A&G § 284.b. De tricolon *ouder/mooier/natuurlijker* is predicaatsnomen. Je vraagt je niet af of er een andere oorzaak is, maar hoe die is. Als zelfstandig werkwoord (*zijn* = *bestaan*) wordt het iets als “*[of] (er) een andere oorzaak is, ouder/mooier/natuurlijker*”. Nu vraag je je af of er een andere oorzaak is. De tricolon wordt een bijstelling bij causa. Falconer en Freeman vertalen het zo. Merk op dat Freeman “*alia*” weglaat. Hermaion vertaalt ook “sit” als zelfstandig werkwoord, maar de tricolon niet als bijstelling: *[er moet overdacht worden] “of dat dit weliswaar eigen was aan vriendschap, maar (dat) er een oudere [...], mooiere en meer uit de natuur afkomstige andere oorzaak is*”. Met “*eset*” bij profecta (en antiquior en pulchrior) kan je “*eset*” alleen als koppelwerkwoord lezen. Eisma vertaalt dan: *[er moet overdacht worden] “of dit weliswaar karakteristiek voor vriendschap is, maar een andere oorzaak belangrijker en voortreffelijker en meer van de natuur zelf afgeleid is*.” Met het gebruik van “*een*” wordt dan vervolgens niet afgevraagd of er een andere oorzaak is, maar wordt dat aangenomen, en alleen afgevraagd hoe die is.
- Waarom is *eset* een imperfectum?
En niet, zoals sit in het utrum-deel, een praesens? Als je “sit” bij causa denkt, helpt de consecutio temporum (zie voetnoot 74) misschien. Dan is er een verleden tijd om dezelfde reden als bij acciperet, redderet en posset. Als je een tweede “*eset*” (en geen “sit”) denkt in het sed-deel, is het lastiger dat imperfectum te begrijpen.

nam utilitates quidem etiam ab eis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa;	want voordelen worden immers ook vaak van hen verkregen, die onder het voorwendsel van vriendschap worden vereerd en gerespecteerd vanwege de omstandigheden;	
nam utilitates ^{1p ond} quidem etiam ab eis ^{5p} percipiuntur ^{pv} saepe, qui ^{1p ond} simulatione ^{5s} amicitiae ^{2s} coluntur ^{pv} et observantur ^{pv} temporis ^{2s} causa;	HOOFDZIN ab eis quidem BIJZIN simulatione causa temporis	niet " <u>door</u> hen [verkregen]" (ablativus auctoris) maar <u>van</u> hen [verkregen] (ablativus separationis/originis) immers; bouwt een tegenstelling op met autem in de volgende zin; je zou ook wat vrijer kunnen vertalen met <u>weliswaar</u> ... maar ... betrekkelijke bijzin met antecedent eis ([1] variant [13]) ablativus instrumenti wegens, regeert een genitivus < tempus, tijd, moment, ook, zoals je hier kunt vertalen, overdrachtelijk gelegenheid, omstandigheden
in amicitia autem nihil fictum est, nihil simulatum, et quidquid est, id est verum et voluntarium.	in vriendschap is echter niets verzonnen, niets geveinsd, en al wat er is, is echt en gebeurt uit vrije wil.	
in amicitia ^{5s} autem nihil ^{1s n ond} fictum ^{• predn} est ^{pv} , nihil ^{1s n ond} simulatum ^{• predn} , et quidquid ^{4s n ond} est ^{pv} , id ^{1s n • ond} est ^{pv} verum ^{• predn} et voluntarium ^{• predn} .	HOOFDZIN DEEL 1 fictum, simulatum BIJZIN est HOOFDZIN DEEL 2 quidquid est, id est verum [...]	met twee nevenschikte delen gekoppeld door et; het eerste deel met twee onderwerpen, zonder voegwoord (asyndeton) kun je als synoniemen vertalen (veinzen, huichelen, voorwenden), of je kunt ze verschillend vertalen: fictum neutraler als verzinnen en simulatum sterker als veinzen vooropgeplaatste betrekkelijke bijzin (bij de hoofdzin deel 2 hieronder) met quisquis (al wie, al wat); het "antecedent" is id in de hoofdzin [11] Zie voetnoot 76 voor meer informatie over quisquis. geen koppelwerkwoord, maar zelfstandig werkwoord ("is" in de betekenis van "bestaan") Ook al is de constructie met quisquis grammaticaal misschien lastig, de vertaling is (van links naar rechts) letterlijk recht toe recht aan: al wat [er] is, dat is echt [...];
27 Quapropter a natura mihi videtur potius quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura.	Daarom schijnt het mij toe dat vriendschap eerder uit de natuur is ontstaan dan uit behoefte, meer vanwege een neiging van de geest in combinatie met een bepaald gevoel van liefhebben, dan uit de gedachte hoeveel nut die zaak zal hebben.	
Quapropter a natura ^{5s} mihi ^{3s} videtur ^{pv} potius ^{BW} quam ab indigentia ^{5s} orta ^{ppp • NCI} amicitia ^{1s f • NCI} , applicatione ^{5s} magis animi ^{2s} cum quodam ^{••} sensu ^{5s m ••} amandi ^{gedium 2s} , quam cogitatione ^{5s}	HOOFDZIN quapropter mihi videtur	begint met een relatieve aansluiting; structuur: • de kern is: mihi videtur orta amicitia [a ...] (vriendschap schijnt mij toe ontstaan te zijn [uit ...]) • heeft twee bepalingen bij orta (ontstaan): a natura ... (uit de natuur ...) en applicatione ... (door het willen verbinden) • elke bepaling vergelijkt twee zaken: potius quam (eerder dan) vergelijkt natura en indigentia, en magis quam (meer dan) vergelijkt applicatione en cogitatione relatieve aansluiting; een bijwoord dat betrekkelijk is gebruikt < sibi videri, geloven dat, denken dat; hier dus: [daarom] denk ik [dat]; videri op zichzelf (letterlijk: gezien worden) wordt ook als schijnen vertaald; die vertaling, samen met mihi, kun je

⁷⁶ Quidquid is de accusativus van quisquis en dat betekent *alles wat, wat ook*. In het Latijn is quisquis één woord en het wordt als een zelfstandig naamwoord gezien (zie ook [hier](#)). Het is hier het onderwerp van est en est is hier geen koppelwerkwoord (copula) maar een zelfstandig werkwoord met de betekenis *bestaan*. Quisquis is opgebouwd uit twee keer quis. Daar gaan we hier aan voorbij, maar je ziet het wel terug in de Nederlandse vertaling: *alles wat, of al wat*. In het Nederlands dus twee woorden en *wat* is een betrekkelijk voornaamwoord. "Alles wat bestaat ..." is dus een hele korte, maar onvolledige, hoofdzin ("alles"), en een bijzin ("wat bestaat"). In het Nederlands wordt die hoofdzin afgemaakt met "*is echt*": "*Alles [wat bestaat,] is echt*." In het Nederlands dus een keurige hoofdzin (*alles is echt*) en een bijzin (*wat bestaat*). Niet in het Latijn. "Quidquid est" is een hoofdzin die niet af is en als een zelfstandig naamwoord fungeert en dat dan als onderwerp van het tweede est: "Al-wat-bestaat is echt. Dat tweede est is wel een copula. Dus "id est ..." is géén bijzin. Het is ook een hoofdzin en begint met een aanwijzend voornaamwoord. Dat eerste woord, id, herhaalt als het ware de tekst "quidquid est". Wij kunnen dat in het Nederlands ook: "Alles wat bestaat, dat is echt." Het is dezelfde constructie als "Een bakker, die bakt brood." In een bijzin zou er staan "De bakker, die brood bakt, ...".

		vaak ook in plaats van <i>geloven</i> of <i>denken</i> gebruiken; dan wordt het mihi videtur = <i>het schijnt mij toe dat ...</i> dativus auctoris; mihi videtur betekent letterlijk <i>het wordt door mij gezien</i> denk erbij esse: orta esse amicitia = “<i>de vriendschap ontstaan te zijn</i>”; de NCI bij videri; orta esse is de infinitivus (“I”) en amicitia de nominativus (“N”); de NCI fungeert als onderwerp van videtur potius quam potius⁷⁷ = comparativus (<i>liever, eerder</i>); quam + comparativus = <i>dan</i> applicatione animi <i>een neiging van de geest</i>⁷⁸; een wat letterlijker vertaling zou kunnen zijn “[meer] omdat de geest zich wil verbinden” = <i>samen met</i>, in de betekenis van <i>gecombineerd met</i> cum amandi congrueert nergens mee, dus een gerundium: <i>het liefhebben</i>; in de genitivus met sensus: sensus amandi = “<i>een gevoel van het liefhebben</i>” = <i>een gevoel van liefhebben</i> quantum^{1s n} illa[•] res^{1s f} • predn utilitatis^{2s} esset^{coni impf pv} BIJSTELLING een afhankelijke vraag als bijstelling bij cogitatione⁷⁹ habitura^{pfa} • quantum utilitatis “<i>hoeveel van nut</i>” = <i>hoeveel nut</i> esset quantum is een zelfstandig naamwoord; utilitatis = genitivus partitivus - Het is een coniunctivus omdat het een afhankelijke vraag is. - Het is een imperfectum vanwege orta [esse]⁸⁰. Je hoeft deze verleden tijd niet te vertalen.
Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat;		Hoe dit nu zit, kan ook in sommige dieren waargenomen worden, die, tot een zeker moment, zo houden van hun jongen en zo door hen worden liefgehad, dat hun gevoel makkelijk zichtbaar is;
Quod^{1s n} • ond quidem quale[•] predn sit^{coni pv}, etiam in bestiis^{5p} • quibusdam[•] animadverti^{inf pas} potest^{pv}, quae^{1p n ond} ex se natos^{4p lijd} ita amant^{pr pv} ad quoddam[•] tempus^{4s n} • et ab eis^{5p} ita amantur^{pr pas pv}, ut facile^{8W} earum^{2p} sensus^{1s f ond} appareat^{coni pv};	BIJZIN quod quale quidem sit HOOFDZIN animadverti BIJZIN 1 ex se natos ita BIJZIN 2 facile	afhankelijke vraag (quale, hoe) als betrekkelijke bijzin (quod, wat) met een relatieve aansluiting en als onderwerpszin van potest in de hoofdzin; quod is onderwerp van de bijzin ([120] variant [13]) betrekkelijk voornaamwoord; relatieve aansluiting; onzijdige nominativus < qualis, hoe, hoedanig; bijvoeglijk naamwoord en hier vragend gebruikt (hoe?); het wordt verbogen en congrueert als predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) met het onderwerp: quale is de onzijdige nominativus benadrukt het pronomen quod; niet vertalen een coniunctivus vanwege de afhankelijke vraag aanvullingsinfinitivus bij potest; passieve infinitivus: <i>opgemerkt (te) worden</i> dubbele betrekkelijk bijzin waar quae niet herhaald is; antecedent is bestiis [1] natos < natus, kind (letterlijk: “<i>de geborene</i>”); bij een dier: jong; ex se natos = “<i>de uit henzelf geboren</i>” = <i>hun jongen</i> hoort bij het latere ut (correlativum): zó ... (zo)dat ... consecutieve bijwoordelijke bijzin bij bijzin 1 [70] bijwoord van facilis, <i>gemakkelijk</i>

⁷⁷ Het grondwoord is potis, *machtig, kundig*, een bijvoeglijk naamwoord. Dat heeft geen bijwoord en het wordt niet verbogen. Alleen het neutrum wordt gebruikt: pote. De comparativus is potior, *machtiger*, en die heeft wél een bijwoord: potius, *machtiger*. Dat woord staat hier in de tekst. De superlativus is dan potissimus (bijv. nw.) en potissimum (bijwoord), *machtigst*.

⁷⁸ applicatio = *aansluiting, het aansluiten*; applicatio animi = *het (willen) aansluiten van de geest*; daarmee wordt kennelijk bedoeld: *de neiging om* (Eng: inclination to). De Engelse vertaling verwoordt het als “an inclination of the soul”. Zie ook het woordenboek van Lewis & Short [hier](#).

⁷⁹ Zoals “Het brood werd gebakken door de bakker, een harde werker.” Zie ook A&G § 282.c.

⁸⁰ In principe volgt een afhankelijke vraag qua tijd het werkwoord in de hoofdzin. Dat is videtur, en dat is een praesens (tegenwoordige tijd). Volgens de consecutio temporis (A&G § 483) heeft de bijzin dan ook gewoon een tegenwoordige tijd. Toch staat hier een imperfectum. Dat komt omdat de bijzin (quantum ... esset) afhankelijk is van “orta esse”: “... is ontstaan ... uit de vraag *hoeveel* ...”. Orta esse is een infinitivus perfecti, een perfectum dus. Een coniunctivus in de indirecte rede volgt een infinitivus perfecti waar deze van afhankelijk is, en niet het hoofdwerkwoord dat de indirecte rede inleidde (zie A&G § 585.a). Volgens de consecutio temporis volgt een bijzin een verleden tijd met een perfectum (of plusquamperfectum): esset habitura is een coniunctivus perfecti passivi.

quod in homine multo est evidentius, primum ex ea caritate, quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere non potest, deinde cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nati sumus, cuius cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur.		dit is in de mens veel zichtbaarder, allereerst vanwege de liefde die bestaat tussen kinderen en ouders, die niet verbroken kan worden behalve door een afschuwelijke misdaad, vervolgens wanneer een soortgelijk gevoel van liefde is ontstaan als wij iemand hebben ontmoet, met wiens gewoonten en natuur wij overeenstemmen, omdat wij in hem als het ware een zeker lichtend voorbeeld van rechtschapenheid en deugd lijken te zien.	
quod ^{1s n ond} in homine multo est ^{pv} evidentius ^{predn} , primum ex ea [•] caritate ^{5s f •} ,	HOOFDZIN	zin met relatieve aansluiting (quod) en een opsomming met de woorden primum (<i>allereerst</i>) en deinde (<i>vervolgens</i>) (polysyndeton); het tweede deel is een bijzin met daarin weer allerlei bijzinnen	
	evidentius	comparativus van evidenter, het bijwoord van het bijvoeglijke naamwoord evidens, <i>overduidelijk</i>	
	multo	multo + comparativus = <i>heel, veel</i> ; dus, met evidentius, <i>heel zichtbaar of veel zichtbaarder</i>	
	ea [caritate], quae	letterlijk: <i>die [liefde]</i> , <i>die</i> ; in het Nederlands gebruiken we op deze plaats geen aanwijzend voornaamwoord (ea = <i>die</i>) eerste betrekkelijke bijzin [1] variant [13]; antecedent is caritate	
quae ^{1s f ond} est ^{pv} inter natos ^{4p} et parentes ^{4p} ,	BIJZIN 1	< sum (esse); gebruikt als zelfstandig werkwoord (<i>zijn</i> = <i>bestaan</i>)	
	est	tweede feitelijke betrekkelijke bijzin, ook bij caritate ([1] variant [13]); tussen de twee bijzinnen is geen voegwoord gebruikt (asyndeton)	
quae ^{1s f ond} dirimi ^{inf pas} nisi detestabili [•] scelere ^{5s •} non potest ^{pv} ,	BIJZIN 2	< dirimo (dirimere), <i>uit elkaar nemen, scheiden, verbreken</i> ; passieve infinitivus: <i>verbroken (te) worden</i>	
	dirimi	ablativus causae	
	scelere	bij de hoofdzin; volgende deel in de opsomming (primum ... deinde ...); nu als een temporele bijwoordelijke bijzin met cum + indicativus; de bijzin is ook een voorwaardelijke zin, waarbij dit deel de conclusie is, en de voorwaarde in de volgende bijzin volgt ⁸¹ [174] (een combinatie van bijw. bijzin [35] en voorw. zin [143])	
deinde cum similis [•] sensus ^{1s • ond} exstitit ^{pr pf pv} amoris ^{2s} ,	BIJZIN 3	het voegwoord (hier: <i>wanneer</i>), niet het voorzetsel (<i>samen met</i>); het voegwoord is hier gebruikt met een indicativus (temporeel: <i>wanneer</i> = <i>op het moment dat</i>)	
	cum	< exsisto (exsistere), <i>ontstaan</i> ⁸² : <i>is ontstaan</i>	
	exstitit	bij sensus	
	amoris	de voorwaarde (si = <i>als</i>) van bijzin 3; maar de echte inhoudelijke mededeling wat die voorwaarde dan is, zit in de volgende bijzin (bijzin 5)	
si aliquem ^{4s lijd} nacti ^{ppp 1p} sumus ^{pv} ,	BIJZIN 4	< nactus, ppp van nanciscor (nancisci), <i>deponens, krijgen, verkrijgen</i>	
	nacti	nanciscor is een deponens, dus nactus sum = <i>ik heb verkregen</i> , niet passief <i>ik ben verkregen</i> ; nacti is een nominativus meervoud vanwege de 1 ^{ste} persoon meervoud van het onderwerp (<i>wij</i>)	
	nacti sumus	definiërende betrekkelijke bijzin [23]	
cuius ^{2s} cum moribus ^{5p} et natura ^{5s f} congruamus ^{coni pr pv} ,	BIJZIN 5	bij bijzin 4; hier wordt de eigenlijke voorwaarde verwoord; het relativum cuius (<i>van wie</i>) is deel van de voorzetsel bepaling cum ... (<i>met=in</i> ...)	
	cuius cum moribus	= cum cuius moribus, <i>met wiens gewoonten</i> ; als je niet met het ouderwetse <i>wiens</i> wilt vertalen, moet je een extra bijzin introduceren: [... <i>iemand ontmoet hebben</i> ,] <i>die gewoonten heeft waarmee wij overeenstemmen</i> [...]	
	congruamus	< congruo (congruere), <i>overeenstemmen</i> ; dit werkwoord heeft het voorzetsel cum bij zich om aan te geven waarmee je overeenstemt; de coniunctivus wordt gebruikt vanwege het definiërende karakter omdat het antecedent “onbepaald” is; we vertalen zo’n coniunctivus met een gewone indicativus, of	

⁸¹ Dus als zelfstandige voorwaardelijke zin zou het zijn “Similis sensus amoris exsistit, si aliquem nanciscimur, quae [...]” (“Er bestaat een gelijk gevoel van liefde, als wij iemand ontmoeten, die [...]”). De zin wordt, door het gebruik van het perfectum, zoals dat heet, teruggeworpen in de tijd.

⁸² Afhankelijk van je woordenboek kun je nog een transitieve betekenis van exsto (exstare), *bestaan*, aantreffen. Exstitit kan grammaticaal ook daarvan het perfectum zijn. Alleen past dat dan hier niet in de context en met de combinatie met cum, *wanneer*.

quod in eo ^{5s} quasi ^{8W} lumen ^{4s n • lijd} aliquod* probitatis ^{2s} et virtutis ^{2s} perspicere ^{inf} videamur ^{coni pr pas pv} .	BIJZIN 6 quasi lumen perspicere videamur	je voegt als je wilt een zinsdeel in als “met zo’n karakter dat ...” (dat hoeft hier niet: moribus geeft al aan dat we het over iemands karakter hebben) causale bijwoordelijke bijzin met quod (omdat) en een coniunctivus bij bijzin 5 (we stemmen overeen omdat ...) [62] hier als bijwoord: als het ware licht = lichtend voorbeeld aanvullingsinfinitivus de coniunctivus in combinatie met quod geeft aan dat het niet om een hard feit gaat; dat kun je vertalen met toevoegingen als “zou” of “kan”; hier hoeft dat niet want de betekenis van videamur (lijkt/schijnt) en het gebruik van quasi verwoordt die intentie al.
--	--	--

28	Nihil est enim virtute amabilis, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter virtutem et probitatem etiam eos, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus.	Niets is immers beminnelijker dan de deugd, er is niets dat meer verlost tot liefhebben, omdat wij immers door (hun) deugd en rechtschapenheid zelfs diegenen in zeker opzicht liefhebben die wij nooit hebben gezien.
	Nihil ^{1s n • ond} est ^{pv} enim virtute ^{5s} amabilis ^{1s n • predn} , nihil ^{ond} quod ^{1s n ond} magis alliciat ^{coni pv} ad diligendum ^{gdiu} , quippe ^{8W} cum ^{vw} propter ^{vz} virtutem ^{4s} et probitatem ^{4s} etiam eos ^{4p lijd} , quos ^{4p lijd} numquam vidimus ^{indi pf pv} , quodam* modo ^{5s •} diligamus ^{coni pv} .	HOOFDZIN virtute amabilis HOOFDZIN BIJZIN quod diligendum BIJZIN 1 quippe cum BIJZIN 2 vidimus BIJZIN 1 VERVOLG quodam modo diligamus ablatus comparationis: dan; bij amabilis bijvoeglijk naamwoord, comparativus (beminnelijker); predicaatsnomen, congrueert daarom met nihil verkorte hoofdzin omdat est uit de vorige zin niet is herhaald: nihil est = er is niets; merk op dat dit “niet herhaalde” est het zelfstandige werkwoord sum is (zijn = bestaan); het est in de vorige zin is het koppelwerkwoord; omdat de functie van “est” in het eerste en tweede deel verschilt, moet je in het Nederlands “er is” toevoegen definiërende betrekkelijk bijzin met coniunctivus [24] is onzijdig vanwege nihil gerundium, het liefhebben; met ad is het een vaste constructie om een doel aan te geven: tot het liefhebben bij quod alliciat; causale bijwoordelijke bijzin met cum en coniunctivus (omdat) [68] een vaste combinatie: omdat immers feitelijke betrekkelijke bijzin bij het antecedent eos ([1] variant [16]) hier, in tegenstelling tot viderit verderop, geen coniunctivus; dus geen definiërende bijzin deze keer; immers “het niet gezien hebben” is geen karaktertrek van iemand modo < modus, tijd, manier, maat; quodam < quisdam, een zeker(e), bijv. nw. quodam modo, op een zekere manier, wij zeggen: in zekere zin, in zeker opzicht coniunctivus vanwege het causale cum (omdat)
	Quis est qui C. Fabrici, M’. Curi non cum caritate aliqua benevola memoriam usurpet, quos numquam viderit?	Is er iemand die niet met een zekere welwillende genegenheid de herinnering levend houdt aan Gaius Fabricius, aan Manius Curius, hoewel hij hen nooit heeft gezien?
	Quis ^{1s ond} est ^{pv} qui ^{1s ond} C. Fabrici ^{2s} , M’. Curi ^{2s} non cum caritate ^{5s f •} aliqua* benevola* memoriam ^{4s lijd} usurpet ^{coni pv} ,	HOOFDZIN quis est, qui BIJZIN 1 C. / M’. korte hoofdzin met een directe vraag als inleiding op de bijzin letterlijk: “Wie is hij, die ...?”; de bedoeling is te vragen of er iemand is, die ... Met andere woorden: Is er iemand die ...? definiërende bijzin bij het onbepaalde “quis” uit de hoofdzin ⁸³ [23] variant [13] C. = Gai = Gaii; M. = Mani = Manii; er staat M’ (met accent) als aanduiding dat het de voornaam Manius betreft; M. (zonder accent) geeft Marcus aan

⁸³ “qui ...” kan ook als consecutieve betrekkelijke bijzin opgevat worden ([31]). A&G legt uit dat de consecutieve en definiërende bijzinnen dicht bij elkaar liggen, en dat bij twijfel het best voor de definiërende kan worden gekozen.

	memoriam usurpet	letterlijk “[die niet] de herinnering in de mond neemt/noemt”; in het Nederlands moeten we daar iets anders voor verzinnen: een herinnering koester je, of houd je levend. Falconer vertaalt: “who does not dwell with some kindly affection”
	aliqua	het onbepaalde persoonlijk voornaamwoord (< aliquis, enig, bepaald, zeker); niet lezen als het bijwoord op de een of andere manier
	benevola	< benevolus, welwillend, vriendelijk
quos ^{4p lijd} numquam viderit ^{coni pf pv?}	BIJZIN 2	bij bijzin 1; concessieve betrekkelijke bijzin met als antecedent de mannen Fabricius en Curius ([30] variant [16])
	viderit	hier, in tegenstelling tot vidimus hierboven, wél een coniunctivus; deze coniunctivus heeft kennelijk inhoudelijke betekenis en moeten we dus vertalen; het is een concessieve coniunctivus: <i>hoewel hij hen nooit heeft gezien</i>

Quis autem est qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit?		Is er echter iemand die Tarquinius Superbus, die Spurius Cassius, of Spurius Maelius niet haat?
Quis ^{1s ond} autem est ^{pv}	HOOFDZIN	korte hoofdzin met een directe vraag als inleiding op de bijzin
qui ^{1s ond} Tarquinius ^{4s lijd} Superbum, qui Sp. Cassium ^{4s lijd} , Sp. Maelium ^{4s lijd} non oderit ^{coni pf pv?}	quis est	zie hierboven bij de vorige zin
	BIJZIN	definiërende bijzin bij het onbepaalde “quis” uit de hoofdzin [23] variant [13] (zie ook voetnoot 83)
		De zin bestaat uit twee delen, waarbij in het gezegde alleen in het tweede deel is geplaatst. Het tweede deel heeft een opsomming als lijdend voorwerp.
	Sp.	= Spurius
	qui ... qui ...	herhaald qui: anafora
	qui Sp. Cassium, Sp. Maelium	geen voegwoord: asyndeton
		In het Nederlands kun je het ook zonder voegwoord vertalen, maar het klinkt beter met een voegwoord.
	oderit	< odi (odisse), <i>haten</i> ; het perfectum heeft een praesens betekenis
Cum duobus ducibus de imperio in Italia est decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.		Met twee leiders is er over de macht in Italië gestreden: Pyrrhus en Hannibal; onze gezindheid is niet al te zeer afkerig van de een wegens zijn rechtschapenheid, deze staat zal de ander wegens zijn wreedheid voor altijd haten.
Cum duobus ^{5p} ducibus ^{5p} de imperio ^{5s} in Italia ^{5s} est ^{pv} decertatum ^{4s n ppp} , Pyrrho ^{5s} et Hannibale ^{5s} :	HOOFDZIN	hoofdzin met een bijstelling (appositie)
	cum	het voorzetsel (<i>met</i>); dus niet cum + indicativus = <i>wanneer, toen</i> ; dat weet je pas zeker als je est hebt gezien en de zin niet als bijzin bij het vervolg kunt plaatsen.
	est decertatum	het ppp is onzijdig en er is geen expliciet onzijdig onderwerp, dus: <i>er is gestreden</i>
	Pyrrho et Hannibale	bijstelling bij duobus ducibus, vandaar congruentie in naamval; in het Nederlands is cum duobus ducibus, en dus ook de bijstelling, een voorzetselbepaling
	cum ... de ... in ...	met ... over ... in ...; 3 bepalingen op een rijtje
ab altero ^{5s} propter probitatem ^{4s} eius ^{2s} non nimis alienos ^{4p} animos ^{4p} habemus ^{indi pr pv} , alterum ^{4s lijd} propter crudelitatem ^{4s} semper haec ^{2s} civitas ^{1s f} oderit ^{fut pv} .	HOOFDZIN	nevengeschiedte opsomming, ieder deel met een eigen persoonsvorm, en zonder voegwoord (asyndeton)
	ab	vaak gebruikt om de oorsprong van iets aan te geven (<i>vanaf, door</i>), maar ook om aan te geven waar je je tegen afzet ⁸⁴ ; hier vooral in die laatste betekenis vanwege alienus, <i>afkerig (van), vijandig (jegens)</i>
	animos	< animus, animus heeft veel betekenissen, waaronder <i>stemming, gezindheid, instelling</i>
	alienos	< alienus, <i>vreemd, afkerig, vijandig</i> ; hier gezien de context van Pyrrhus en Hannibal <i>afkerig</i> of <i>vijandig</i> ; de eerste is wat minder heftig dan de tweede; “ <i>afkerig</i> ” maakt daarmee de tegenstelling met Hannibal wat sterker; en <i>rechtschapenheid</i> (probitas) is ook wel een complimenteus woord

⁸⁴ zoals bij werkwoorden als beschermen *voor/tegen* en afhouden *van*

animum alienum habeo	letterlijk “een afkerige houding hebben (jegens/van)”; een wat vlottere vertaling is dan om animos tot onderwerp te maken: “onze gezindheid is niet afkering jegens/van”
eius	= van die/hem = zijn
oderit	de vorm kan zowel een futurum als een coniunctivus zijn; hier past het futurum beter; om hier een adhortativus te vertalen (“laat deze staat ...”) is vanwege de context (Cicero geeft hier een uitleg en beschrijft een bestaande situatie) niet logisch

62	Sed – saepe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia – querebatur quod omnibus in rebus homines diligentiores essent:	Maar – dikwijls kom ik immers terug bij Scipio, van wie de hele discussie over vriendschap was – hij klaagde dat mensen in alle zaken zorgvuldiger waren:
----	---	--

Sed [...] querebatur ^{impf pv}	HOOFDZIN	Scipio (uit de tussenzin) is het onderwerp
	querebatur	< queror (queri), <i>klagen over, beklagen</i> ; met quod : <i>hij klaagde over het feit dat</i> ⁸⁵
		In het Nederlands zeggen we <i>klagen over</i> ; klagen heeft daarmee een voorzetselbepaling bij zich. In het Latijn is queror transitief en heeft een lijdend voorwerp bij zich. Dat kan in het Nederlands ook als we <i>beklagen</i> gebruiken: <i>iets beklagen</i> .
quod ^{BW} omnibus [•] in rebus ^{5p •} homines ^{1p •• ond} diligentiores ^{•• predn} essent ^{coni pv} :	BIJZIN	lijdendvoorwerpszin bij querebatur: de bijzin fungeert als lijdend voorwerp bij querebatur [135]; het is ook indirecte rede: het beklag is van Scipio, niet van Cicero.
	quod	een bijwoord “ <i>dat</i> ” en niet het betreffende voornaamwoord <i>die/dat</i> ; gebruikt als voegwoord (zie voetnoot 85)
	essent	een coniunctivus vanwege de indirecte rede
	diligentiores	< diligens, <i>zorgvuldig, nauwgezet</i> ; daarvan de comparativus, <i>zorgvuldiger</i> ; en die dan in de nominativus meervoud congruerend met homines en de 1 ^e persoon meervoud van essent
saepe enim redeo ^{pv} ad Scipionem ^{4s} ,	HOOFDZIN	een tussenzin
	redeo	de schrijver is aan het woord
cuius ^{2s} omnis [•] sermo ^{1s ond} erat ^{pv} de amicitia ^{5s}	BIJZIN	betrekkelijke bijzin bij Scipionem; het betreffende voornaamwoord in de genitivus ([1] variant [14]) meestal gewoon <i>gesprek, taal</i> , maar ook, zoals hier het <i>onderwerp, thema, de discussie</i>
	sermo	letterlijk: “[<i>elk</i>] <i>gesprek/elke discussie [over ...] was van S.</i> ”
	cuius sermo erat [de ...]	Bedoeld is niet dat bij Scipio elk gesprek over vriendschap ging maar het onderwerp “vriendschap” van Scipio was, dus dat hij de expert was.
	cuius	predicaatsgenitivus ⁸⁶

capras et oves quot quisque haberet dicere posse, amicos quot haberet non posse dicere;	dat een ieder kon zeggen hoeveel geiten en schapen hij had, (maar) dat niemand kon zeggen hoeveel vrienden hij had
--	---

capras ^{4p lijd} et oves ^{4p lijd} quot quisque ^{1s ond} haberet ^{coni impf pv}	BIJZIN 1	vooropgeplaatste lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag (quot, <i>hoeveel</i>) bij dicere [110]
	quisque	is het onderwerp van de bijzin; De bijzin met z’n hoofdzin (dicere posse) kun je op twee manieren lezen. Dat staat uitgelegd bij de bespreking van de hoofdzin. Hier volgt de uitleg van de bijzin bij interpretatie 2. Lees, bij interpretatie 2, “capras ... quot quisque haberet dicere posse” als “capras ... quot haberet, quemque dicere posse” Het is gebruikelijk om het woord quisque als onderwerp van een hoofdzin (de “A” van de ACI in dit geval) bij een vooropgeplaatste bijzin naar die bijzin te verplaatsen. Dat is hier het geval. ⁸⁷

⁸⁵ Van oorsprong is quod een betreffende voornaamwoord (< quis), maar het is verworden tot het voegwoordelijk gebruikt bijwoord “dat”. In het Nederlands is dat precies zo, en “dat” wordt dan een “grammatisch verbindend voegwoord” genoemd. Dat is vakjargon voor het feit dat “dat” zelf niets aan de zin toevoegt of betrekking heeft op een ander woord in de zin. Zie [hier](#). De bijzin is wel een lijdendvoorwerpszin.

⁸⁶ A&G § 343.b

⁸⁷ A&G § 313.a

		In deze interpretatie 2 is het onderwerp dus niet “homines” van Scipio’s eerste klacht (“quod ...” in de vorige zin). In interpretatie 1 (zie verderop) wordt homines wél als onderwerp genomen.
	haberet	een imperfectum (“had”) vanwege querebatur; een coniunctivus vanwege de indirecte rede; ook als het geen vraag was geweest, was er een coniunctivus gebruikt omdat het een bijzin is binnen de indirecte rede
dicere ^{inf} posse ^{ACI} ,	ACI INDIRECTE REDE	Een ACI van de indirecte rede bij querebatur: woorden dus van de klagende Scipio. Dit is dus geen nieuwe hoofdzin, maar een vervolg van de indirecte rede die in de hoofdzin “Sed querebatur...” is begonnen.
		Er zijn twee manieren om deze zin te lezen ⁸⁸ . 1 – het onderwerp van de ACI, de “A”, is het “homines” uit de vorige zin ⁸⁹ : <i>dat zij (= de mensen) niet konden zeggen [hoeveel ... ieder (= quisque) had]</i> 2 – het onderwerp van de ACI is het quisque uit de bijzin ⁹⁰ : <i>dat een ieder kon zeggen [hoeveel ... hij had]</i>
		Hier volgende we interpretatie 2. Structuur bij interpretatie 2:
		- de “A” van de ACI dicere posse is niet weggelaten maar staat, als nominativus, in de vooropgeplaatste bijzin 1: quisque, <i>een ieder</i> - als je de “A” van de bijzin naar de ACI zelf verplaatst, moet je ‘m in de accusativus lezen: “quemque [dicere posse]” (<i>hij klaagde dat een ieder kon zeggen</i>) - en tenslotte, wát een ieder dan kon zeggen, staat in de vooropgeplaatste quot-bijzin (bijzin 1)
	posse	Vertaal je posse met <i>kon</i> (verleden tijd) of <i>kan</i> (tegenwoordige tijd)? Twee manieren om er naar te kijken: - Een ACI zelf heeft geen tijd en dan neem je die over van het hoofdwerkwoord querebatur. Dat is een verleden tijd, dus “<i>kon</i>”. - Quisque is een woord dat gebruikt wordt in algemene uitdrukkingen. Zowel in het Latijn als in het Nederlands is het dan gebruikelijk om een tegenwoordige tijd te gebruiken: “<i>kan</i>”.
amicos ^{4p lijd} quot haberet ^{coni impf pv}	BIJZIN 2	vooropgeplaatste lijdendvoorwerpszin met een indirecte vraag (quot, <i>hoeveel</i>) bij dicere hierna [110];
non posse ^{ACI} dicere ^{inf} ,	ACI INDIRECTE REDE	zie de uitleg hierboven bij dicere posse; derde deel in de indirecte rede
	[quisque]	quisque, <i>een ieder</i> ; is nog steeds het onderwerp; letterlijk: “ <i>een ieder kan niet zeggen [hoeveel ...]</i> ”; dat moeten we in het Nederlands omdraaien tot <i>niemand kan zeggen [hoeveel ...]</i>

⁸⁸ We kijken naar de *structuur* van de zin. Of beide manieren van lezen misschien qua *betekenis* van de zin op hetzelfde neerkomen, laten we maar even in het midden.

⁸⁹ Hermaion leest het zo: “*dat zij konden zeggen hoeveel geiten en schapen ieder had*”

⁹⁰ Eisma, Falconer en Freeman lezen het zo:

Eisma: “*dat een ieder kon zeggen hoeveel geiten en schapen hij had*”

Falconer: “that everybody could tell how many goats and sheep he had”

Freeman: “[He said] that everyone is able to tell you how many goats and sheep they have”

et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quaedam et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicaret.	en dat ze weliswaar zorgvuldigheid toonden in het aanschaffen van die dieren, maar in het uitkiezen van vrienden nalatig waren, dat ze niet, zeg maar, bepaalde kenmerken en tekens gebruikten waarmee ze hen, die geschikt waren voor een vriendschap, konden beoordelen.
et in illis^{5p} • quidem parandis^{gdivum} • adhibere^{ACI} curam^{4s}, in amicis^{5p} •• eligendis^{gdivum} •• negligentes^{4p} predn esse^{ACI},	ACI INDIRECTE REDE twee keer een ACI van de indirecte rede (adhibere, esse), nog steeds afhankelijk van de klagende Scipio; - de subjectaccusativus (de “A” van de ACI) is weggelaten; uit negligentes kan worden afgeleid dat het homines uit het begin van de zin moet zijn - de twee ACI’s zijn zonder voegwoord verbonden (asyndeton) en vormen een tegenstelling (antithese) - beide beginnen met “in” (anafora) hoort bij adhibere: adhibeo in + ablativus = <i>tonen jegens/voor</i> verwijst naar “het eerstgenoemde”, en dat zijn de geiten en schapen < parandus, gerundivum van paro (parare), <i>aanschaffen</i>; in illis parandis = letterlijk “<i>voor die aangeschaft moetende worden</i>”, voluit: “[<i>zorgvuldigheid tonen voor</i>] die [<i>dieren</i>] <i>aangeschaft moetende worden</i>” = [<i>zorgvuldigheid tonen voor</i>] die [<i>dieren</i>] <i>die aangeschaft moeten worden</i>; vervolgens vertaal je parandis dominant: <i>voor het aanschaffen van die [dieren]</i> ; dan kun je “in” ook gewoon met <i>in</i> vertalen object bij adhibere < eligendus, gerundivum van eligo (eligere), <i>uitkiezen</i>; net als boven ook weer dominant vertalen: “<i>voor/in vrienden die gekozen moeten worden</i>” = <i>in het kiezen van vrienden</i> predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij esse - dus de volledige ACI zou zijn: homines^{ACI} negligentes esse^{ACI} = <i>dat de mensen nalatig zijn</i>, met twee keer een accusativus
nec habere^{ACI} quasi^{BW} signa^{4p n} • quaedam[*] et notas^{4p},	ACI INDIRECTE REDE volgende ACI als de woorden van Scipio: <i>en dat ...</i>; denk er net als bij de vorige homines bij nec [homines] habere ... = <i>en dat [de mensen] geen ... hebben</i> een bijwoord; niet geforceerd alleen bij signa et notas proberen te vertalen; het hoort als bijwoord bij het geheel: habere signa et notas zowel bij signa en notas betrekken; nu congrueert het “toevallig” met beide woorden omdat quaedam zowel nominativus meervoud onzijdig als vrouwelijk is; maar anders had het gecongrueerd met het dichtsbijzijnde zelfstandige naamwoord object bij habere bij de ACI “nec habere ...”; - een bijzin binnen een indirecte heeft automatisch een coniunctivus; - maar uit de context begrijpen we dat die tekens een doel hebben, namelijk om vrienden aan te herkennen; - we kunnen hier dus te maken met een finale betrekkelijke bijzin met het relativum (quibus) in de ablativus (<i>waarmee</i>) ([20] variant [17]) - maar je kunt de zin ook opvatten als een voorwaardelijke zin met een potentialis en een verborgen voorwaarde in de qui-zin die teruggeworpen is in de tijd door querebatur helemaal aan het begin; door dat laatste duidt het imperfectum niet op een irrealis maar een potentialis ([145] met [173] en [166])⁹¹ - ook als er geen sprake zou zijn geweest van een indirecte rede, zou er dus een coniunctivus gebruikt zijn⁹² - je kunt hem vertalen met “kunnen”
quibus^{5p} eos^{4p} lijd,	BIJZIN 1

⁹¹ De voorwaarde (als) en conclusie (dan) worden dan zo iets als “als ze tekens hadden die duiden op geschiktheid, dan konden ze hen beoordelen”. Zie A&G § 521.

⁹² Bijvoorbeeld iets als: “Non habebant signa, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicaret.” (Zij hebben geen tekens, waarmee zij hen, die geschikt waren voor een vriendschap, kunnen beoordelen.)

qui^{1p • ond} ad amicitiam^{4s} essent^{coni impf pv}
idonei^{• predn},

BIJZIN 2

bij bijzin 1

- net als iudicare in de omvattende zin, gebruikt deze bijzin een coniunctivus omdat het een bijzin is binnen de indirecte rede;
- en hier is ook weer de vraag of er ook een coniunctivus had gestaan als er geen indirecte rede was gebruikt (zie ook voetnoot 92);
- dat zou goed kunnen: het is dan een definiërende bijzin bij het onbepaalde eos (*hen*) ([23] variant [13]); een definiërende bijzin hoeft je meestal niet op een bijzonder manier te vertalen

iudicare^{coni impf pv}.

BIJZIN 1 VERVOLG

Sunt igitur firmi et stabiles et constantes eligendi, cuius generis est magna penuria. Et iudicare difficile est sane nisi expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia. Ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem.

Daarom moeten trouwe en standvastige en karaktervasten mensen uitgekozen worden, een soort waaraan er een groot gebrek is. En beoordelen is buitengewoon moeilijk tenzij het uitgeprobeerd is. Het beoordelen moet echter uitgeprobeerd worden in de vriendschap zelf. Zo gaat de vriendschap vooraf aan het oordeel en neemt de mogelijkheid om te beproeven weg.

Sunt^{pv} igitur firmi^{1p ond •} et stabiles^{1p ond •} et constantes^{1p ond •} eligendi^{gerundivum •},

HOOFDZIN
firmi, stabiles,
constantes

met een polysyndeton

Je kunt er homines (*mensen, mannen*) of amici (*vrienden*) bijdenken, of de bijvoeglijke naamwoorden als verzelfstandig lezen. “Mensen” of “mannen” is iets logischer gezien het vervolg: je kiest eerst iemand uit en pas dan merk je of het een goede vriend is.

cuius^{2s •} generis[•] est^{pv} magna^{••} penuria^{1s f •• ond}.

sunt eligendi

BIJZIN

gerundivum van verplichting (*moeten* ...) betrekkelijke bijzin waarvan het antecedent (gener, *soort*) in de bijzin is geplaatst; het antecedent is niet de woordgroep firmi, stabiles en constantes, of een weggelaten amici, want dat past niet qua getal (meervoud/enkelvoud);

- het antecedent gener is een bijstelling die je in de hoofdzin kunt denken: “je moet trouwe ... vrienden kiezen, een *soort*, waarvan ...” ([8] variant [14])
- het is verleidelijk om te vertalen “trouwe ... (*vrienden*), *aan/van welke soort er een groot gebrek is*”, maar dat is waarschijnlijk geen goed⁹³ Nederlands

Et iudicare^{inf 1s n ond} difficile^{1s n predn} est^{pv} sane^{BW} nisi expertum^{1s n predn},

HOOFDZIN

iudicare

een infinitivus kan als zelfstandig naamwoord in de nominativus dienen als onderwerp; het is dan onzijdig bijvoeglijk naamwoord; onzijdige nominativus; congrueert met iudicare

difficile

< expertus, *beproefd, bewezen*; bijvoeglijk naamwoord; onzijdige nominativus; congrueert met iudicare; ook predicatief gebruikt

expertum

Letterlijk: “*tenzij (het) beproefd (is)*”, met “het” = “*het beoordelen*”; in het Nederlands kun je iets zeggen als *tenzij je de proef op de som hebt genomen* of *tenzij je [dat] uitgeprobeerd hebt*; daarmee maak je van de passieve constructie een actieve

experiendum^{1s n} autem est^{pv} in ipsa[•] amicitia^{5s •}.

HOOFDZIN

experiendum est
est

gerundivum van verplichting

Je kan het op twee manieren lezen⁹⁴:

- onpersoonlijk: *er moet beproefd (=getest) worden*, of
- als onderwerp iudicare nemen, het *beoordelen*, uit de vorige zin: *dat [beoordelen] moet beproefd worden* ...

Ita praecurrit^{pr pv} amicitia^{1s ond} iudicium^{4s lijd}, tollit^{pr pv}que experiendi^{gerundivum 2s} potestatem^{4s lijd}.

HOOFDZIN

experiendi

met twee nevengeschikte delen

< experiendum, genitivus van het gerundivum; “[*de mogelijkheid*] van het beproeven” = [*de mogelijkheid*] om te beproeven

⁹³ Wat is “goed”? Is dat verschil in getal een reden om de zin af te keuren? In mijn oren klinkt het niet goed, maar het is wel duidelijk wat er bedoeld wordt.

⁹⁴ Eisma en Harmaion doen het op de eerste manier. Falconer en Freeman doen het op de tweede manier. Overigens zit er nog wat vreemds in de redenering. “Expertum” in de “Et iudicare ...” zin slaat beslist niet op amicitia, de vriendschap. Maar het is wel de vriendschap die beproefd moet worden, niet het beoordelen. Net zo in het tweede gedeelte: experiendum kan niet op amicitia slaan. Zowel Falconer als Freeman is dit opgevallen want zij vertalen respectievelijk “[... it is very hard to come to a decision without a trial,] while such trial can only be made in actual friendship.” en “[... it’s difficult to determine who has the desirable qualities of a friend without trying them out— and] the only way to try them out is by being their friend”.

	tollit	onderwerp is nog steeds amicitia
63	Est igitur prudentis sustinere ut currum, sic impetum benevolentiae, quo utamur quasi equis temptatis, sic amicitia aliqua parte periclitatis moribus amicorum.	Een verstandig iemand remt daarom, net als [bij] een wagen, de aandrang tot welwillendheid af, opdat we, net als paarden die (eerst) uitgeprobeerd zijn, vriendschap gebruiken (pas) nadat het gedrag van de vrienden enigszins op de proef is gesteld.
	Est^{pv} igitur prudentis^{2s} sustinere^{inf 1s n ond} ut^{BW} currum^{4s}, sic impetum^{4s} benevolentiae^{2s}, qu^{VW} utamur^{coni pr pv} quasi equis^{5p •} temptatis^{ppp •}, sic amicitia^{5s} aliqua^{••} parte^{5s f ••} periclitatis^{ppp AA} moribus^{AA} amicorum^{2p}.	HOOFDZIN Letterlijk staat er “Het is daarom van een verstandige zoals een wagen tegen te houden, zo (ook) de aandrang tot welwillendheid (tegen te houden).” < prudens, verstandig; hier verzelfstandigd: [van een] een verstandig mens [est] prudentis letterlijk: [het] is van een verstandig mens (genitivus qualitatis) = “[het] is een eigenschap van een verstandig mens” sustinere tegenhouden, remmen; infinitivus als zelfstandig naamwoord gebruikt; is dan het onderwerp van est: “tegenhouden [is een eigenschap van een verstandig mens]” currum, impetum object bij sustinere: een wagen/de aandrang tegenhouden/remmen ut ... sic ... zoals [A], zo [B] = [B] net als [A]; ut is hier niet het voegwoord (opdat, zodat), maar het bijwoord (hoe, zoals) BIJZIN bijwoordelijke finale bijzin met quo en een conjunctivus [59] Structuur: • quo is hier een voegwoord (opdat), geen betrekkelijk voornaamwoord (waardoor) • equis (paarden) en amicitia (vriendschap) staan op hetzelfde niveau: quasi equis, sic amicitia • amicitia is geen nominativus (onderwerp) maar ablativus (en equis ook) • equis temptatis is géén ablabs; periclitatis moribus is dat wél quo quo + conjunctivus = opdat; utamur < utor (uti), gebruiken; wat je gebruikt, staat in de ablativus; hier paarden en vriendschap equis, amicitia vertaal het andersom, net als bij ut ... sic hierboven; dus “[gebruiken] vriendschap net als paarden” temptatis < temptatus, ppp van tempto (temptare), proberen equis temptatis geen ablabs; de ablativus van equis wordt geregeerd door utor: gebruik maken van paarden; dus temptatis is een “gewoon” ppp bij equis: de paarden uitgeprobeerd zijnde = [net als] paarden die op de proef zijn gesteld; uit de context (als de rest van de zin duidelijk geworden is) kun je opmaken dat we in het Nederlands het woord “eerst” graag willen horen: “die eerst op de proef ...” (d.w.z. voordat ze gebruikt worden) aliqua parte “(ex) aliqua parte” is een vaste combinatie: voor een deel, enigszins; bij periclitatis: enigszins op de proef gesteld moribus < mos, gewoonte, meervoud ook: gedrag periclitatis < periclitatus, ppp van pericitor (periclitari), beproeven, een deponens; hier een ppp met een passieve betekenis! dat is ongebruikelijk: ppp’s van deponentia hebben gewoonlijk een actieve betekenis (dan zou het “gedrag” iets beproeven) periclitatis moribus ablabs: nadat het gedrag is beproefd; het gebruik van nadat, maakt dat we bij temptatis graag “eerst” willen horen
	Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur quam sint leves; quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna.	Dikwijls doorziet men bij een kleine geldsom hoe onstandvastig sommigen zijn; anderen echter, op wie een kleine geen indruk kon maken, leert men kennen bij een grote.
	Quidam^{1p ond} saepe in parva[•] pecunia^{5s •} perspiciuntur^{pas pr pv} HOOFDZIN	Letterlijk: “Sommigen worden dikwijls bij een kleine geldsom doorzien hoe onstandvastig ze zijn.” De structuur volgt dit (versimpelde) schema: perspicio, quam sis = ik doorzie, hoe jij bent; de quam-zin is een afhankelijkke vraag.

quam^{BW} sint^{con} pv levis^{1p} predn,

pecunia

BIJZIN

quidam^{1p} ond autem,

quos^{4p} lijd parva^{1s} ond movere^{inf} non potuit^{pf} pv,

quam

sint

levis

HOOFDZIN

BIJZIN

parva

movere

HOOFDZIN VERVOLG

cognoscuntur

magna

cognoscuntur^{pas} pr pv in magna^{5s}.

De hoofdzin hier is echter passief: quidam perspiciuntur = sommigen worden doorzien; dat gaat in het Nederlands niet goed samen met de afhankelijke vraag. Doe het volgende:

- actief (maar wel onpersoonlijk) maken: *men doorziet sommigen*;
- het onderwerp uit de passieve zin (quidam) is nu het lijdend voorwerp in de actieve zin; alleen past daar in het Nederlands de hoe-zin weer niet zo goed bij: *men doorziet sommigen hoe onstandvastig ze zijn*
- daarom *sommigen* (quidam) in het Nederlands naar de bijzin verplaatsen: ... *hoe onstandvastig sommigen zijn* enkelvoud: *geld, geldsom*; parva pecunia = een kleine geldsom; afhankelijke vraag als bijstelling bij quidam [134]; quidam fungeert in de hoofdzin als het voorlopig onderwerp. Er zijn een paar bijzonderheden aan deze zin:
 - Het onderwerp van de bijzin ("zij") is als onderwerp in de hoofdzin getrokken (quidam).
 - Een bijzin heeft altijd een grammaticale rol in de hoofdzin. Hier is die moeilijk te benoemen.
 - In de meer gebruikelijke constructie, was de hoofdzin actief en onpersoonlijk: "Men doorziet vaak hoe onstandvastig sommigen zijn." Dan is de quam-zin een lijdendvoorwerpszin ([110]).
 - Als je een hoofdzin passief maakt, wordt het lijdend voorwerp het onderwerp ("*Hoe onstandvastig zij zijn wordt vaak doorzien.*"; [120]). Maar dat lukt hier niet omdat er al een onderwerp, quidam, in de hoofdzin staat.⁹⁵

hoe

een conjunctivus vanwege de afhankelijke vraag

< levis, *onstandvastig*; kan ook als *onbetrouwbaar* worden vertaald

als tegenstelling bij de vorige; beginnen allebei met quidam (*anafora*)

feitelijke betrekkelijke bijzin met het relativum (quos) als lijdend voorwerp en quidam als antecedent ([1] variant [16]) denk erbij pecunia; parva is een nominativus; vergelijk magna verderop, dat een ablativus is

aanvullingsinfinitivus bij potuit; in de betekenis van *indruk maken op* heeft movere een accusativus bij zich (quos)

cognosco (cognoscere) is *leren kennen*; het is hier passief; "leren kennen" kunnen we in het Nederlands niet passief maken; de oplossing is om het onpersoonlijk te maken: "*men leert [hen] kennen*" ;

denk er weer pecunia bij; maar hier zijn dat wel ablativi

⁹⁵ Zie A&G § 576 Note, waar deze zin als voorbeeld wordt gebruikt.

Sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam praeferre amicitiae sordidum existiment, ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiae non anteponant, ut, cum ex altera parte proposita haec sint, ex altera ius amicitiae, non multo illa malint?		Maar als er echt sommigen gevonden zullen zijn die geld boven vriendschap verkiezen beschamend vinden, waar zullen wij hen aantreffen die niet aan een publieke loopbaan, magistratuur, militaire bevelvoering, macht of middelen de voorkeur geven boven vriendschap, zodat zij, wanneer aan de ene kant deze zaken uitgesteld zouden zijn, en aan de andere kant de wet van de vriendschap, die eerdergenoemde zaken niet veel liever willen?
Sin vero erunt^{indi fut pv} aliqui^{1p ond} reperti^{1p ppp},	BIJZIN “ALS”	de voorwaarde van een vragende voorwaardelijke zin; de conclusie is een vraag: ubi eos ...? [150] • een realis in de toekomst (“als ... zal, dan zal ...”) • de voorwaarde moet afgerond zijn voordat de conclusie effect krijgt (futurum exactum in de voorwaarde)
qui^{1p ond} pecuniam^{4s} praeferre^{inf} amicitiae^{3s} sordidum^{4s} existiment^{coni pv},	erunt reperti BIJZIN 1	zij zullen zijn gevonden (indicativus futuri passivi) betrekkelijke definiërende bijzin bij aliqui ([23] variant [13]); de structuur is existiment + dubbele accusativus, <i>iets beschouwen als</i> • de eerste accusativus is praeferre, <i>het stellen boven</i> (het werkwoord is zelfstandig gebruikt); • de tweede accusativus is sordidum
	pecuniam praeferre amicitiae sordidum	We hebben dus niet de vorm existiment + ACI, <i>menen dat ...</i> • geen van de accusativi kan, gezien de context, als subjectsaccusativus optreden van praeferre. object bij praeferre het werkwoord fungeert als zelfstandig naamwoord (“<i>het stellen boven</i>”); met een dativus: <i>boven iets stellen</i>; dativus vanwege <i>stellen boven</i> accusativus van het bijvoeglijk naamwoord sordidus, <i>vuil, beschamend</i> predicatief gebruikt (predicaatsaccusativus⁹⁶); vaak te vertalen met “<i>als</i>”; hier kan je in het Nederlands als weglaten Merk op dat sordidum niet congrueert met pecuniam (dan had het sordidam moeten zijn) maar met praeferre (een zelfstandig gebruikt werkwoord is onzijdig).
ubi eos^{4p lijd} inveniemus^{indi fut pv},	existiment HOOFDZIN “DAN”	een coniunctivus vanwege het definiërend karakter van de bijzin de “conclusie” van de voorwaardelijke zin; het is een directe vraag let op: een futurum
qui^{1p ond} honores^{4p lijd}, magistratus^{4p lijd}, imperia^{4p lijd}, potestates^{4p lijd}, opes^{4p lijd}, amicitiae^{3s} non anteponant^{coni pv},	inveniemus	betrekkelijke definiërende bijzin bij eos ([23] variant [13]); in de opsomming is de komma achter opes mogelijk verwarrend, want amicitiae hoort niet meer bij de opsomming
	honores, ...	opsomming zonder voegwoorden: asyndeton Deze vijf begrippen zijn verankerd in het Romeinse leven van die dagen. Je moet dus vooral goed zijn in geschiedenis, in plaats van Latijn of Nederlands, om goede vertalingen te kunnen kiezen.
ut,	anteponant BIJZIN 2	antepono + accusativus + dativus: <i>de voorkeur geven aan iets boven iets</i>; een coniunctivus vanwege het definiërend karakter van de bijzin; antepono + dativus = <i>stellen boven</i>
cum ex altera* parte^{5s f} *proposita^{4p n ppp} haec^{4p n ond} sint^{coni pv}, ex altera* ius^{1s ond} amicitiae^{2s},	BIJZIN 3	ontkenkende consecutieve bijwoordelijke bijzin bij de hoofdzin (ubi ...), met non en een coniunctivus [70] bij bijzin 2; temporele bijwoordelijke bijzin (<i>wanneer = op het moment dat</i>); maar gezien het voorwaardelijke karakter van de hele zin, zit er natuurlijk ook een “beetje voorwaarde” in (<i>wanneer = indien</i>)
	cum proposita [sint]	het voegwoord, niet het voorzetsel niet zien hier als het zelfstandig naamwoord propositum, <i>voornemen, bedoeling</i> zien maar als ppp van propono (proponere), <i>uitstallen, plaatsen voor, voor ogen houden</i> proposita sint is een coniunctivus perfecti passivi, <i>zij zijn uitgesteld (geworden)</i>
	parte, proposita	Je kan de woorden meer letterlijk vertalen (waarbij de bedoeling overdrachtelijk blijft): <i>kant (= plaats, plek)</i> en

⁹⁶ A&G § 393

		plaatsen (= neerzetten voor, uitstallen). Dan ziet de lezer als het ware een “stapeltje” links en eentje rechts. Of je kan een meer overdrachtelijke vertaling maken: <i>enerzijds/anderzijds, voor ogen houden, voorstellen</i> . Ook in het Nederlands zijn de overdrachtelijke woorden gebaseerd op de letterlijke, fysieke betekenissen.
	ex ... parte	parte < pars, hier <i>zijde, kant: aan de ene kant, aan de andere kant</i>
	sint	een coniunctivus; een bijzin bij een zin met een coniunctivus (hier: ut ... malint) heeft ook een coniunctivus, tenzij de schrijver een voor hem duidelijk feit wil aangeven
non multo ^{BW} illa ^{dp n lijd} malint ^{coni pr pv?}	BIJZIN 2 VERVOLG	
	multo	bijwoord: <i>veel</i> ; combineren met malint; malo (malle), <i>liever willen</i> > multo malo, <i>veel liever willen</i>
	illa	< ille = daar = ver weg = <i>eerstgenoemd</i> (in tegenstelling tot hic = hier = dichtbij = <i>laatstgenoemd</i>)
Imbecilla enim est natura ad contemnendam potentiam; quam etiamsi neglecta amicitia consecuti sint, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.		Onze natuur is immers te zwak om macht af te wijzen; ook als ze die door het zich niet bekommeren om vriendschap hebben bereikt, menen ze dat dit in de vergetelheid zal zijn geraakt, omdat de vriendschap niet zonder een belangrijke reden is verwaarloosd.
Imbecilla ^{• predn} enim est ^{pv} natura ^{1s • ond} ad contemnendam ^{gdivum ••} potentiam ^{4s f ••} ;	HOOFDZIN	
	imbecilla	< imbecillus, <i>zwak</i> ; een bijvoeglijk naamwoord in de stellende trap (positivus); in het Nederlands moet je, als je met <i>zwak</i> vertaalt, door de combinatie met “om te ...” (ad ...), er een vergrotende trap (comparativus) van maken: <i>te zwak</i> ⁹⁷ .
	ad ...	gerundivum constructie: <i>om te ...</i> ; het gerundivum dominant vertalen: letterlijk “om de macht afgewezen moetende worden” = <i>om de macht af te wijzen</i> (dan wordt <i>macht</i> dus het object van <i>afwijzen</i> in plaats van het gerundivum bijvoeglijk te vertalen bij <i>macht</i>)
quam ^{4s •• lijd} etiamsi neglecta ^{5s f AA} amicitia ^{5s f AA} consecuti ^{1p} sint ^{coni pr pv} ,	BIJZIN	vooropgeplaatste concessieve bijwoordelijke bijzin met etiamsi (<i>ook als, hoewel</i>) [82];
	quam	• maar wel met een “voorwaardelijke bijsmaak” (<i>als = in het geval dat</i>); daarmee wordt de hoofdzin hierna een “conclusie”, in de trant van “zelfs als ... dan (toch) ...”. • merk op dat er in deze bijzin een coniunctivus is gebruikt (sint), maar een gewoon praesens in de hoofdzin (arbitrantur); we hebben hier dus geen irrealis • De coniunctivus sint is misschien een potentialis, of vanwege de indirecte rede (arbitrantur). Geen van de geraadpleegde vertalingen vertaalt de coniunctivus.
	neglecta	relatieve aansluiting en lijdend voorwerp in de bijzin; slaat terug op potentiam (<i>macht</i>)
	neglecta amicitia	• quam niet als betrekkelijk voornaamwoord (“de <i>macht, die</i>”) vertalen; dan kun je etiamsi niet meer plaatsen, • ook niet bij obscuratum trekken (“<i>welke [macht] ... zij menen verborgen te zullen zijn</i>”, want quam en obscuratum congrueren niet
(obscuratum ^{4s n ppp} iri ^{inf ACI} arbitrantur ^{indi pr pv} ,	HOOFDZIN	< neglectus, ppp van neglego (neglegere), <i>verwaarlozen, zich niet bekommeren om</i> ;
		Je kan deze woordgroep op twee manier lezen ⁹⁸ :
		• als ablativus absolutus “omdat de vriendschap is verwaarloosd” • als “gewone” ablativus waarbij het participium dominant is: “door een verwaarloosde vriendschap” = “door het verwaarlozen van vriendschap”
		“conclusie” bij de voorwaardelijke bijzin

⁹⁷ Maar er staat dus geen comparativus. Er staat “*zwak om macht af te wijzen*”. Als je imbecillus vertaalt met “*niet goed in staat*”, hoef je niet “te” toe te voegen.

⁹⁸ Er zit geen tegenstrijdigheid in de manieren van lezen: in beide gevallen ligt de nadruk op de handeling (het werkwoord) en in beide gevallen geeft de ablativus een oorzaak aan (ablativus causativus). Een ablabs kan gebruikt worden om iets te beschrijven dat los staat van de handeling van de pesoonsvorm. De mate waarin hier “zich niet bekommeren om” los staat van “bereiken” is aan de lezer om aan te voelen, zowel de vertaler anno 2025 als de oorspronkelijke Romeinse lezer.

	obscuratum [iri]	de vorm obscuratum is geen ppp maar het zogenaamde supinum (geen examenstof); in de infinitivus futuri passivi ⁹⁹ (obscuratum iri) is het onpersoonlijk gebruikt ¹⁰⁰ . Iri is de passieve infinitivus van eo (ire), <i>gaan</i> . obscuratum iri = <i>aan de vergetelheid prijsgegeven te zullen zijn (geworden)</i> = <i>vergeten zal zijn</i>
quia non sine magna* causa ^{5s f} • sit ^{coni pr pv} neglecta* • predn	BIJZIN	bij de hoofdzin (arbitrantur); causale bijwoordelijk bijzin met quia en een coniunctivus [62];
amicitia ^{1s f} • ond	sit	de coniunctivus geeft aan dat de reden (quia ...) geen feit (in de ogen van Cicero) maar de mening van een ander is; niet van Cicero dus maar van de mensen die op die manier over vriendschap denken; coniunctivus obliquus; je mag dat in de vertaling tot uitdrukking laten komen (<i>zou of volgens hen</i>)
	neglecta	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde); dus niet bijvoeglijk proberen te maken ("verwaarloosde vriendschap")

64	Itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in eis, qui in honoribus reque publica versantur; ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo?	Dus worden echte vriendschappen zeer lastig aangetroffen bij hen die zich op hoge posities of in een publieke functie bevinden; waar immers kun je iemand vinden die de reputatie van zijn vriend boven zijn eigen stelt?
----	--	--

Itaque verae* amicitiae ^{1p} • ond difficillime ^{BIW} reperiuntur ^{pv} in eis ^{5s} ,	HOOFDZIN	letterlijk "vriendschappen worden gevonden"
qui ^{1p ond} in honoribus ^{5p} re ^{5s} que publica ^{5s} versantur ^{indi pv} ,	BIJZIN	feitelijke betrekkelijke bijzin met een indicativus ([1] variant [13])
	versantur	< versor (versari), een deponens; met in + ablativus: <i>zich bezighouden met</i>
ubi enim istum ^{4s lijd} invenias ^{coni pv} ,	HOOFDZIN	directe vraag; een hoofdzin met een coniunctivus potentialis van het heden (<i>kan</i>)
	istum	< iste, <i>die, hem</i> ; het is een aanwijzend voornaamwoord; in het Nederlands kun je geen lijdend voorwerp op deze plek met een aanwijzend voornaamwoord maken; met <i>hem</i> vertalen is ook niet fraai; beter is "[waar kun je] zo'n man [vinden]", of gewoon vertalen met <i>iemand</i> .
qui ^{1s ond} honorem ^{4s lijd} amic ^{2s} anteponat ^{coni pv} suo ^{3s} ?	BIJZIN	definiërende bijzin bij het onbepaalde istum ([23] variant [13])
	anteponat	< antepono, <i>stellen boven</i> ; regeert een dativus

Quid? Haec ut omittam¹⁰¹, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates?	Wat verder? Afgezien van deze zaken, hoe zwaar, hoe moeilijk vinden de meesten (het niet) om in (de) tegenslagen (van een ander) te delen.
---	---

Quid ^{1s n} ?	HOOFDZIN	verkorte hoofdzin
Haec ^{4p n} ut omittam,	BIJZIN	denk er bijvoorbeeld bij cogitas; <i>wat denk je?</i>
	haec ut omittam	meer een standaard frase als tussenzin, dan een volwaardige bijzin; maar als je 'm wilt benoemen is het een finale bijzin met een coniunctivus (ut finalis = <i>opdat, om te</i>) [51]
quam ^{BIW} graves*, quam ^{BIW} difficiles* plerisque ^{3p} videntur ^{pr pv} calamitatum ^{2p f} societates ^{1p} • ond?	HOOFDZIN	letterlijk: "opdat ik deze zaken oversla" = <i>afgezien van deze zaken, of afgezien daarvan</i>
	quam	directe vraag; in de vertaling is "het niet" als versterking toegevoegd alleen om de zin in het Nederlands beter te laten lopen.
	societates	<i>hoe?</i> < societas, <i>deelneming</i> ; voor dit meervoud ("de deelnemingen") gebruiken we in het Nederlands een onpersoonlijk enkelvoud: (<i>het</i>) <i>deelnemen</i> .
	calamitatum	onderwerp bij videntur: "de deelnemingen schijnen" genitivus objectivus; het woordenboek geeft een aantal voorbeelden van dit soort genitivi bij societas; hier

⁹⁹ De infinitivi zijn: actief: obscurare = *te verbergen*, obscuravisse = *te hebben verbergen*, obscuraturus esse = *te zullen verbergen*; passief: obscurari = *verborgen te worden*, obscuratus esse = *verborgen te zijn (geworden)*, obscuratum iri = *verborgen te zullen zijn (geworden)*; de laatste, die hier is gebruikt, is geen examenstof; de andere wel.

¹⁰⁰ A&G § 193

¹⁰¹ Sommige edities schrijven: "Quid, haec ut omittam, ...".

	graves, difficiles	“deelnemingen in tegenslagen” = <i>delen in de tegenslagen</i> ; je zou ook kunnen vertalen: <i>meeleven met de tegenslagen</i> ¹⁰²
	plerisque	predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde) bij videntur: <i>[kameraadschappen] schijnen zwaar/moeilijk</i> ; en dat dan vragend: <i>hoe zwaar/moeilijk schijnen ...</i> dativus bij videntur: “aan de meesten schijnen ...” = <i>de meesten vinden</i>
Ad quas non est facile inventu qui descendant.		Het is niet makkelijk mensen te vinden die zich daartoe verwaardigen.
Ad quas ^{4p} non est ^{pv} facile ^{15 n} inventu	HOOFDZIN	
	ad quas	relatieve aansluiting; quas slaat terug op societates, het deelgenoot willen zijn aan tegenslagen van een vriend; in het Nederlands kun je de combinatie van het voorzetsel <i>ad</i> (<i>tot/naar</i>) en het betrekkelijk voornaamwoord <i>quas</i> (<i>die</i>) niet als zodanig vertalen (“ <i>tot/naar die</i> ”), maar wordt het <i>daartoe/daarnaar</i> ; de woordgroep hoort inhoudelijk in de bijzin (“ <i>die daarnaar willen afdalen</i> ”), maar is uit de bijzin helemaal naar voren getrokken
	est	onpersoonlijk: <i>het is</i> ¹⁰³
	facile	< facilis, het bijvoeglijke naamwoord gebruikt als predicaatsnomen (naamwoordelijk deel van het gezegde); onzijdig vanwege het onpersoonlijke gebruik: <i>het is ...</i>
	inventu	supinum type II: <i>om te ...</i> ¹⁰⁴ ; wordt met name in combinatie met bijvoeglijke naamwoorden gebruikt; de woordgroep hier is daarmee <i>facile inventu, makkelijk om te vinden</i>
qui ^{1p} ond descendant ^{con} pv.	BIJZIN	definiërende betrekkelijke bijzin met een conjunctivus: “ <i>mensen met zo’n karakter dat ...</i> ” [23]
	descendant	< descendere; + ad: <i>af dalen naar, zich verwaardigen om</i>
Quamquam Ennius recte ‘Amicus certus in re incerta cernitur’, tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.		Ofschoon Ennius terecht zegt “Een wisse vriend doet zich kennen in ongewisse tijden”, toch verklaren de volgende twee zaken de meeste mensen schuldig aan wispelturigheid en onstandvastigheid: of ze verachten je, als het hun goed gaat, of, als het jou niet goed gaat, verlaten ze je.
Quamquam Ennius ^{ond} recte ^{BW} ‘[...]’,	BIJZIN	vooropgeplaatste concessieve bijwoordelijke bijzin met quamquam (<i>hoewel, ofschoon</i>) en een indicativus (die je hier niet ziet want de persoonsvorm is weggelaten) [83]; denk erbij bijvoorbeeld dicit, <i>hij zegt</i>
‘Amicus certus in re incerta cernitur’	HOOFDZIN DIRECTE REDE	een hoofdzin in de directe rede; fungeert als lijdend voorwerp in de bijzin Het is spelen met woorden om er een beetje nette vertaling ¹⁰⁵ van de maken. Letterlijk staat er “ <i>Een zekere vriend wordt onderscheiden in een onzekere situatie.</i> ” Met <i>onderscheiden</i> als “ <i>is te herkennen</i> ”.
	cernitur	< cerno (cernere), <i>zien, onderscheiden</i> ; hier passief:

¹⁰² Een vertaling als “bij tegenslagen” is niet zuiver. Het gaat erom dat jij een deel van de ellende van je vriend op je neemt. Falconer vertaalt “*association in another’s misfortune*”; Freeman: “*to share in the misfortunes of others*”.

¹⁰³ Als je est als onpersoonlijke vorm (*het is*) leest, wordt het ingesloten antecedent van qui het object van inventu: [*het is moeilijk*] om mensen te vinden. Een supinum II wordt echter nooit met een expliciet object aangetroffen (zie A&G § 510, voetnoot). De vraag is dus hoe de Romeinse lezer het aanvoelde. Je kunt je andersom ook afvragen waarom er “est” staat en geen “sunt”: “[*mensen*] zijn moeilijk te vinden, die ...”. Dan wordt de qui-bijzin een onderwerpszin.

¹⁰⁴ Het supinum is geen examenstof.

¹⁰⁵ Wat is een “nette” vertaling? Je kan ervoor kiezen zo dicht mogelijk bij het Latijn te blijven (doen op een examen!). Dan vertaal je letterlijk. Dan kun je nog steeds certus en incerta met verschillende woorden vertalen, omdat dat in het Nederlands beter is, zodat de stijlfiguur verdwijnt: een *betrouwbare* vriend en een *onzekere* situatie. Of je kan twee dezelfde woorden gebruiken, een *zekere* vriend, ook al zeggen we dat niet zo in het Nederlands, en een *onzekere* situatie. In de vertaling in deze tekst zijn de misschien wat ouderwetse woorden *wis* en *ongewis* gebruikt, waarmee we geprobeerd hebben de alliteratie te behouden en toch een goede Nederlandse zin te maken. Of je kan de uitdrukking zoals we die in het Nederlands gebruiken opschrijven (niet op een examen!): “In nood leert men zijn vrienden kennen.” Hoe mooi is de Engelse uitdrukking in de vertaling van William Armistead Falconer: “When Fortune’s fickle the faithful friend is found”.

tamen haec^{1p n ond} duo levitatis^{2s} et infirmitatis^{2s}
 plerosque^{4p lijd} convincunt^{indi pr pv}, aut si in bonis[•] rebus^{5p •}
 contemnunt^{indi pr pv}, aut in malis^{5p} deserunt^{indi pr pv}.

certus, incerta

HOOFDZIN

duo

haec

convincunt

haec convincerent

si in bonis rebus

contemnunt

aut in malis

deserunt

in bonus, in malis

- vertaling met zien: “[een vriend] wordt gezien” = [een vriend] toont zich als¹⁰⁶/doet zich kennen; je maakt de vertaling actief
- vertaling met onderscheiden: “[een vriend] wordt onderscheiden” = [een vriend] wordt herkend; je houdt de vertaling passief

stijlfiguren: **antithese**, **alliteratie** (van de c en e)

Wat de structuur betreft kun je “si” op twee manieren interpreteren¹⁰⁷:

- bij contemnunt/deserunt: *als ze [je] verachten/verlaten*
 In dit geval hebben we een voorwaardelijke zin, als (si) ze je verachten, dan is dat het bewijs van wispelturigheid en zwakte. Het aut/aut deel is in dit geval een dubbele nevenschikte bijzin.
- bij in bonis rebus: *als [ze] in goede situaties zijn (= als het hen goed gaat)*
 Nu is het aut/aut deel een bijstelling in de vorm van een zelfstandige zin bij haec en is het geen voorwaarde (waar nog iets van onzekerheid in zit) maar een stelling. De voorwaarde (si) verschuift naar wat er precies gebeurt: ze verachten je als ze in goede doen zijn en ze verlaten je als ...

In deze aantekeningen is voor de laatste interpretatie gekozen. bij haec; is onverbuigbaar, dus het begrip “congruentie” is zinloos

twee zaken; welke twee zaken staat verderop: aut ... aut ...

< convincere; met een accusativus en een genitivus:

iemand/iets (=acc; lijdend voorwerp) *schuldig verklaren aan iets* (=gen)

“dingen verklaren schuldig”: **personificatie**

si is een voegwoord, dus grammaticaal hebben we hier een verkorte voorwaardelijke bijzin waarbij de persoonsvorm, sunt, is weggelaten. Je leest dan: “[aut] contemnunt, si in bonus sunt, ...” De als-zin is dan de voorwaarde, contemnunt is de persoonsvorm van de hoofdzin, die hier op z’n beurt een bijstelling bij haec vormt

Het eerste deel (aut ... contemnunt) was al verkort en dit deel is nog verder verkort. Je kunt lezen “aut deserunt, si in malis rebus sunt”.

In de vertaling zie dat “in bonus” wordt betrokken op diegenen die verachten en “in malis” wordt betrokken op diegenen die verlaten worden. Het perspectief verandert dus binnen de zin. Als ik zelf in goeden doen ben, veracht ik jou – ik heb je immers niet nodig want ik ben (invloed)rijk genoeg – en als jij er slecht voor staat, wil ik niets met je te maken hebben. De vraag is of je deze perspectiefverandering volledig uit de context moet afleiden, of dat die aangevoeld moet worden omdat si en rebus niet herhaald zijn.

¹⁰⁶ niet gewoon “toont zich”, als in “komt tevoorschijn”; dus als je met zich tonen wilt vertalen, moet je certus predicatief maken: “een vriend toont zich (als) betrouwbaar”

¹⁰⁷ De beide schoolboekuitgevers, Eisma en Hermaion, doen het op de eerste manier. Peters en Falconer doen het op de tweede manier. Peters: “... [er] zijn twee gevallen waar vrienden als ontrouw en zwak ontmaskerd worden: als het hun goed gaat, kijken ze niet naar je om, gaat het jou slecht, dan blijven ze ver uit je buurt.”

Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro genere hominum iudicare debemus et paene divino.	Wie zich in vriendschap daarom in beide gevallen zal hebben betoond als serieus, standvastig, en evenwichtig, moeten we als iemand beschouwen die tot een uiterst zeldzame en haast goddelijke soort van mensen behoort.
Qui ^{1s} ^{ond} igitur utraque [•] in re ^{5s} • gravem ^{4s} , constantem ^{4s} , stabilem ^{4s} se in amicitia ^{5s} praestiterit ^{fex pv} ,	BIJZIN qui in utraque re gravem, constantem, stabilem praestiterit vooropgeplaatste feitelijke betrekkelijke bijzin met een futurum exactum (zie ook hieronder bij “praestiterit”) ([2] variant [13]) antecedent is het onbepaalde hunc in de hoofdzin (<i>een man, die</i>) “in ieder geval” (re is enkelvoud) in de betekenis van “in ieder van de twee gevallen”; in het Nederlands gebruiken we het meervoud <i>gevallen</i> asyndeton • < praesto (praestare); dat werkwoord kan twee betekenissen hebben: I <i>zich onderscheiden, overtreffen</i>, en II <i>verlenen, aan de dag leggen, tonen</i>; hier is het de tweede betekenis: <i>tonen</i> • de vorm komt dus niet van praestituo (praestituere), <i>voorschrijven</i>; dan zou er praestituerit hebben gestaan • de vorm op -erit kan twee vervoegingen aangeven: ○ een indicativus futuri exacti: <i>hij zal hebben getoond</i> ○ een coniunctivus perfecti: <i>dat hij heeft getoond</i> • Als je een futurum leest, krijgt de bijzin een ook een voorwaardelijk karakter: qui praestiterit = si quis praestiterit (“als iemand getoond zal hebben”). • Als je een coniunctivus leest, moet je denken aan een definiërende bijzin (“iemand met zo’n karakter dat ...”). Het onbepaalde karakter van hunc ondersteunt dat: “een man, die”; maar het hebben van een bepaald karakter wringt met een perfectum: heeft hij zo’n karakter gehad, maar nu niet meer? Bij een definiërende bijzin, had er misschien gewoon een coniunctivus praesentis gestaan.
hunc ^{4s} ex maxime ^{BW} raro [•] genere ^{5s} • hominum ^{2p} iudicare ^{inf} debemus ^{pr pv} et paene ^{BW} divino [•] .	HOOFDZIN hunc iudicare ex maxime tweede object bij iudicare debemus; antecedent van qui: <i>hij, die</i>; dus hunc iudicare niet als een ACI lezen; hunc is geen subjectsaccusativus: hij oordeelt niet, wij oordelen aanvullingsinfinitivus bij debemus iudicare, <i>beoordelen, vinden</i>; met een dubbele accusativus <i>beschouwen als</i>; de bijzin is het eerste object (lijdend voorwerp) en hunc is het tweede: “<u>wie ...</u> moeten wij beschouwen als <u>iemand</u> [uit ...]” de woordgroep is “hunc ex ...”, <i>een man (=iemand) uit ...</i>; ex niet met iudicare verbinden (iudicare ex = <i>beoordelen op grond van</i>) een bijwoord; geen verbuiging van maximus; geen congruentie dus met raro of genere

2.2.2 Epistulae ad Atticum Liber 12 Epistula 14 – nog niet beschikbaar

2.2.3 Epistulae ad familiares – 5.7 – nog niet beschikbaar

2.2.4 Epistulae ad familiares – 16.4 – nog niet beschikbaar

3 Bijlages

3.1 Soorten bijzinnen

Op de volgende pagina's staat een overzicht van soorten bijzinnen. Elk type bijzin is genummerd. In de annotaties wordt naar deze soorten verwezen met behulp van hun nummer. Voorbeeld: [35] verwijst naar nummer 35 in de lijst op de volgende pagina's.

Aan de leerling: het overzicht is massief. Als je er alleen maar door in verwarring wordt gebracht, stop dan met het lezen van dit overzicht en ga naar je docent.

Let op:

- De indeling is zoals we *in het Nederlands* bijzinnen benoemen.
- In een enkel geval hangt het soort bijzin af van de manier van vertalen.
- De tabellen zijn overzichten. Er is minimale uitleg. Voor meer informatie wordt verwezen naar de geraadpleegde literatuur. Leerlingen: ga naar je docent.
- Aan het eind van dit hoofdstuk is een uitgebreide verantwoording van de classificatie. Daar is ook een lijstje met geraadpleegde literatuur.
- Het is vrijwel nooit nodig de classificatie te kennen, te begrijpen of te raadplegen om een zin te vertalen. Dat komt omdat in de meeste gevallen de structuur van de zin in het Nederlands gelijk is aan de structuur van de Latijnse zin.

De hoofdindeling is als volgt:

• Betrekkelijke bijzinnen ¹⁰⁸	bladzij 97
• Bijwoordelijke bijzinnen	bladzij 100
• Lijdendvoorwerpszinnen	bladzij 105
• Onderwerpszinnen	bladzij 107
• Voorwaardelijke zinnen	bladzij 109

Deze indeling wordt verder niet uitgelegd.

Verdere opmerkingen

- Soms valt een bijzin onder twee groepen, zoals een betrekkelijke bijzin die als lijdend voorwerp van de hoofdzin fungeert.
- Voorwaardelijke zinnen (als-dan zinnen) zijn in die zin bijzonder dat de hoofdzin (de dan-zin) niet zonder de bijzin (de als-zin) kan. Dat is de reden dat we dit soort zinnen tot een aparte groep hebben gemaakt. De bijzin is grammaticaal een bijwoordelijke bijzin.
- In de meeste gevallen wordt bij een bepaald type bijzin of de indicativus of de coniunctivus gebruikt. In een aantal gevallen kun je beide tegenkomen, maar dan wel met een verschil van betekenis.
- Aangezien dit een overzicht van bijzinnen is, wordt er geen aandacht besteed aan andere constructies zoals de ACI, NCI en ablativus absolutus, ook al vertalen we die meestal wel met een bijzin. Ook de vormen van hoofdzinnen met een coniunctivus komen niet aan de orde.

Dis is versie 1 van het overzicht. Fouten graag doorgeven.

¹⁰⁸ In dit overzicht is de term "betrekkelijke bijzin" als een synoniem beschouwd van "bijvoeglijke bijzin".

BETREKKELIJKE BIJZINNEN

Voor betrekkelijke bijzinnen als onderwerpszin of lijdendvoorwerpszin: zie aldaar. Voor betrekkelijke bijzinnen die deel uitmaken van een voorwaardelijke zin, zie aldaar ([172])

feitelijke betrekkelijke bijzinnen

met indicativus; zowel met betrekkelijke voornaamwoorden (*die, dat*) als met betrekkelijk gebruikte bijwoorden (zoals: *waar, wanneer*)

1	met uitgedrukt antecedent (type: “de bakker, die”)	Literatuur Yse § 62.1 A&G § 307
2	vooropgestelde met uitgedrukt (antecedent na de bijzin) (type: “quos punire debet, eis parcit”)	S § 62.3
3	met ingesloten antecedent Als lijdend voorwerp (variant [16] hieronder) kan de bijzin tegelijkertijd ook een lijdendvoorwerpszin zijn (type: “hij doet wat hij wil”) (zie [112]). Als onderwerp (variant [13] hieronder) kan de bijzin tegelijkertijd ook een onderwerpszin zijn (type: “wie het weet, mag het zeggen”) (zie [119]).	Yse § 62.2 A&G § 307.c
4	vooropgestelde met ingesloten antecedent	
5	met antecedent in de bijzin (type: “in qua urbe natus erat, obiit”)	Yse § 62.4 A&G § 307.b

feitelijke betrekkelijke bijzinnen

andere situaties

6	met relatieve aansluiting ¹⁰⁹ en ut – combinatie van een consecutieve ut-zin als lijdendvoorwerpszin; type “maken dat ...” Zie ook [109]	A&G § 568 voorbeeld 4
7	met woordgroep of zin als antecedent (type: “hij deed, wat ik fijn vond, zijn best”) (met: quod, id quod, quae res = <i>wat</i>)	A&G § 307.d ANS 5.8.5.5.i sub 2
8	met een appositie als antecedent in de bijzin (type: “goede vrienden, van welke <u>soort</u> er te weinig zijn, ...”)	A&G § 307.e
9	met predicatief antecedent in de bijzin (type: “vasa ea quae pulcherrima apud eum viderat...”)	A&G § 307.f
10	met correlativa tantus ... quantus ... Type: amicitia <u>tantas opportunitates</u> habet, <u>quantas</u> vix queo dicere (vriendschap heeft zo veel voordelen, als ik nauwelijks kan noemen) In het Latijn is tantus een bijvoeglijk naamwoord. Quantus is dat ook en is als relativum gebruikt. In het Nederlands echter zijn zo en veel bijwoorden en is als een voegwoord. De betrekkelijke bijzin in het Latijn wordt dan een bijwoordelijk bijzin van vergelijking in het Nederlands.	
11	met quisquis (al wat, al wie). Quisquis wordt in het Latijn als een zelfstandig naamwoord beschouwd. In het Nederlands zijn het twee woorden: “al wat”. “Al” (= alles) is een telwoord en deel van de hoofdzin en “wat” of “wie” is het betrekkelijke voornaamwoord dat de bijzin inleidt.	
12	als onderdeel van een indirecte rede (ACI, bijzin)	Har § 3.4-1.c

¹⁰⁹ De gewone relatieve aansluiting is niet in deze lijst opgenomen want die leidt een hoofdzin in.

varianten voor het relativum

varianten	13	met relativum in de nominativus (als onderwerp)	
	14	met relativum in de genitivus	
	15	met relativum in de dativus (type: “quibuscumque signis occurrebant se adgregabant”)	
	16	met relativum in de accusativus (als lijdend voorwerp, na een voorzetsel of geregeerd door een werkwoord)	
	17	met relativum in de ablativus (als bepaling die een ablativus vraagt, na een voorzetsel of geregeerd door een werkwoord)	
	18	met relativum als deel van een ACI	Yse § 62.7
	19	met relativum als deel van een NCI	Yse § 62.7

finale betrekkelijke bijzin (+ coniunctivus)

De betrekkelijke bijzin is qua vorm zuiver betrekkelijk en voegt informatie toe aan het antecedent, maar heeft qua betekenis ook een bijwoordelijk aspect omdat ook de handeling (het werkwoord in de hoofdzin) wordt genuanceerd.

finale betrekkelijke bijzinnen	20	met betrekkelijk voornaamwoord (quis/quae/quod of verbuigingen van die woorden) (<i>die moet</i>); er is een antecedent of het antecedent is weggelaten in de hoofdzin, maar wel te veronderstellen; type: misit legatos <u>qui</u> pacem peterent (<i>hij zond gezanten die vrede moesten vragen</i>); qui = ut is; in het voorbeeld: ut ei (<i>hij zond soldaten, <u>opdat die</u> vrede vroegen</i>)	A&G § 531.2 Harr p. 32 K.1
	21	met een betrekkelijk gebruikt bijwoord zoals ubi (waar), quo (waarheen), unde (vanwaar) (<i>moet</i>); er is een antecedent of het antecedent is weggelaten in de hoofdzin, maar wel te veronderstellen; type: non habebam <u>quo</u> confugerem (<i>ik heb [geen plek] waarheen ik kan vluchten</i>)	A&G § 531.2 Harr p. 32 K.1
	22	ontkennend (ne quis, ne ullus, necubi , enz.) (niet iemand = <i>niemand</i> , niet enige = <i>geen enkel</i> , enz.) In het Nederlands wordt <i>moeten</i> dan <i>niet kunnen</i> of <i>niet zouden</i> .	A&G § 538

Voor quo gebruikt als voegwoord (*opdat*), zonder antecedent en dus zuiver bijwoordelijk, zie bij de bijwoordelijke bijzinnen ([58] en [59])

definiërende betrekkelijke bijzin (meestal met een coniunctivus)

definiërende betr. bijzinnen	23	met onbepaald antecendent – type: sunt, qui (<i>er zijn er die</i>); meestal coniunctivus, soms indicativus	A&G § 535.a
	24	als boven – ontkennend – types nemo est, qui (<i>er is niemand, die</i>) en nihil est quod (<i>er is niets dat</i>); meestal met coniunctivus	A&G § 535.a noot 1
	25	met gedeeltelijk bepaald antecendent – type: multa ..., quae ... (<i>er is veel ..., dat ...</i>) Met coniunctivus (<i>zouden, kunnen, moeten</i>) of indicativus ¹¹⁰	A&G § 535 noot 2
	26	met quin (<i>die/dat niet</i>) (quin = qui non). Type: nemo nostrum est, quin ... (<i>er is niemand van ons, die niet ...</i>). Niet te verwarren met [34].	A&G § 535.2
	27	na een comparativus en met quam , quam ut of quam qui (<i>dan</i>)	A&G § 535.c

causale betrekkelijke bijzin (met coniunctivus)

causaal	28	met feitelijke reden (omdat, aangezien) + coniunctivus (relativum vaak voorafgegaan door ut, utpote, quippe)	A&G § 535.e
	29	met subjectieve reden (coniunctivus obliquus) (omdat .. zou)	Yse §§ 62.11, 192

concessieve betrekkelijke bijzin (met coniunctivus)

conces.	30	concessieve betrekkelijke bijzin (alhoewel) + coniunctivus	A&G § 535.e Yse § 62.9
---------	----	---	---------------------------

consecutieve betrekkelijke bijzin (met coniunctivus)

consecutief	31	met een voornaamwoord (qui) (qui = ut is)	A&G § 537.2 Yse § 62.10
	32	met een bijwoord (ubi, unde, ...) (ubi = ut ibi, enz.)	A&G § 537.2
	33	variant op de bovenstaande, met ontkenning (qui non) (gebruikelijk)	A&G § 537.a
	34	met quin ¹¹¹ (<i>dat, om niet te</i>) + coniunctivus (quin = qui non) – type: nemo est tam fortis, quin ... (<i>er is niemand zo dapper, dat hij niet ...</i>). Niet te verwarren met [26].	A&G § 559.1

¹¹⁰ Voor een betrekkelijke bijzin met een indicativus: zie de inleiding in A&G § 534

¹¹¹ Het woordenboek benoemt quin als voegwoord, maar we volgen hier A&G die dit een betrekkelijke bijzin noemt.

BIJWOORDELIJKE BIJZINNEN

Voor bijwoordelijke bijzinnen (meestal met *ut of ne*) als onderwerpszinnen of lijdendvoorwerpszinnen: zie *aldaar*.

temporele bijwoordelijke bijzin

temporele bijwoordelijke bijzinnen

35	met cum (<i>toen, wanneer</i> ; cum temporale) en een indicativus	A&G § 545, 547
36	met cum en indicativus met de hoofdboodschap in de bijzin (<i>toen</i> ; cum inversum)	A&G § 546.a
37	met cum (<i>toen, nadat</i> ; cum historicum, cum narrativum) en een coniunctivus (imperfectum of plusquamperfectum)	A&G § 546
38	met herhalende actie (ubi, ut, cum, quando : <i>telkens wanneer</i>) (cum: cum iterativum); in principe met een indicativus; de voegwoorden hebben zowel een temporeel (<i>wanneer</i> = op het moment dat) aspect als een voorwaardelijk aspect (<i>wanneer</i> = alleen als).	A&G § 542
39	met ubi (primum), ut (primum), simul (atque/ac), cum primum ... (zodra, zodra als) en indicativus, gewoonlijk met perfectum of praesens historicum; met een voorwaardelijke smaak (“als”)	A&G § 543
40	als [39] maar met imperfectum of plusquamperfectum	A&G § 543.a
41	met postquam, posteaquam (nadat) en indicativus, gewoonlijk met perfectum of praesens historicum	A&G § 543
42	als [41] maar met imperfectum of plusquamperfectum	A&G § 543.a
43	met antequam, priusquam (<i>voordat</i>) en indicativus	A&G § 550.a, c
44	met antequam, priusquam (<i>voordat, om te voorkomen dat</i>) en coniunctivus (meestal imperfectum); geeft een doel of verwachting aan, of dat de handeling niet plaatsvond (type “ <i>voordat</i> hij iets <i>kon</i> zeggen”)	A&G § 550.b
45	met dum, quoad met coniunctivus (<i>zolang totdat intussen, zolang opdat intussen</i>) – bedoeling of verwachting (“finale bijsmaak”; met coniunctivus praesens en imperfectum)	A&G § 553
46	met dum, donec (<i>zolang totdat, totdat</i>) – zuiver temporeel, met indicativus, praesens of futurum exactum; zelden met perfectum	A&G § 553 noot 2
47	met donec, quoad, dum (totdat) ; geeft een feit in het verleden aan (indicativus perfecti)	A&G § 554 A&G § 554 noot
48	met dum, quoad, donec, quam diu met indicativus (alle tijden) (<i>zolang, zolang als</i>)	A&G § 555 A&G § 555 noot 2
49	met dum met indicativus (latere schrijvers ook met coniunctivus) (<i>terwijl</i>) – doorlopende handeling die in het verleden is begonnen; met praesens	A&G § 556 A&G § 556 noot
50	temporeel met quotiens (<i>steeds wanneer</i>) en een indicativus, met of zonder totiens in de hoofdzin De temporele bijwoordelijke bijzin van <u>vergelijking</u> met quotiens (<i>zo vaak als</i>) staat genoemd bij [91].	

finale bijwoordelijke bijzin (+ coniunctivus)

finale bijwoordelijke bijzinnen	51	met ut (<i>opdat, om te</i>)	A&G § 531.1
	52	met ut en correlatief in de hoofdzin, zoals ideo ... ut ... (<i>daarom ... opdat ...</i>)	A&G § 531.1 Noot 1
	53	met ut (<i>om</i>) of nedum (<i>laat staan dat/om</i>) zonder een hoofdzin (ellepsis) waar het finale aspect betrekking op heeft; type “Maar om terug te keren naar de hoofdzaak, ...”	A&G § 532
	54	ontkennend met ne (<i>opdat niet, om niet te</i>)	A&G § 531
	55	ontkennend met non non hoort of bij een woord in de zin of ontkent de hele bijzin	A&G § 531.1 Noot 2
	56	met ut of ne zonder hoofdzin	A&G § 532
	57	met quin + werkwoorden van verhinderend, twijfel, weigering, verzuim etc in een ontkennende hoofdzin (<i>om te, opdat</i>); type “het is niet toegeestaan om ...”	A&G § 558
	58	met quo + comparativus in bijzin (<i>opdat des te</i>) (<i>quo</i> = <i>ut eo</i> = <i>opdat meer dan dat</i> = <i>opdat des te</i>); ook na een woord zoals magis	A&G § 531.2a
	59	met quo zonder comparativus in bijzin (<i>opdat, met de bedoeling om, waardoor ... moest</i>)	A&G § 531.2a noot
	60	met ne (<i>dat, om te</i>) en een coniunctivus en na een hoofdzin van verhinderend of weigering die niet ontkennend is. Type: me impediunt, ne ... (<i>zij verhinderden mij om ...</i>)	A&G § 558.b

zie ook 74 hieronder voor een consecutieve lijdendvoorwerpszin in appositie met een finale bijzinnen

causale bijwoordelijke bijzinnen

causale bijwoordelijke bijzinnen	61	met quia, quod met indicativus (<i>omdat</i>)	A&G § 540.1
	62	met quia, quod met coniunctivus (<i>omdat volgens iemand; omdat + zou/zouden</i>)	A&G § 540.2
	63	ontkennend: non quod, non quo, non quia (<i>niet omdat</i>) en coniunctivus (meestal). Hier wordt de oorzaak ontkend (type “Hij deed dat niet omdat ... maar omdat ...”).	A&G § 540 noot 3
	64	ontkennend: non quod (<i>niet omdat</i>) en indicativus (soms). Ook hier wordt de oorzaak ontkend, maar die is op zich wel waar.	A&G § 540 noot 3
	65	met een vergelijking quam quod, quam quo (<i>dan omdat</i>) met coniunctivus (type: “Ik deed dit meer vanwege ..., dan omdat ...”).	A&G § 540 noot 3
	66	met quoniam, quando + indicativus (<i>omdat, aangezien</i>)	A&G § 540.a
	67	met dum (<i>omdat</i>) en een indicativus	
	68	met cum (cum causale: omdat, aangezien) en coniunctivus	A&G § 549
	69	met cum (cum explicativum: doordat) en indicativus (vergelijkbaar met quod in een voorwerpszin [135])	A&G § 549.a

consecutieve bijwoordelijke bijzinnen

consecutieve bijwoordelijke bijzinnen	70	met ut (<i>zodat</i>)	A&G § 537
	71	ontkennend met ut non (<i>zodat niet</i>) Non is de gebruikelijke ontkenning.	A&G § 537.a A&G § 538
	72	ontkennend met ut ne (<i>zodat niet</i>) Ne wordt gebruikt als met het resultaat ook een bedoeling in de bijzin wordt uitgedrukt.	A&G § 537.a noot
	73	in appositie - met ut (<i>dat, namelijk dat, zodat</i>) waarbij de bijzin een bijstelling (appositie) is bij een woord in de hoofdzin; de bijzondere gevallen dat de bijzin een bijstelling is bij het lijdend voorwerp of bij het onderwerp zijn hieronder apart genoemd (respectievelijk [74] en [115], en [75]).	A&G § 570
	74	als lijdendvoorwerpszin in appositie – consecutief met ut (<i>dat</i>) als appositie bij een voorlopig lijdend voorwerp, vaak een onzijdig voornaamwoord, van de hoofdzin; type “illud restiterat, ut ...” (dit blijft over, namelijk dat ...); zo’n bijzin kan een finale bijsmaak hebben waarbij de bijzin meer een doel dan een gevolg aangeeft	A&G § 570
	75	als onderwerpszin in appositie – consecutief met ut (<i>dat</i>) als appositie bij een voorlopig onderwerp, vaak een onzijdig voornaamwoord, van de hoofdzin; type “illud restiterat, ut ...” (dit blijft over, namelijk dat ...)	A&G § 570
	76	met quin en na een ontkennende hoofdzin (<i>dat niet, zodat niet. zonder dat, zonder te</i>) (quin = ut non)	A&G § 559 noot
	77	met beperkende strekking: ita ... ut ... (<i>slechts in die zin ... dat</i>). Er kan dan een aspect van een voorbehoud zijn (de proviso bijzin).	A&G § 537.b
	78	in de vaste combinatie met comparativus + quam + ut + coniunctivus – type: “Hij zag dit niet <u>anders</u> <i>dan dat</i> ieder ander het zou zien.”	

concessieve bijwoordelijke bijzin

concessieve bijwoordelijke bijzinnen	79	met quamvis, ut (<i>hoewel</i>) + coniunctivus (zie voor ut enim ook [167])	A&G § 527.a
	80	met licet (<i>ofschoon</i>) + coniunctivus (pr/pf)	A&G § 527.b
	81	met etsi, etiam si, tametsi (<i>hoewel, ofschoon, ook al</i>) meestal met een indicativus (zie ook [82] hieronder)	
	82	“als”-zinnen: met etsi, etiam si, tametsi (<i>zelfs als</i>) maar met een meer voorwaardelijke betekenis dan een concessieve; meestal met een indicativus	A&G § 527.c
	83	met quamquam (<i>alhoewel</i>) + indicativus (let op quamquam aan het begin van een hoofdzin: <i>trouwens</i>)	A&G § 527.d
	84	met quamquam, quamvis (= <i>etsi: zelfs als</i>) + indicativus of coniunctivus	A&G § 527.e
	85	met ut ... sic ... (<i>weliswaar ... maar ...</i>) + indicativus	A&G § 527.f
	86	met cum (<i>hoewel, terwijl</i>) + coniunctivus	A&G § 549
	87	met cum ... tum ... (<i>terwijl ... toch ...</i>) + coniunctivus (met een indicativus is het <i>zowel ... als ...</i>)	A&G § 549.b

bijwoordelijke bijzinnen van voorbehoud (de proviso)

88	bijzinnen van voorbehoud – met dum, modo, dummodo, tantum ut (<i>zolang als, mits, slechts als</i>) + coniunctivus	A&G § 528
89	bijzinnen van voorbehoud – met ita ... ut ... (<i>alleen ... als ...</i>) (ita in de hoofdzin in de beperkende betekenis)	A&G § 528.b

comparatieve bijwoordelijke bijzinnen (bijzinnen van vergelijking)

90	gewone vergelijking - ut, sicut, quomodo, quemadmodum, ... (<i>zoals</i>), prout (<i>al naar gelang</i>) in een feitelijke bijwoordelijke bijzin met een indicativus Ut is een voegwoordelijk gebruikt bijwoord. In het Nederlands is <i>als</i> een voegwoord.	A&G § 323.g A&G § 224 Subordinate b ANS 10.3.14.2
	Let op Als woorden zoals quomodo en quemadmodum vertaald worden met <i>op welke manier of de manier waarop</i> , dan is het resultaat in het Nederlands een betrekkelijke bijzin ([5] respectievelijk [1]). Vertaal je <i>zoals</i> , dan is de bijzin in het Nederlands een bijwoordelijke bijzin.	
	Let op Als een <u>betrekkelijke</u> bijzin met een tantus/quantus constructie ([10]) vertaald wordt met <i>zo ... als ...</i> , dan is die vertaling een <u>bijwoordelijke</u> bijzin van type [90].	
91	vergelijkend met quotiens (zo vaak als) en een indicativus, met of zonder totiens in de hoofdzin Zie ook [50] voor quotiens in de temporele betekenis <i>steeds wanneer</i> .	
92	ut (<i>zoals</i>) in een parenthese (een zin “tussen haakjes”), met een indicativus en zonder correlatief– type “ut dixi” Overigens wordt een parenthese vaak niet als een bijzin beschouwd maar als een tussenzinnetje. In het Nederlands is het beter zo’n zoals-zin tussen komma’s te plaatsen en als een uitbreidende bijwoordelijke bijzin van vergelijking te beschouwen. In het Latijn is ut een bijwoord; in het Nederlands is zoals een voegwoord.	
93	ut causaal epexegetisch (<i>aangezien, zoals te verwachten was</i>), met een indicativus; ut is een voegwoordelijk gebruikt bijwoord Type: “De man, aangezien hij woedend was, antwoordde heftig” (homo, ut erat furiosus, atrociter respondit). Als je vertaalt: “De man, woedend als hij was, antwoordde heftig” is het in het Nederlands een causale voegwoordelijke constituent en geen bijzin.	
94	met een coniunctivus (hypothetisch) – type: <i>al sof</i> (tamquam, tamquam si, quasi, as si, ut si, velut si, velut, ceu: <i>al sof</i> ; quam si: <i>dan als</i>)	A&G § 524 ANS 10.3.14.1

Nederlandse varianten - gewone vergelijking (zoals)

Voor de termen beperkend en uitbreidend: zie de ANS.

varianten

95	beperkend / volledige bijzin / zonder correlatief Type "Ik doe het <i>zoals je hebt gezegd</i> ." (= op de manier die je hebt aangegeven)
96	beperkend / volledige bijzin / met correlatief Type "Ik doe het <u>zo</u> <i>zoals je hebt bevolen</i> ."
97	beperkend / geen bijzin / zonder correlatief Type "Een ezel is een soort dier <i>zoals een paard</i> ."
98	beperkend / geen bijzin / met correlatief Type "Een bison is <u>net zo'n</u> beest <i>als een buffel</i> ."
99	uitbreidend / volledige bijzin Type "Ik doe het meteen, <i>zoals je hebt bevolen</i> ." (= je hebt me bevolen om het meteen te doen en nu doe ik het) en "Feci ut mihi imperavisti."
100	uitbreidend / onvolledige bijzin Type "Ik doe het meteen, <i>zoals bevolen</i> ."

ANS 10.3.14.2

lijdendvoorwerpszin

Zodra er in de hoofdzin een lijdend voorwerp (zoals illud, dit) of bepaling (zoals ita, zo) staat, zijn de onderstaande finale en consecutieve situaties met ut geen lijdendvoorwerpszinnen meer, maar gewone bijwoordelijke bijzinnen.

lijdendvoorwerpszinnen	101	finaal met ut (<i>dat, om te</i>); type “te rogo ut ...” (<i>ik vraag je om</i>)	A&G § 563 A&G § 563.b, c, d, e
	102	finaal ontkennend met ne (<i>dat niet, om niet te</i>); type “imperavit ne ...” (<i>hij beval mij om niet ...</i>)	A&G § 563
	103	finaal bij werkwoorden van vrees met ne (<i>dat</i>); type “vereor ne illud fecerit” (<i>ik vrees dat hij dat gedaan heeft</i>)	A&G § 564
	104	finaal bij werkwoorden van vrees , ontkennend met ne non, ut (<i>dat niet</i>); type “vereor ut illud possim” (<i>ik vrees dat ik dat niet kan</i>)	A&G § 564
	105	finaal met volo (<i>willen</i>), dic (<i>zeg</i>) en fac (<i>doe</i>) – zonder ut ; types “volo exeas” (<i>ik wil dat je weggaat</i>) en “dic exeat” (<i>zeg dat hij weggaat</i>) – let op: geen indirecte rede	A&G § 565, vb. 1-3, 6, 7
	106	finaal met andere aansporende werkwoorden en zonder ut ; types “ rogat finem faciat ” (<i>hij vraagt hem te stoppen</i>) – deze constructies zijn indirecte rede	A&G § 565 a A&G § 450
	107	in combinatie met velim of vellem (en overeenkomstige vormen van malo en nolo) in de hoofdzin; de combinatie fungeert als een optativus ; type: “velim me scribas” (<i>ik zou willen dat je mij schrijft</i>)	A&G § 442.b
	108	consecutief met ut (<i>zodat</i>) of ut non (<i>zodat niet</i>) bij werkwoorden die een inspanning aangeven (zoals facio); type “maken dat”: “efficiam ut intellegatis” (<i>ik zal zorgen dat je het snapt</i>)	A&G § 568
	109	combinatie van [108] hierboven en de relatieve aansluiting van [6] quae libertas ut laetior esset regis superbia fecerat (“ <i>de hoogmoed van de koning zorgde ervoor dat deze vrijheid nog aangenamer was</i> ”)	A&G § 568 voorbeeld 4
	110	met een indirecte vraag als lijdend voorwerp (gebruikt een coniunctivus) – type “hij vroeg wat ik bedoelde” (rogat quid sentiam) ¹¹² ; of met an (of)	A&G § 573 vb. 1
	111	met quando (<i>wanneer</i>) (als voorbeeld van [110]); type “Hij vroeg wanneer ik zou komen.”. Quando is hier een bijwoord gebruikt als betrekkelijk voornaamwoord (correlativum adverbiale). Zie ook quando (<i>aangezien</i>) als voegwoord in een causale bijwoordelijke bijzin ([66]). En quando (<i>telkens wanneer</i>) in een temporele bijwoordelijke bijzin ([38]).	
	112	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecent als lijdendvoorwerpszin – type “je begrijpt niet wat ik wil”; zie ook [3]	A&G § 307 (ANS 20.3.3.3.ii voorbeeld 7)
	113	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecent als object – als de vorige maar de bijzin is object bij een infiniet werkwoord (infinitief, participium); zie ook [3]	

¹¹² Of een zinsdeel dat met quid begint een indirecte vraag is, wordt door de context bepaald. In “Ik zette neer wat ik in mijn handen had.” hoeft geen sprake van een vraag. Quid is hier een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent. Ik droeg iets en dat zette ik neer. Je kunt een antecedent toevoegen: ik zette *dat* neer wat ik droeg. In “Hij vroeg wat ik bedoelde.” is er waarschijnlijk wel sprake van een vraag (direct: “Wat bedoel jij?”). In het Nederlands is “wat” dan, zowel in de directe als in de indirecte vraag een vragend voornaamwoord (Van Dale 13^e uitgave, 1999; ANS [5.7.1](#)). Als je in het laatste voorbeeld een antecedent toevoegt, beschrijf je iemand die gedachten kan lezen: hij vroeg dat wat ik bedoelde. Dat zal niet de strekking van de zin geweest zijn.

Bij een zin als “Ik leg uit wat ik bedoel.” (Quid ipse sentiam exponam; A&G § 574 voorbeeld 1) kun je betwijfelen of er sprake is van een vraag, zoals A&G stelt, of dat het een mededeling is.

114	een lijdendvoorwerpszin in appositie bij een voorlopig lijdend voorwerp of object in de hoofdzin; voor een bijzin die met ut begint: zie [74]	
115	een voorwaardelijke lijdendvoorwerpszin in appositie – de voorwaardelijke bijzin (de als-zin) is in appositie bij een voorlopig lijdend voorwerp in de hoofdzin; type “ik zou het betreuren als je weg ging”	ANS 20.3.3.3.ii voorbeeld 4
116	een voorwaardelijke lijdendvoorwerpszin bij werkwoorden met een dubbele accusativus (als eerste of tweede object); type “wie dapper is, beschouw ik als een held”.	
117	indirecte vraag met dubito an (“ik twijfel of ...”) Niet te verwarren met non dubito quin (“ik twijfel niet dat ...”)	A&G § 558.1 noot 1
118	directe rede als lijdendvoorwerpszin; type hij zei: “ ...”	

onderwerpszin

onderwerpszinnen	119	betrekkelijke bijzin met ingesloten antecent als onderwerpszin – type “wat ik bedoel is duidelijk” ; zie ook [3] en voetnoot 112 bij [110]	A&G § 307
	120	betrekkelijke bijzin met afhankelijke vraag als onderwerpszin – type “wie het weet mag het zeggen” ; zie ook [3] en voetnoot 112 bij [110]	
	121	finale met licet (<i>mogen</i>) en oportet (<i>behoren</i>) – zonder ut ; types “queramur licet” (<i>wij mogen klagen</i>)	A&G § 565, vb. 4 en 5
	122	finale onderwerpszin met ut (<i>dat, om te</i>), ne (<i>om niet te, dat niet</i>) in een passieve zin; in de actieve versie van zo’n zin zou de bijzin een lijdendvoorwerpszin zijn	A&G § 566
	123	consecutief met ut (<i>dat</i>) en passief werkwoord; type “ita efficitur ut ...” (<i>zo werd bereikt dat ...</i>)	A&G § 569.1
	124	consecutief met ut (<i>dat</i>) en onpersoonlijke constructies (type: “ <i>het gebeurt dat</i> ” of “ <i>daar kwam bij</i> ”)	A&G § 569.2
	125	consecutief zonder ut (<i>dat</i>) en de onpersoonlijke constructie met <i>necesse est</i> ; type “... concedas necesse est” (<i>je moet ... toestaan</i>)	A&G § 569.2 noot 2
	126	consecutief met ut (<i>dat</i>) en est (“ <i>het is een feit</i> ”)	A&G § 569.3
	127	consecutief met ut (<i>dat</i>) en fore of futurum esse (<i>te zullen zijn</i>); type “video fore ut non possim” (letterlijk: <i>ik zie ik-kan-het-niet te zullen zijn = ik zie dat ik het niet zal kunnen</i>)	A&G § 569.3a
	128	predicatief (als naamwoordelijk deel van het gezegde van de hoofdzin) met ut (<i>dat, om</i>); type “mos est ut ...” (<i>het is de gewoonte om ...</i>)	A&G § 571
	129	predicatief (als [128]) met quam ut of alleen quam (<i>dan dat, dan om te</i>); type “potius moritur quam capiatur” (<i>hij sterft liever dan gevangen genomen te worden</i>)	A&G § 571.a
	130	predicatief met een afhankelijke vraag – type “quid est quare ...”	
	131	de dubbele ut-constructie met tantum abest Type: tantum abest ut A ut B (letterlijk: <i>het is zover weg, [namelijk] om A [te doen], dat B [gebeurt]</i>) De eerste ut is de onderwerpszin. De tweede ut is een consecutieve bijwoordelijke bijzin bij tantum	A&G § 571.b
	132	een afhankelijke vraag in appositie bij een voorlopig onderwerp in de hoofdzin	
	133	een afhankelijke vraag waarbij het onderwerp als voorlopig lijdend voorwerp in een actieve hoofdzin is getrokken	A&G § 576
	134	een afhankelijke vraag waarbij het onderwerp als voorlopig onderwerp in een passieve hoofdzin is getrokken	A&G § 576 noot

Voor een **onderwerpszin met ut in appositie** bij een voorlopig onderwerp in de hoofdzin: zie [74]

Andere vormen van voorwerpszinnen

135	voorwerpszin – met quod (<i>dat, het feit dat</i>) en indicativus De bijzin kan een onderwerpszin, lijdendvoorwerpszin, of in appositie staan met een woord in de hoofdzin.	A&G § 572
136	voorwerpszin – met quod , synecdotisch gebruikt (<i>wat betreft het feit dat</i>) en een indicativus; type: “Wat betreft het feit dat je er niet was, ik heb het boek aan een ander gegeven.”	A&G § 572.a, 397.b
137	voorwerpszin – in de vorm van een indirecte vraag in appositie met een bepaling in de hoofdzin (type: <i>Agitur de hoc, an ...</i>) met een coniunctivus De bijzin is dan geen onderwerpszin of lijdendvoorwerpszin.	
138	bijzinnen als zinsdelen binnen de indirecte rede – met een coniunctivus (gebruikelijk)	A&G § 580
139	bijzinnen als zinsdelen binnen de indirecte rede – met een indicativus (bij feiten en algemene waarheden)	A&G § 583
140	bijzin als object in een ACI constructie van de hoofdzin (voor zelfstandige werkwoorden die een lijdend voorwerp kunnen hebben) – type “Ik zie dat hij <u>wat daar lag</u> , in zijn hand heeft.” In de directe vorm zou de bijzin een lijdendvoorwerpszin zijn (“Wat daar lag, heeft hij in zijn hand.”)	
141	vergelijkbaar met de vorige – bijzin als subjectsaccusativus in een ACI constructie van de hoofdzin (voor werkwoorden met een naamwoordelijk deel van het gezegde) – type “Ik denk dat <u>wat jij zei</u> , onjuist is”. In de directe vorm zou de bijzin een onderwerpszin zijn (“wat jij zei, is onjuist”)	
142	bijzinnen als voorwaarde (protasis) in een voorwaardelijke zin, waarbij die laatste in de indirecte rede staat (gebruiken een coniunctivus)	A&G § 589

Voorwaardelijke zinnen

hoofdzin = conclusie ("dan"; apodosis); bijzin = voorwaarde ("als"; protasis)

basisvormen

143	realis van het heden – feitelijk – geen aanname over de uitkomst van de voorwaarde – indicativus praesentis in voorwaarde en conclusie	A&G § 515 A&G § 514.A.1 Kr p.117 / vb 60
144	realis van de toekomst – feitelijk – geen aanname over de uitkomst van de voorwaarde – indicativus futuri in beide delen	A&G § 516.a A&G § 514.B.1.a
145	potentialis van het heden – (niet feitelijk) – coniunctivus praesentis in voorwaarde en conclusie	A&G § 516.b A&G § 514.B.2.a Kr p.117 / vb 61
146	irrealis van het heden – (tegen-feitelijk) – coniunctivus imperfecti in voorwaarde en conclusie	A&G § 514.C.1 A&G § 517 Kr p.117 / vb 62
147	irrealis van het verleden – (tegen-feitelijk) – coniunctivus plusquamperfecti in voorwaarde en conclusie	A&G § 514.C.2 A&G § 517 Kr p.117 / vb 63

varianten op de realis

tijden	148	realis van het verleden met imperfectum (indicativus) in voorwaarde en conclusie	A&G § 515 A&G § 514.A.2
	149	realis van het verleden met perfectum (indicativus) in voorwaarde en conclusie	A&G § 515 A&G § 514.A.2
	150	realis van de toekomst – voorwaarde afgerond voordat de conclusie begint – futurum exactum in de voorwaarde, futurum in de conclusie	A&G § 516.c A&G § 514.B.1.b
	151	realis van de toekomst – een imperativus in de conclusie i.p.v. een futurum	A&G § 516.d voorbeeld 2
	152	realis van de toekomst – een toekomstig participium in de conclusie i.p.v. een futurum: gerundivum of participium futuri activi (pfa)	A&G § 516.d voorbeelden 1 en 3
	153	realis van de toekomst – een werkwoord dat het begrip toekomst omvat (zoals possum) in de conclusie i.p.v. een futurum	A&G § 516.d voorbeeld 4
	154	andere mengvorm: voorwaarde in het verleden en conclusie in het heden	A&G § 515 voorbeeld 5
	155	andere mengvorm: voorwaarde in het heden en conclusie in de toekomst	A&G § 515 voorbeeld 6
conclusie	156	realis van het heden – met een imperativus in plaats van indicativus in de conclusie	A&G § 515.a voorbeeld 2
	157	realis van het heden – met een coniunctivus adhortativus in plaats van indicativus in de conclusie	A&G § 515.a voorbeeld 1
	158	realis van het heden – met een coniunctivus potentialis van bescheidenheid in plaats van indicativus in de conclusie	A&G § 515.a voorbeeld 3 A&G § 447.1

varianten op de potentialis

159	voorwaarde afgerond voordat de conclusie begint – coniunctivus perfecti in de voorwaarde en coniunctivus praesentis in de conclusie	A&G § 516.c A&G § 514.B.2.b
160	een mededelende zin versterkt door een voorwaarde – type “Het is goed, vooral als ...” – met een praesens of futurum in de conclusie en een coniunctivus praesentis in de voorwaarde	A&G § 516.b noot
161	een coniunctivus perfectum in de voorwaarde en conclusie, met dezelfde betekenis als een praesens	Kr p.117 / vb 61

varianten op de irrealis

162	een futurum in de conclusie i.p.v. een coniunctivus	A&G § 516.b noot
163	in het verleden (<i>had/was</i>) bij een doorlopende actie in de voorwaarde) (coniunctivus imperfecti in plaats van plusquamperfectum in de voorwaarde; coniunctivus perfecti in de conclusie; vergelijk [146] hierboven)	A&G § 517.a
164	voorwaardelijke zin irrealis – specifiek – in het verleden – bij een bedoeling, waarschijnlijke handeling of een handeling die al begonnen is (<i>willen, bezig zijn</i>) (indicativus imperfecti en perfecti of plusquamperfecti)	A&G § 517.b

andere situaties

165	voorwaardelijke zin – conclusie voltooid (retorische opmerking) type: <i>als ik het goed zie, heb je het begrepen</i> (indicativus perfecti in de conclusie, praesens, futurum of futurum exacti in de voorwaarde)	A&G § 516.e
166	voorwaardelijke zin – voorwaarde teruggeworpen in de tijd (afgedwongen door de context; geen irrealis)	A&G § 516.e
167	coniunctivus concessivus in de betekenis van een voorwaarde – type ut enim, zelfs als in plaats van <i>hoewel immers</i> (zie ook [79])	A&G § 521.b noot
168	met nisi (tenzij) als ontkennende voorwaarde; niet te verwarren met een de proviso bijwoordelijk bijzin met <i>tenzij</i> (zie boven)	A&G § 521.a1
169	met si non (<i>als niet</i>) als ontkennende voorwaarde;	A&G § 521.a2
170	si quando – <i>als ooit</i>	(A&G § 540 noot)
171	algemene voorwaardelijk zin met een irrealis in de 2^e persoon enkelvoud (jij = men) – type: “je zou winnen, als je ...” waarbij “je” de betekenis van iemand of men heeft	A&G § 518.a
172	een betrekkelijke bijzin die fungeert als voorwaarde	A&G § 519
173	met een verborgen voorwaarde , dat wil zeggen zonder het gebruikelijke “si”	A&G § 521
174	de conclusie is zelf een bijwoordelijk bijzin	
175	de conclusie is zelf een betrekkelijke bijzin	
176	de conclusie is zelf een lijdendvoorwerpszin	
177	een vraag als conclusie – type: “hoe zou het zijn als ...?”	

Geraadpleegde literatuur

Voor het bovenstaande overzicht zijn de volgende bronnen geraadpleegd.

A&G	J. H. Allen and J. B. Greenough, <i>New Latin Grammar</i> , Dover Publications, 2006, ISBN 978 0 486 44806 0; deze uitgave is een kopie van de oorspronkelijke uitgave uit 1903 (" <i>Allen and Greenough's New Latin Grammar for Schools and Colleges</i> "; de tekst van het boek is ook op het internet te vinden
ANS	Instituut voor de Nederlandse Taal, <i>Algemene Spraakkunst Nederlands</i> , de webversie (hier ¹¹³); geraadpleegd is versie 3
Har	J. M. Harrington, <i>Synopsis of Ancient Latin Grammar</i> , Tufts University, 2016
Kr	C. Kroon, <i>Inleiding tot de Latijnse syntaxis</i> , Amsterdam University Press, 2007, ISBN 978 90 5356 950 4
Yse	J. Ysebaert, <i>Latijnse grammatica</i> , 6 ^e druk, Uitgeverij Schenk

Verantwoording

- In het algemeen is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij voorbeelden en grammaticale structuren in het Nederlands. Dit is gedaan uit didactisch oogpunt, zodat de leerling houvast heeft aan wat hij of zij al uit de lessen Nederlands kent of zou kunnen kennen.
- Dat betekent ook dat de classificatie eigenlijk een indeling is volgens de Nederlandse grammatica. Er is geen poging gedaan om een aansluiting te vinden bij de manier waarop Romeinen hun bijzinnen indeelden. Zie bijvoorbeeld bij Ruijsendaal, Letterkunst (1991, [hier](#)).
- Het gebruikte woordenboek is "Woordenboek Latijn/Nederlands" van Harm Pinkster, 5^e druk, 2009.
- Voor de Nederlandse grammaticale structuren is de website Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) (<https://e-ans.ivdnt.org/>) geraadpleegd, en wel de 3^e versie (ANS3, 2021).
- Voor het merendeel is de indeling van A&G gevolgd. A&G is niet gevolgd in de volgende gevallen.
 - A&G beschouwt de bijwoordelijke bijzin van vergelijking als een bijzondere voorwaardelijke zin. Deze zienswijze is hier niet gevolgd en de vergelijkende bijzin (met ut, tamquam, quasi enz.) is als aparte groep aangegeven binnen de bijwoordelijke bijzinnen.
 - A&G besteedt drie paragrafen, § 521-523, aan de voorwaardelijke zin waar de voorwaarde (protasis) als bijzin is weggelaten. Voornamelijk omdat deze samenvatting juist gaat over bijzinnen, zijn alle voorbeelden in die paragrafen behalve een niet meegenomen. De uitzondering is de constructie met ut enim in de betekenis van *zelfs als*. Merk ook op dat andere grammatica's een apodosis zonder protasis, zoals A&G in deze paragrafen behandelt, als een irrealis in de hoofdzin behandelen. Zo ook de schijnbare irrealis (type: melius fuit ...)
 - A&G beschouwt samenstellingen als tamquam, priusquam en andere als een samenstelling van een bijwoord (tam, prius, ...) en een relativum (quam) (zie A&G § 434 en § 550). Bijgevolg classificeert A&G de bijzin na quam als een relatieve bijzin. Als het woordenboek zo'n woord, zoals bijvoorbeeld in het geval van priusquam, classificeert als voegwoord, dan wordt de bijzin in ons overzicht als bijwoordelijk opgevat. In voorkomende gevallen is ook de ANS geraadpleegd. In het Nederlands is een voordat-zin meestal een bijwoordelijke bijzin (zie ANS 10.3.3.1).
 - A&G behandelt betrekkelijke bijzinnen ("relative clauses") niet op zichzelf maar noemt een en ander bij de betrekkelijke voornaamwoorden. De onderverdeling in deze samenvatting van de betrekkelijke bijzinnen naar de manier waarop het antecedent is behandeld, komt uit de grammatica van Ysebaert, 6^e druk.
 - Cum causale en cum concessivum (zie A&G § 541) zijn niet bij de temporele bijzinnen ondergebracht maar bij de causale en concessieve bijzinnen.

¹¹³ <https://e-ans.ivdnt.org/>

- Het gebruik van quin en quominus in afhankelijke zinnen is ondergebracht bij de finale bijwoordelijke bijzinnen. A&G behandelt ze apart (A&G § 557 ff).
- Merk op dat, gezien het feit dat deze samenvatting over bijzinnen gaat, in het gedeelte over de voorwerpszinnen (“substantive clauses”), alleen die vormen met een bijzin (zoals met ut, ne of ut non) worden opgesomd en niet de andere twee vormen (ACI, infinitief).
- De definiërende betrekkelijke bijzin heet bij A&G de relative clause of characteristic. Niet helemaal duidelijk is of A&G zo’n bijzin met een indicativus ook als een clause of characteristic beschouwt, of alleen die zinnen met een coniunctivus. Hier beschouwen we die wél als een definiërende bijzin als het antecedent onbepaald of gedeeltelijk bepaald is.
- Een zinsdeel dat met een vorm van quisquis begint, is beschouwd als een betrekkelijke bijzin vanwege vertaling met “al(les) wat” waarbij “wat” in het Nederlands een betrekkelijke bijzin inleidt. Quisquis is echter in het Latijn één woord en het woordenboek geeft quisquis als een zelfstandig naamwoord, waardoor het quisquis-zinsdeel misschien beter als een appositie kan worden gezien als er elders een ander naamwoord, bijvoorbeeld id, staat.
- De hoofdverdeling van de betrekkelijke bijzinnen in drie soorten is van Harrington.
- Voor vergelijkende bijzinnen, ingeleid door voegwoorden en voegwoordelijk gebruikte adjectieven en bijwoorden zoals ut, tamquam en quomodo (zoals) is in de literatuur geen goede beschrijving gevonden. .
- De finale en consecutieve betrekkelijke bijzinnen met qui/quae/quod of een correlativum zoals ubi, quo of unde in combinatie met een coniunctivus zijn op basis van hun vorm als betrekkelijke bijzin in het schema opgenomen hoewel ze ook een bijwoordelijk aspect hebben. Harrington deelt ze wel in bij de bijwoordelijke bijzinnen, A&G noemt het gewoon relative clauses en het woordenboek zwijgt bijvoorbeeld over de woordsoort van “quo + coniunctivus”. Harrington noemt ze “adverbial relative clauses”. Dat woordgebruik is niet overgenomen.
- Zinsdelen in de directe rede na woorden als inquit of dixit worden niet als nieuwe hoofdzinnen beschouwd, maar als een lijdendvoorwerpszin bij deze woorden.